

บทที่ ๔

พระเครื่องเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย

ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่ต้องการศึกษา ได้แก่ พระเครื่องสื่อสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพระเครื่องในฐานะเป็นสื่อสัญลักษณ์ แนวคิดการสร้างพระเครื่องสัญลักษณ์สื่อถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แนวคิดการใช้สื่อสัญลักษณ์พระเครื่องทางศาสนาในการส่งสาร และพระเครื่องเป็นรากฐานของวัฒนธรรม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ พระเครื่องสื่อสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย

ความเชื่อและความศรัทธาเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกชาติทุกภาษามีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ฉะนั้นจึงปรากฏว่ามีรูปลักษณะเครื่องรางต่างๆ อยู่คู่กับมนุษย์มาทุกยุคทุกสมัย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องบำรุงขวัญและกำลังใจ บางครั้งคนที่อยู่ในที่คับขัน อยู่ในระหว่างอันตราย เมื่อนึกถึงสิ่งที่ตนศรัทธา และยึดมั่นเป็นที่พึ่ง ก็ทำให้มีสติมีความมุ่งมั่นที่จะต่อสู้ฝ่าฟันให้พ้นอุปสรรคและอันตราย และด้วยกำลังใจที่เกิดขึ้นทำให้บรรลุถึงความสำเร็จ ด้วยเหตุนี้ไม่ว่าจะเป็นคนในสมัยใด จึงชอบที่จะมีเครื่องรางไว้สำหรับตัว ครั้นเมื่อมนุษย์มีศาสนาเป็นเครื่องนำทางชีวิต ความเชื่อและความศรัทธาที่มีอยู่แต่เดิมก็พัฒนาเป็นสัญลักษณ์ มีรูปแบบที่เป็นศิลปะมากขึ้น กล่าวเฉพาะผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ต่างนิยมไปบูชายังสถานที่พระพุทธรูปประดิษฐาน ตรีสุรี ปฐมเทศนา และ ปรีณิพพาน บรรดาพุทธศาสนิกชนที่ไปยังลัทธิเวไนยสถานดังกล่าว ก็ขอหาสิ่งที่ตนบูชาไว้ที่ตนบูชาที่บ้านเมืองของตน พวกชาวเมืองที่อยู่ในเจดีย์สถานนั้น ๆ จึงได้จัดทำพระพิมพ์ขึ้น สำหรับจำหน่ายในราคาที่ไม่แพง ปรากฏว่ามีผู้นิยมซื้อหากันทั่วไป การสร้างพระพิมพ์จึงได้มีแพร่หลายมากขึ้น

ส่วนการสร้างพระพิมพ์ในประเทศไทยนั้น แต่เดิมไม่มีความประสงค์จะสร้างเพื่อจำหน่ายเหมือนดังกล่าวข้างต้น พุทธศาสนิกชนคนไทยสร้างพระพิมพ์ขึ้นเพื่อสืบทอด พระพุทธรูปให้ถาวร จึงสร้างพระพิมพ์เป็นจำนวนมากฝังไว้ในพระเจดีย์ โดยถือว่าเมื่อพระเจดีย์ล้มสลายหายสูญไปแล้ว ภายหลังมีใครไปขุดพบพระพิมพ์ที่สร้างไว้ ก็จะรู้ว่า พระพุทธรูปเคยประดิษฐานในที่นั้น เป็นเหตุให้น้อมรำลึกถึงพระพุทธรูปสืบต่อไป

ภายหลังผู้ที่สร้างพระพิมพ์เป็นผู้ที่บำเพ็ญตบะมีพลังจิต ได้คิดสรรหาวัตถุที่เป็นมงคล มาทำพระพิมพ์ และอธิษฐานจิตแผ่พลังให้สถิตอยู่ในพระพิมพ์นั้นๆ ครั้นเมื่อมีเหตุร้ายต่างๆ เกิดขึ้น เช่น เกิดโรคภัยไข้เจ็บ หรือเกิดศึกสงคราม คนทั้งหลายที่นับถือพระพุทธศาสนา ระลึกถึงพระพุทธรูปเป็นที่พึ่ง ก็หาพระพิมพ์ขนาดเล็กติดตัวไว้ทำให้เกิดขวัญกำลังใจ จึงเกิดความศรัทธาและ ความเชื่อถือพระเครื่อง สำหรับคุ้มครองให้พ้นจากภัยอันตราย แต่ไม่ได้มุ่งหวังในเรื่องคงกะพันชาตรี แต่พระเครื่องที่สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า และสร้างจากสิ่งที่เป็นมงคล ผู้ที่เคารพ กราบไหว้และปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ ก็ย่อมเกิดสิริมงคลแก่ตนเองเช่นเดียวกัน^๑

^๑ คณัรพงษ์ จิรัญชัยภูม, “จิรัญชัยภูม. “ค่านิยมปลายทาง ความเชื่อศรัทธา สิ่งจูงใจ และพฤติกรรม การแขวนพระเครื่องของประชากร ในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓).

ความเชื่อและความศรัทธาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจมนุษย์มีพัฒนาการจากอดีตถึงปัจจุบัน ที่เกิดจากธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์กระทำขึ้น มีความแตกต่างกันในแต่ละสังคมและวัฒนธรรมของ กลุ่มสังคมนั้นๆ มีผลต่อพฤติกรรมกรรมการแสดงออกของบุคคล การยอมรับและปฏิบัติสืบต่อกันมา

แม้จะมีผู้ใช้พระเครื่องจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้มองพระเครื่องในฐานะเป็นเพียงเครื่องรางของขลังที่มีอิทธิปาฏิหาริย์อย่างเดียว แต่ยังมองว่าพระเครื่องเป็นปูชนียวัตถุที่ใช้ไว้เป็นสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงและเคารพบูชากราบไหว้ซึ่งพระรัตนตรัยอีกด้วย รวมทั้งกลุ่มผู้สร้างพระเครื่องคือพระเกจิอาจารย์ต่างๆเอง โดยส่วนใหญ่ก็ล้วนเน้นย้ำให้มองพระเครื่องในฐานะของปูชนียวัตถุเครื่องระลึกกราบไหว้ทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน แต่หากมองเข้าไปถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแล้ว เราจะพบว่าการเพียงมีใจระลึกถึง มีใจเคารพกราบไหว้พระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์อยู่เสมอ ซึ่งเป็นสิ่งที่คนจำนวนไม่น้อยคิดว่าเป็นประโยชน์ที่ได้จากการพกพาบูชาพระเครื่องนั้น ยังเป็นสิ่งที่ห่างไกลจากเป้าหมายที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่เน้นสอนในเรื่องของการละชั่ว ทำดี ทำจิตให้บริสุทธิ์ การสามารถดับทุกข์ในใจให้ได้อย่างสิ้นเชิงอยู่พอควร เพราะการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงนั้น ไม่ใช่เพียง กราบไหว้พระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์แล้วจะสามารถดับทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นได้ แต่เราต้องปฏิบัติ ตามหลักธรรมต่างๆด้วยเช่น หลักไตรสิกขา คือ อริสสสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ซึ่งถือเป็นหลักธรรมสำคัญที่จะนำไปสู่หนทางแห่งการดับทุกข์ที่แท้จริงได้ในพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในสังคมไทยนั้น จะมีคนไทยจำนวนมากที่มองและมีแนวคิดความเชื่อต่อพระเครื่องในฐานะที่เป็นเครื่องรางของขลังที่จะช่วยให้ผู้บูชาพอกา แคล้วคลาดจากภยันตราย เป็นเมตตามหานิยม มีโชคมีลาภ แต่ก็มีคนไทยอีกจำนวนไม่น้อยเหมือนกันในกลุ่มนี้ ที่แม้จะมองพระเครื่องในฐานะเครื่องรางของขลัง แต่ก็ไม่ได้มองความสำคัญของพระเครื่องไปที่อิทธิปาฏิหาริย์ความศักดิ์สิทธิ์ ต่างๆของพระเครื่องเพียงอย่างเดียว จนพระเครื่องกลายเป็นเพียงเครื่องรางของขลังชิ้นหนึ่งที่มี อิทธิปาฏิหาริย์ แต่กลับมีแนวคิดความเชื่อและมุมมองต่อพระเครื่องในฐานะของปูชนียวัตถุผสมผสานอยู่ด้วยคือ มองพระเครื่องในฐานะวัตถุอันควรแก่การเคารพบูชา มองพระเครื่องเป็นดังอนุสติ เป็นสัญลักษณ์ไว้ให้ระลึกถึง ได้เคารพบูชากราบไหว้ซึ่งพระรัตนตรัย อันเป็นที่พึ่งสูงสุด ของผู้นับถือพระพุทธศาสนาทุกคน ดังนั้นพระเครื่องคือสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย ดังนี้

๑.พระเครื่องคือสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป พระเครื่องในคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา สร้างเพื่อเป็นพุทธานุสติอันเป็นที่ตั้งแห่งบุคลาธิษฐาน ที่แผ่ไปซึ่งคำสั่งสอนอันจะนำไปสู่ธรรม พุทธลักษณะเพื่อเตือนสตินี้ ก่อให้เกิดปัญญาและความสงบเย็นแก่ผู้ที่มีมองเห็น ผู้ที่ใช้ปัญญาในการพิจารณา มากกว่าความเชื่อ ดวงตาแห่งปัญญานี้เอง จะเผยให้เห็นถึงเนื้อความและสัจธรรมจาก “บุคลาธิษฐาน”^๒ ที่แผ่อยู่ในองค์ พระพุทธรูป ซึ่งก็ตรงกันข้าม สำหรับผู้ที่ศรัทธาอย่างมกมายใช้ความเชื่อนำปัญญา พระพุทธรูปนี้จึงมีความหมายไปทางไสยศาสตร์ทันที กล่าวคือ เป็นความศรัทธาบน

^๒ “บุคลาธิษฐาน” ในข้อความข้างต้น หมายความว่าแสดงหรือชี้แจงข้อธรรมโดยการ ยกบุคคลหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมอื่นๆ มาเป็นหลักในการอธิบายความเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน บุคลาธิษฐาน เป็นวิธีการแสดงธรรมอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ เป็นการแสดงธรรม ที่เริ่มจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่ออธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมคือสาระของเรื่อง “ธรรม”, (พระธรรม กิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุด คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๔๖๔.)

มายาคติที่หลอกให้หลงไป ในทางสังคตีสัทธินิธิ อธิธฤทธิและการดลบันดาลต่างๆ ซึ่งบิดเบือนความหมายไปจากเนื้อแท้อย่างสิ้นเชิง

สำหรับหลักคำสอนที่เป็นเครื่องมือถ่ายทอดความมั่งงายจากคติความเชื่อแบบผิดๆ หรือเรื่องที่ยังสงสัยและยังไม่เป็นที่กระจ่างชัดต่างๆ นั้น มีแสดงไว้แล้ว โดยอยู่ในหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า “กาลามสูตรหรือกัททียสูตร” มีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

๑. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่บอกต่อกันมา”
๒. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “สิ่งนี้เป็นสิ่งที่เขาทำตามๆ กันมา” (ประเพณี-พิธีกรรม)
๓. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “คนเขาเล่าถือกันไปหมดว่าเป็นจริง”
๔. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “มันมีอ้างไว้ในคำภีร์หรือปิฎก” (หนังสือ-ตำรา)
๕. อย่าได้เชื่อถือ “โดยการเดาของตนเอง”
๖. อย่าได้เชื่อถือ “โดยการคาดคะเนของตนเอง”
๗. อย่าได้เชื่อถือ “โดยการตรึกคิดตามเหตุผลส่วนตัวของตัวเอง”
๘. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “มันเข้ากันได้กับลัทธิหรือความเชื่อที่ตนถืออยู่”
๙. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “ผู้พูดหรือผู้สอนมันอยู่ในฐานะที่พอจะเชื่อถือได้”
๑๐. อย่าได้เชื่อถือด้วยเหตุสักแต่ว่า “ท่านผู้กล่าวผู้สอนมันเป็นครูบาอาจารย์ของเรา”^๓

ในข้อสุดท้ายนี้ได้หมายความว่ารวมถึงตัวพระพุทธองค์เองด้วย “กาลามสูตร” นี้เป็น หลักคำสอนที่พระองค์ได้ทรงทิ้งไว้ให้เป็นวิธีการในการศึกษา พิสูจน์ข้อเท็จจริงต่างๆ โดยให้ใช้ ปัญญา ความคิด พินิจพิจารณาและปฏิบัติดูตามวิถีทางของเรื่องราวต่างๆ ให้เห็นแจ้ง เป็นจริงด้วยตัวเราเองเสียก่อน ถ้าทำไปแล้วเกิดผลจริงจึงค่อยเชื่อ

พุทธศาสนิกชนไทยส่วนมากยังมีความเชื่อในความลี้ลับความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่องและยังเชื่อว่า การสักการบูชาพระเครื่องมีผลในการคุ้มครองตนเองให้แคล้วคลาดจากอันตราย ทั้งเป็นเครื่องต้านภัยพิบัติ ก่อให้เกิดความสุขความเจริญหรือนำมาซึ่งสิ่งที่ปรารถนาได้ ทั้งนี้เพราะพระเครื่องเป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพุทธานุภาพมาก จึงเชื่อว่าพระพุทธานุภาพ หรือ อานุภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถบันดาลสิ่งที่ไม่น่าเป็นไปได้ให้เป็นไปได้

๒. พระเครื่องสี่สัญลักษณ์แทนพระธรรม พระเครื่องมีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากในสังคมไทยผู้คน (๑) บูชาพระเครื่องในฐานะเป็นเครื่องรางของขลังที่สามารถช่วยคุ้มครองป้องกันอันตราย พกพาไปไหนก็เป็นที่รักใคร่ ของผู้ที่พบเห็น (๒) บูชาพระเครื่องในฐานะเป็นปูชนียวัตถุทางพระพุทธศาสนาเป็นอนุสสติ เป็น สัญลักษณ์เครื่องระลึก ไว้ให้ผู้ใช้พระเครื่องได้มีโอกาสกราบไหว้บูชา ระลึกถึงพระรัตนตรัย และ (๓) บูชาพระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม ที่จะช่วยโน้มน้าวดึงดูดให้ผู้ใช้พระเครื่องหันไปปฏิบัติธรรม เช่น ใช้พระเครื่องแล้วต้องรักษาศีลด้วย ใช้พระเครื่องแล้วต้องสวดมนต์ ภาวนาทำสมาธิอยู่เสมอ^๔

^๓ อรุณ เวชสุวรรณ, พุทธศาสนากับไสยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๗๘.

^๔ ดูรายละเอียดใน รอบทิศ ไวยสุศรี, “การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

ดังนั้นพระเครื่องสื่อสัญลักษณ์แทนพระธรรม หลักธรรมที่ปรากฏในพระเครื่อง รอบทิศ ไวยสุศรี กล่าวถึงหลักธรรมที่พบได้ในกระบวนสร้างและใช้พระเครื่องว่า ประกอบด้วย (๑) บุญกิริยาวัตถุ ๓ หรือบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ และ ไตรสิกขา^๕

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๓ ว่า คือที่ตั้งแห่งการทำบุญ หรือทางทำความดี ได้แก่ (๑) ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ (การทำบุญด้วยการให้มันสิ่งของ) (๒) ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ (ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย) และ (๓) ภาวนามัย บุญกิริยา วัตถุ (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญมัญญา) ในส่วนของบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ได้แก่ (๑) ทานมัย คือทำบุญด้วยการให้มันสิ่งของ (๒) ศีลมัย คือทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือ ประพฤติดี (๓) ภาวนามัย คือทำบุญด้วยการเจริญภาวนา (๔) อปายณมัย คือทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม (๕) เวยยาวัจจมัย คือทำบุญด้วยการช่วยชวนช่วยรับใช้ (๖) ปัตติทานมัย คือ ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น (๗) ปัตตานโมทนามัย คือทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น (๘) ธัมมัสสวนมัย คือทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ (๙) ธัมมเทศนามัยคือทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ ความรู้ และ (๑๐) ทิฏฐุชุกัมมคือทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง^๖ สำหรับไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา คือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน ไตรสิกขา ได้แก่ (๑) อธิศีลสิกขา คือข้อปฏิบัติ สำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (๒) อธิจิตตสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง และ (๓) อธิปัญญาสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง^๗

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสให้ยึดหลักธรรมเป็นพระศาสดาแทนพระองค์จึงมีความหมายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วให้ชาวพุทธปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งชาวพุทธไทยก็ยึดถือแนวคิดนี้มาตลอด ดังนั้นการปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าจึงมี ๒ นัย คือ (๑) การ ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และ (๒) การปฏิบัติต่อสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีแนวคิดชัดเจนให้พุทธศาสนิกพึงพาตนเอง ไม่คิด พึ่งพาอำนาจภายนอก เพราะไม่ใช่สิ่งที่จีรังมั่นคง อำนาจเหล่านั้นเกิดได้ก็เสื่อมได้พระพุทธเจ้าจึงสอนพุทธศาสนิก ให้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ โดยยึดหลักธรรมคำสอน มีทั้งที่เป็นข้อให้ปฏิบัติและข้อห้ามปฏิบัติ ซึ่งคำสอนหรือหลักธรรมเหล่านั้นพระพุทธเจ้าตรัสให้เป็นตัวแทนของพระองค์ เพราะ หลักธรรมนั้นสามารถนำผู้ปฏิบัติเข้าสู่หนทางแห่งนิพพานได้จริง โดยมีนิพพานถือเป็นเป้าหมาย สูงสุดในพระพุทธศาสนา นับแต่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานเพลาที่ผ่านมาแล้ว ความเชื่อในพระพุทธเจ้าและการปฏิบัติตามหลักธรรมก็หันเหไปจากแนวคิดเดิมกระบวนการเล่นแปลงเหล่านี้

สรุป พระเครื่อง หมายถึงพระพุทธรูปขนาดเล็กที่พกพาได้ ความสำคัญของพระ เครื่อง คือ เป็นการสืบพระพุทธศาสนา เพื่อคุ้มครองป้องกันอันตรายเป็นปูชนียวัตถุทาง พระพุทธศาสนาและเป็น

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๙ – ๒๑๑.

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๓-๙๔.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

กุศโลบายในการปฏิบัติธรรมพระเครื่องสามารถใช้สอนหลักธรรมเรื่อง บุญกิริยาวัตถุ ๓ หรือบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ และไตรสิกขา

๓. พระเครื่องสื่อสัญลักษณ์แทนพระสงฆ์ ศรัทธา เป็นธรรมที่มีอานิสงส์มาก ดังที่ท่านได้แสดงไว้ว่า การที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ มีผลมากกว่าทานที่บุคคลสร้างวิหารถวายสงฆ์ที่มาจากจาคะศรัทธา และการที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ จงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ จงดเว้นจากการประพฤติดินในกาม จงดเว้นจากการพูดเท็จ จงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใส ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ^๘

พระเครื่องสื่อสัญลักษณ์แทนพระสงฆ์นอกจากการสร้างพระเครื่องจะเป็นกุศโลบายหนึ่งที่จะช่วยโน้มน้าวให้ผู้สร้างพระเครื่องได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ในกระบวนการสร้างพระเครื่องต่าง ๆ นั้น ยังได้แฝงไว้ด้วยอุบายธรรมอันลึกซึ้งที่จะช่วยโน้มน้าวผู้สร้างพระเครื่องให้ได้ปฏิบัติธรรมจนมีโอกาสเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติธรรมจนถึงซึ่งพระนิพพาน ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงได้โดยอาจสามารถแสดงกุศโลบายในการสร้างพระเครื่องที่แฝงไว้เพื่อโน้มน้าวให้ผู้สร้างพระเครื่องได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมจนถึงพระนิพพานความพ้นทุกข์ได้ จากการศึกษาวิเคราะห์พิจารณาเทียบเคียงกระบวนการสร้างพระเครื่องกับหลักไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ และปัญญา ให้อย่างขึ้นไปจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน^๙ ประกอบด้วย

๑. อธิศีลสิกขา – สิกขาคือศีลอันยิ่ง ๒. อธิจิตตสิกขา – สิกขาคือจิตอันยิ่ง ๓. อธิปัญญาสิกขา – สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง^{๑๐}

ความหมายของไตรสิกขาที่แสดงอยู่ในวิมุตติมรรคนั้น ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความละเอียด ลึกซึ้งในการปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขาขึ้นไปอีกว่า การปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขาอย่างแท้จริงนั้นจะต้องอยู่ในระดับ อธิศีล อันเป็นศีลที่ชำระกิเลสให้หมดไป ไม่ใช่แค่การรักษาศีลตามที่รักษากันอยู่เป็นประจำทั่วไป ต้องอยู่ในระดับอธิจิต อันเป็นสมาธิที่ชำระกิเลสให้หมดไป เป็นสมาธิอันเป็นทางสู่ความดับทุกข์ ไม่ใช่แค่สมาธิในระดับกามาวจรทั่วไป ต้องอยู่ในระดับอธิปัญญา อันเป็น ปัญญาญาณหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔ จนดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ไม่ใช่ปัญญาความฉลาดทางโลกทั่วไป

ดังนั้นหลักไตรสิกขาจึงถือได้ว่าเป็นหลักการปฏิบัติธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาที่ มุ่งเน้นไปสู่การดับทุกข์ ทำลายกิเลสในใจให้หมดสิ้นไป จนถึงพระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาในที่สุดโดยตรง ซึ่งหากสามารถศึกษาพิจารณาวิเคราะห์เทียบเคียงกระบวนการสร้างพระเครื่องกับหลักไตรสิกขาให้เห็นได้ว่า การสร้างพระเครื่องนั้นเป็นกุศโลบายที่จะโน้มน้าวให้ผู้สร้างพระเครื่องได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขาในระดับ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ได้อย่างละเอียดชัดเจน หรืออย่างน้อยที่สุดเป็นกุศโลบายที่จะโน้มน้าว ให้ผู้สร้างพระเครื่องได้มี

^๘ ๐.ส.ต.ต.ก., (บาลี) ๒๓/๕๗/๔๔๔.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๗.

^{๑๐} ที. ปา.(ไทย) ๑๑ / ๒๒๘ / ๒๑๑.

โอกาสปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขาโดยอนุโลม ในระดับของ สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา อันเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมที่จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการปฏิบัติธรรม ที่จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถนำไปสู่การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาที่สมบูรณ์พร้อมต่อไปในภายภาคหน้าแล้ว ก็จะสามารถแสดงให้เห็นได้ว่า การสร้างพระเครื่องนั้น ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของความมกมายในอิทธิปาฏิหาริย์ แต่เป็นกุศโลบายอันลึกซึ้งที่จะโน้มน้าวให้ผู้สร้างพระเครื่องได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมตั้งแต่พื้นฐานของไตรสิกขาโดยอนุโลม ในระดับ ศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงการปฏิบัติธรรมขั้นสูง ในระดับไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อันเป็นแนวทางสำคัญในการปฏิบัติธรรมที่จะช่วยให้สามารถเข้าถึงซึ่งพระนิพพานความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ความเคารพ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง จึงถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่การจะมีความเคารพที่ดีได้นั้น “ต้องเป็นความเคารพที่มีปัญญาเป็นมูลฐาน จึงจะชอบด้วยพุทธประสงค์”^{๑๑} หมายความว่า การที่เราจะเคารพสิ่งใดลงไป ควรตระหนักให้มาก เรียกว่า “ตระหนักในความดี ความตระหนักในความดีนี้แหละที่เป็นเนื้อแท้ของการวธธรรมหรือความเคารพ”^{๑๒} และควรสร้างเป็นนิสัยติดตัว การที่เหล่าพุทธศาสนิกชนต่างยึดถือและปฏิบัติตามหลักธรรมด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และยังจะเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยาวนานต่อไปได้ นอกจากนี้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือสิ่งของที่มีคุณประโยชน์ต่อสังคม พระพุทธองค์ก็ทรงให้ความเคารพและให้ความสำคัญต่อสิ่งเหล่านั้นเช่นกัน การเคารพจึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่บุคคลควรตระหนักในจิตใจให้มาก รวมทั้งเห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ ว่ามีความสำคัญและมีประโยชน์

สรุป พระเครื่อง คือที่พึ่งในพระพุทธศาสนาหมายถึง สิ่งที่ทำให้ศาสนิกชนถือเอาเป็นแบบอย่างหรือให้เอาเป็นตัวอย่าง มิได้หมายความว่าเมื่อเคารพแล้วจะดลบันดาลสิ่งต่างๆ ตามต้องการได้ ถ้าอยากได้สิ่งใดต้องลงมือทำเอง พัฒนาปรับปรุง ใช้ปัญญาแก้ไข แล้วลงมือทำเอง ตามเหตุปัจจัย พระเครื่อง คือสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่บำเพ็ญสั่งสมบารมี มาหลายภพชาติจนชาติสุดท้ายเกิดเป็นมนุษย์ แล้วอาศัยความเพียรพยายามและสติปัญญาปฏิบัติจนได้บรรลุสิ่งที่ต้องการคือธรรมอันเป็นเครื่อง ออกจากทุกข์ มิใช่บรรลุได้ด้วยการดลบันดาลของเทพเจ้าหรือพระเจ้าองค์ใดๆ แล้วชี้แนะหรือชี้ทาง ให้คนอื่นทำตาม พระธรรมคือคำสอนว่าด้วยธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทำให้พ้นทุกข์ และเป็นเครื่องมือนำออกจากทุกข์ พระสงฆ์คือหมู่ชนหรือชุมชนของพระสาวก ไม่ว่ามนุษย์หรือ เทวดา ที่ทำตามคำแนะนำ ของพระพุทธเจ้าแล้ว ประสบผลสำเร็จพ้นทุกข์ตามพระพุทธเจ้า

๔.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพระเครื่องในฐานะเป็นสื่อสัญลักษณ์

แม้ว่าคัมภีร์ในพุทธศาสนาหลายคัมภีร์โดยเฉพาะที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง ได้ให้ข้อมูลว่าศิลปกรรมกลับเผยให้เห็นว่า พระพุทธรูปเกิดขึ้นครั้งแรกในโลกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงที่ราชวงศ์กุษาณะเป็นใหญ่ปัจจุบันยังไม่เป็นที่ตกลงแน่ชัดในหมู่

^{๑๑} พ.อ. ปิ่น มุกขนันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

นักวิชาการว่าศิลปะใดทำพระพุทธรูปขึ้นเป็นศิลปะแรก บางท่านเห็นว่าควรเป็นศิลปะคันธาระ บางท่านเห็นว่าควรเป็นศิลปะมธูรา บางท่านเห็นว่าศิลปะทั้งสองอาจสร้างพระพุทธรูปขึ้นพร้อมๆกัน^{๑๓}

นอกจากนี้การเกิดขึ้นของพระพุทธรูปรุ่นแรกของโลกก็ยังเป็นที่ถกเถียงว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งดูเหมือนว่าเหตุปัจจัยคงมีหลากหลาย เช่น แรงดลใจจากลัทธิภิกษุของศาสนาพราหมณ์ ความคิดของพุทธศาสนานิกายสรวาสตสีวาท มหาสังฆิกะ ตลอดจนการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์^{๑๔}

พระเครื่องมีบทบาทอยู่ในวิถีชีวิตและความเชื่อของคนไทยเป็นอย่างมาก บางคนบูชาพระเครื่องในฐานะเป็นเครื่องรางของขลังที่สามารถช่วยคุ้มครองป้องกันอันตราย พกพาไปไหนก็เป็นที่ยกใคร่ของผู้ที่พบเห็น บางคนบูชาพระเครื่องในฐานะเป็นปูชนียวัตถุทางพระพุทธศาสนาเป็นอนุสรณ์ เป็นสัญลักษณ์เครื่องระลึก ไว้ให้ผู้ใช้พระเครื่องได้มีโอกาสกราบไหว้บูชาระลึกถึงพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึ่งสูงสุดของเหล่าผู้นับถือพระพุทธศาสนา บางคนก็บูชาพระเครื่องในฐานะเป็นการปฏิบัติธรรม ที่จะช่วยโน้มน้าวดวงจิตให้ผู้ใช้พระเครื่องหันไปปฏิบัติธรรมเช่นใช้พระเครื่องแล้วต้องรักษาศีลด้วย ใช้พระเครื่องแล้วต้องสวดมนต์ภาวนาทำสมาธิอยู่เสมอ เป็นต้น ดังนั้นแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพระเครื่องในฐานะเป็นสื่อสัญลักษณ์ พอมีแนวคิดดังนี้ คือ

๑) แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสื่อและประสิทธิผลของสื่อ

ทฤษฎีเกี่ยวกับสื่อและประสิทธิผลของสื่อเป็นการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดว่าการสื่อสารเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดที่ชัดเจนแน่นอน ไม่สามารถย้อนกลับกระทำใหม่ได้ และองค์ประกอบทุกตัวในกระบวนการต่างมีอิทธิพลต่อกัน ซึ่งสื่อแต่ละอย่างแต่ละประเภทมีข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกันไป ดังนั้น ช่องทางการสื่อสารหรือสื่อเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสื่อสาร ถือเป็นพาหนะตัวนำหรือพาข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ดังนั้น ช่องทางการสื่อสารจึงอาจหมายถึง ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของมนุษย์ที่รับรู้ความหมายจากสิ่งต่างๆ อันได้แก่ การมองเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การสัมผัส และการลิ้มรส เป็นต้น หรือนอกจากนี้ ช่องสารหรือสื่อยังหมายถึง คลื่นแสงคลื่นเสียงและอากาศที่อยู่รอบ ๆ ตัวคนเราด้วย สื่อจึงอาจแบ่งออกเป็นหลายชนิดหลายประเภท ดังนี้^{๑๕}

๑. สื่อบุคคล (Personal media) ได้แก่ บุคคลที่เป็นผู้นำสารไปยังผู้รับสาร หรือในอีกแง่หนึ่งก็คือ ตัวผู้ส่งสารนั่นเอง ที่เป็นผู้เข้ารหัสสาร(Encoder) อันได้แก่ การพูด การฟังการเขียน การอ่านให้ผู้รับได้รับรู้และเข้าใจในสิ่งที่ตนเองต้องการ

๒. สื่อมวลชน (Mass Media) ได้แก่ สื่อที่เป็นตัวกลางในการนำข่าวสารผ่านไปยังกลุ่มเป้าหมายที่เป็นมวลชน ซึ่งมีอำนาจไม่แน่นอน สื่อมวลชนเป็นสถาบันที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการเผยแพร่ข่าวสารไปสู่มวลชนตลอดอาณาบริเวณกว้างขวางในเวลาเดียวกันหรือในเวลาเดียวกันโดยใช้

^{๑๓} Shailendra Kumar Verma, *Art and Iconography of the Buddha Images*, (Delhi : Eastern Book Linkers, 1994), p. 1-2.

^{๑๔} Ibid., p.2.

^{๑๕} กิตติมา สุรสนธิ, *ความรู้ทั่วไปทางการสื่อสาร*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ม.ป.ป), หน้า ๖๙-๗๕.

วิธีการสื่อสารด้วยสื่อ(mediated communication) เมื่อพูดถึงสื่อมวลชนโดยทั่วไปจะหมายถึง หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์หรือสื่ออื่น ๆ ที่มุ่งเน้นการส่งข่าวสารไปยังมวลชน

๓. สื่อเฉพาะกิจ ได้แก่ ใบปลิว ใบประกาศ คู่มือภาพ โฆษณา เอกสารรายงานประจำปี หนังสือเล่มเล็กจุลสาร แผ่นปลิว แผ่นพับ เสียงตามสาย ฯลฯ เป็นสื่อที่ผลิตขึ้นเพื่อปลูกฝังความนิยม สร้างความเข้าใจแก่ผู้รับสาร โดยมีหลักการคือ ใช้ข้อความและภาษาง่าย ๆ ใช้ศิลปะการพิมพ์ที่ดี ใ้ใจผู้อ่านด้วยภาพประกอบ ตัวอักษร สี และการจัดทำหน้าเล่ม

การเลือกและการใช้สื่อ ไม่ว่าจะเป็นสื่อบุคคล สื่อมวลชน หรือสื่อเฉพาะกิจ ต่างมีวิธีการที่แตกต่างกันไปตามประเภทของผู้รับสาร ลักษณะของเนื้อหาสารและขั้นตอนในกระบวนการการยอมรับของผู้รับสาร หากการเลือกใช้สื่อแต่ละประเภทไม่เหมาะสมแล้วการสื่อสาร อาจจะประสบปัญหาจนไม่อาจสัมฤทธิ์ผลในที่สุด ดังนั้น ผู้ส่งสารควรทำความเข้าใจและเรียนรู้ธรรมชาติและหน้าที่ของสื่อแต่ละชนิดเพื่อเป็นแนวทางในการใช้สื่อให้เหมาะสมต่อไป การใช้สื่อเพียงประเภทเดียวย่อมไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ การใช้สื่อแบบผสมผสานจะช่วยให้การสื่อสารสำเร็จผลตามเป้าหมายที่วางไว้ได้รวดเร็วกว่า^{๑๖}

๒) แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยม

ความเชื่อ และค่านิยม ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจมนุษย์มีพัฒนาการจากอดีตจนปัจจุบัน ที่เกิดจากธรรมชาติ หรือสิ่งที่มนุษย์กระทำขึ้น มีความแตกต่างกันในแต่ละสังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มสังคมนั้น ๆ มีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคล การยอมรับและปฏิบัติต่อกันมาตามที่มีผู้ให้แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยม ไว้ดังนี้

(๑) ความหมายของความเชื่อ

กล่าวว่า ความเชื่อหมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น^{๑๗}

วาสนา บุญสม^{๑๘} กล่าวว่าความเชื่อหมายความว่าเห็นจริงด้วยเห็นจริงตาม จะเห็นเช่นนั้นด้วยความรู้สึก หรือด้วยความไตร่ตรองโดยเหตุผลก็ตาม ความเชื่อ คือ การยอมรับข้อเสนอข้อใดข้อ

^{๑๖} ญันนันทน์ ประกายสันติสุข, “ประสิทธิผลของการสื่อสาร ในการเผยแผ่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๗} ประชิต สุกฤษณ์พัฒน์, วิมล จิโรจน์พันธ์และอุดม เขยกิจวงศ์, ศิลปะและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘) หน้า ๕๑.

^{๑๘} วาสนา บุญสม, ศิลปวัฒนธรรมไทย สายใยจากอดีต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปารามิต, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑ - ๒๒.

หนึ่งไว้ว่าเป็นความจริง การยอมรับเช่นนี้โดยสารถะสำคัญแล้ว เป็นการรับเชิงพุทธปัญญา แม้ว่าจะมีอารมณ์สะท้อนใจเข้ามาประกอบด้วยความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตขึ้นในบุคคล ซึ่งอาจเป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น

ความเชื่ออาจมีพื้นฐานจากหลักฐานข้อเท็จจริงที่เชื่อได้ หรือมีพื้นฐานความเคยชินจากการนี้รู้เอาเอง หรือจากลักษณะที่ทำให้เกิดเข้าใจไขว่ไขว่ก็ได้เพราะฉะนั้นความเชื่อจึงมีได้ขึ้นอยู่กับความจริงเชิงวัตถุวิสัยในเนื้อหา ความเชื่ออาจจะเป็นความเชื่อเชิงวิทยาศาสตร์ความเชื่อเชิงมหายหรือความเชื่อแปลกวิถีดารก็ได้คนเราอาจจะทำการแข่งขันจริงจัง หรืออย่างบ้าหลังด้วยความเชื่อที่ผิดได้เท่า ๆ กับที่ทำด้วยความเชื่อที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม การกระทำที่ใช้สติปัญญาใด ๆ ก็ตาม ย่อมต้องอาศัยความเชื่ออยู่ด้วยเสมอ แต่สติปัญญาเองนั้นอาจใช้มาทดสอบความเชื่อ และตรวจสอบความสมบูรณ์ถูกต้องของพื้นฐานความเชื่อมันได้ ความเชื่อ คือ ระดับสภาพจิตใจของบุคคลที่มอบความไว้วางใจความเชื่อใจหรือความเชื่อมั่นต่อบุคคล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความเชื่อ คือ คำตอบซึ่งลึกซึ้งที่เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของบุคคลโดยใช้พื้นฐานความศรัทธาและอารมณ์มากกว่าที่จะเป็นเหตุผล หรือวิทยาศาสตร์

ความเชื่อ เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือนมนุษย์เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ มนุษย์ย่อมเกลียดทุกข์และรักสุขเป็นธรรมดา ฉะนั้น เมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้นก็วิงวอนขอความช่วยเหลือต่อสิ่งที่ตนเชื่อว่าจะช่วยได้ลัทธิความเชื่อแต่เดิมนั้นยึดถือธรรมชาติ อันมีพระอาทิตย์พระจันทร์ ดาว น้ำ ลม ไฟ เป็นสรณะ ต่อเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้น ก็มุ่งยึดถือเหล่าเทพเจ้า ภูตผีปีศาจ ซึ่งคิดว่ามีตัวตนเป็นสรณะและเชื่อว่าสิ่งที่นับถืออยู่นั้นย่อมจะแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ช่วยตนได้ยามที่ตนมีทุกข์ ต่อมาเมื่อวิทยาการต่าง ๆ ได้พัฒนาการมากขึ้น ความเชื่อในสิ่งดังกล่าวบางอย่างก็ลดน้อยลงและบางอย่างแปรเปลี่ยนจากธรรมชาติมาเป็นสิ่งประดิษฐ์เช่น ฝ้ายนัต ตะกรุด ฟ้าประเจียด เป็นต้น

อดัม เชยกิจวงศ์^{๑๙} กล่าวว่า ความเชื่อ เป็นความรู้สึกเชื่อมั่นศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ว่าจะบันดาลให้เกิดสุขหรือทุกข์ได้หากกระทำหรือปฏิบัติต่อความเชื่อในทางที่ถูกที่ควร ความสุขก็จะเกิดตามมา ในทางตรงกันข้าม หากกระทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องหรือละเลย ความทุกข์ร้อนอาจจะเกิดขึ้นได้

(๒) ประเภทของความเชื่อ

ประชิด สุกุณะพัฒน์ และคณะ^{๒๐} กล่าวว่า ประเภทของความเชื่อ แบ่งได้หลายแบบตามวิธีการพิจารณา ถ้าจำแนกความเชื่อตามหลักเหตุผล จะแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ ความเชื่อที่มีเหตุผลและความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล

ระดับความเชื่อในท้องถิ่น

๑. ความเชื่อพื้นบ้าน หมายถึง ความเชื่อที่สืบทอดกันมาเป็นประเพณีตลอดจนการถือปฏิบัติต่าง ๆ ตามประเพณี คนที่เชื่อจะมีได้ทั้งระบบเหตุผลของความเชื่อเป็นพื้นฐาน แตกไม่ได้หมายความว่าความเชื่อพื้นบ้านเป็นความเชื่อที่ขาดเหตุผลเสียทีเดียว แต่ถ้าเราพิจารณาหรือวิเคราะห์กันให้ดี เรา

^{๑๙} อดัม เชยกิจวงศ์, **ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๗.

^{๒๐} ประชิด สุกุณะพัฒน์, วิมล จิโรจน์พันธ์และอดัม เชยกิจวงศ์, **ศิลปและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘) หน้า ๕๑ - ๕๒.

อาจจะพบว่ามีเหตุผลดังกล่าวที่แฝงอยู่ เช่น ผู้ใหญ่ห้ามเด็กนั่งขวางบันได จะเห็นว่าเป็นการป้องกันอันตรายที่เกิดจากการขึ้นลง และในขณะเดียวกันก็เป็นการป้องกันมิให้มีการกีดขวางในการขึ้นลงอีกประเด็นหนึ่งด้วย

๒. ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา ศาสนามีอิทธิพลอย่างมากในการกำหนดความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น เพราะศาสนาจะหล่อหลอมความเชื่อของคนในท้องถิ่นนั่นเองโดยมีผลไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่นและเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ความเชื่อแต่ละท้องถิ่นจะแตกต่างกันออกไป และผลที่ตามมาคือแนวการปฏิบัติก็จะแตกต่างกันออกไปด้วย

วาสนา บุญสม^{๒๑} กล่าวว่า ความเชื่อแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. ความเชื่ออย่างงมงาย เป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เนื่องจากความกลัวและความไม่รู้ ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ และแสดงพฤติกรรมต่อสิ่งนั้น ๆ ตามความเชื่อที่คิดว่าทำอย่างนั้นแล้วสิ่งนั้นจะดับทุกข์ และช่วยบันดาลสุขให้เกิดขึ้นกับตน

๒. ความเชื่ออย่างมีเหตุผล เป็นความเชื่อที่มีหลักการ มีเหตุผลน่าเชื่อถือขึ้นเชื่อถือว่าถ้าทำอย่างนี้แล้วจะเกิดผลอย่างนั้นขึ้น

ความเชื่อทั้งหลายแบ่งเป็นประเภท ๆ ได้ ๑๒ ประเภท ดังนี้

๑. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
๒. ความเชื่อเรื่องยากกลางบ้าน สมุนไพรต่าง ๆ
๓. ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ ยามต่าง ๆ
๔. ความเชื่อเรื่องนิมิตและฝัน
๕. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เครื่องราง ของขลัง คาถา อาคมต่าง ๆ อาจมีองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วยก็ได้ คือ ผ้ายันต์ ตะกรุด ลูกประคำ เขี้ยวหมูตัน
๖. ความเชื่อเรื่องลักษณะคนสัตว์
๗. ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนา
๘. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินและอาชีพ
๙. ความเชื่อเรื่องเคล็ด
๑๐. ความเชื่อเรื่องภูต ผีปีศาจ
๑๑. ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์
๑๒. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ หมอดู

ความเชื่อจึงมีผลอยู่ ๒ ประการคือ เกิดข้อห้ามที่คนในสังคมไม่ควรทำ และเกิดข้อควรปฏิบัติ เชื่อว่าถ้าทำแล้วจะเกิดมงคล

๑) ความเชื่อเรื่องวัตถุมงคล

สุวรรณ สุวรรณเวช^{๒๒} กล่าวว่ามงคลหรือเหตุแห่งความเจริญนั้น มีที่มาของความเชื่อทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ มีการมองแตกต่างกันออกไปว่าจะถืออะไรเป็นมงคล

^{๒๑} วาสนา บุญสม, ศิลปวัฒนธรรมไทย สายใยจากอดีต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปรีชามิตร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒ - ๒๗.

มงคลในทัศนะของพราหมณ์ถือว่าเหตุแห่งความเจริญมาจากปัจจัยภายนอกซึ่งมีอยู่ ๓ อย่าง คือ วัตถุที่เป็นมงคลประการหนึ่ง กับกาลเวลาที่ถือว่าเป็นมงคลอีกประการหนึ่งและประการสุดท้ายคือ วัตถุสิ่งของที่ถือว่าเป็นมงคลและใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

มงคลตามแนวทางพระพุทธศาสนา มงคลหรือเหตุแห่งความเจริญในทางพระพุทธศาสนาถือว่าความประพฤติและการปฏิบัติของบุคคลที่ต้องการความเจริญรุ่งเรืองนั่นเองเป็นมงคลไม่ใช่เป็นเรื่องของบุคคลอื่นหรือมาจากภายนอก จะเป็นไปตามคำสอนที่ว่า “ทำอย่างไรได้อย่างนั้น” คือผลย่อมมาจากเหตุ เมื่อประพฤติดี ปฏิบัติชอบก็ย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองพระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า บุคคลประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ในเวลาใด เวลานั้นเป็นฤกษ์ดีมงคลดี ความประพฤติของแต่ละคนจึงทำให้ผู้ประพฤติเป็นคนดีคนชั่วได้ให้เจริญหรือเสื่อมได้มงคลจึงอยู่ที่การกระทำ ไม่ได้อยู่ที่กาลเวลาดังที่ถือกัน

การเชื่อเรื่องมงคลในพระพุทธศาสนาเป็นกระแสเรื่องกับการเชื่อเรื่องวัตถุมงคล ความเชื่อที่มาจากศาสนาพราหมณ์ คือมงคลจากภายนอก คือวัตถุมงคลที่มีอยู่ตามธรรมชาติผู้ที่หวังความเจริญรุ่งเรืองควรเสาะแสวงหาเอาไว้ อีกเรื่องหนึ่งคือปลูกพืชมงคล เช่น ต้องปลูกมะยมไว้หน้าบ้านเพื่อให้คนนิยมชมชอบเพราะชื่อ “มะยม” ปลูกต้นขนุนไว้หลังบ้าน จะได้มีคนคอยเกื้อหนุนเพราะชื่อ “ขนุน” รอบบ้านจะต้องปลูกต้นมะขาม เพื่อคนจะได้เกรงกลัว เป็นต้น ส่วนวัตถุมงคลอีกประเภทหนึ่งคือวัตถุมงคลที่ถูกจัดสร้างหรือทำขึ้นโดยพราหมณ์ หรือบุคคลอื่นที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ ทำการปลูกเสกหรือประจักษ์แล้วสิ่งนั้นก็จะกลายเป็นวัตถุมงคลไปเนื่องจากเชื่อว่าผู้ปลูกเสกมีพลังจิตสูงสามารถบรรจุพลังจิตของตนให้เข้าไปแทรกอยู่ในวัตถุมงคลนั้นได้เช่น ผ้ายันต์ ผ้าประเจียด แหวนลงอาคม หรือตะกรุด เป็นต้น การเชื่อเรื่องวัตถุมงคลเป็นรากฐานทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องการปลูกเสกเครื่องรางของขลัง เพื่อให้เกิดมงคลกับผู้ใช้

๒) ความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลัง

กล่าวว่า เครื่องรางหรือเครื่องรางของขลังนั้น มีคู่มากับมนุษย์นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มรู้จักใช้อวัยวะสำคัญคือ สมอ มากขึ้น กระพรวนที่ทำด้วยเปลือกหอย หรือกระดุกเขี้ยวสัตว์เอามาเจาะรูร้อยเชือกเป็นสายคล้องตามอวัยวะต่าง ๆ เช่น ที่คอ ข้อมือ ข้อเท้า เอว ฯลฯ ที่พบร่วมอยู่กับซากศพมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ก่อนเวลาที่จะมีการนับถือศาสนา

ศรีศักร วัลลิโภดม^{๒๓} กล่าวว่า เครื่องราง เป็นของที่มีมานาน อาจคู่มากับพัฒนาการของมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา เพราะเรื่องของความเชื่อเป็นสถาบันอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับความเป็นมนุษย์ของเรา เป็นสิ่งจำเป็นในการ(อง)กันภัยอันเกิดจากการกระทำของสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้ด้วยวิธีการที่เป็นเหตุเป็นผลทางวิทยาศาสตร์

สุวรรณ สุวรรณเวช^{๒๔} กล่าวว่า ความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลัง เชื่อว่าของวิเศษเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง คือ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กับเป็นของที่เทพเจ้าสร้างขึ้นเช่น เหล็กไหล แก้วสารพัดนึก

^{๒๒} สุวรรณ สุวรรณเวช, **พื้นฐานความเชื่อของคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ 1991, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๗ – ๒๕๒.

^{๒๓} ศรีศักร วัลลิโภดม, **พระเครื่องในเมืองสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔.

^{๒๔} สุวรรณ สุวรรณเวช, **พื้นฐานความเชื่อของคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ 1991, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๓.

หรือศาสตราจารย์ ส่วนเครื่องรางของขลังนั้นเกิดขึ้นจากการลงอาคมหรือปลุกเสกของพระหรือนักบวชที่บำเพ็ญตบะแก่กล้าจนสามารถบรรจุอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ที่นักบวชปรารถนาไว้ในเครื่องรางของขลังได้ เพื่อแจกให้บรรดาลูกศิษย์และผู้ที่เราพนันถือเอาไว้คุ้มครองและป้องกันตนเองให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ และให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวของคนทั่วไปที่ได้พบเห็น เช่นการลงนะสาธิตาลันทอง การเสกสีผึ้งทาปาก การสักยันต์ให้อยู่ยงคงกระพัน การปลุกเสกพระเครื่องและปลัดขิกหรือศิวิลิ่ง เป็นต้น ความขลังมิได้อยู่ที่ตัวคาถาหรือวัตถุมงคล แต่ความขลังอยู่ที่พลังจิตหรืออำนาจสมาธิ ผสมศรัทธาอันแรงกล้าของบุคคลเหล่านั้น และศรัทธาความเชื่อมั่นอย่างสนิทใจไม่ลังเลสงสัยนี้เองทำให้จิตแน่วแน่เป็นสมาธิ ก็ย่อมสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้อย่างชนิดที่ในเวลาปกติธรรมดาทำไม่ได้ความสำเร็จอันนี้เมื่อเกิดขึ้น เขาก็ยกให้ว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของคาถาหรือวัตถุมงคลนั้น ๆ

๓) ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช^{๒๕} กล่าวว่า ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์น่าจะเกิดขึ้นเพราะมนุษย์ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติมากและไม่สามารถจะต่อสู้ได้ ภัยธรรมชาติได้ทำลายบ้านเรือนเสียหาย และในบางครั้งมีผลทำให้มนุษย์ต้องเสียชีวิตไปเป็นจำนวนมาก นักวิชาการบางคนได้เสนอทฤษฎีว่า ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นเพราะเหตุที่มนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบได้ว่าทำไมจึงเกิดภัยธรรมชาติต่าง ๆ และทำไมภัยธรรมชาติจึงไม่เกิดขึ้นกับทุกคน เกิดคำถามว่าในขณะที่บางคนได้รับภัยพิบัติทำไมคนอื่นกลุ่มหนึ่งจึงไม่ได้รับอันตรายเลยทำไมบางคนจึงได้รับความเดือดร้อนและบางคนไม่ได้รับฉะนั้น ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอิทธิพลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีต่อมนุษยชาติน่าจะเป็นคำอธิบายได้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้กำหนดว่าใคร จะเป็นผู้ได้รับภัยนั้น ๆ ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด และอธิบายว่าการที่คนบางคนได้รับภัยพิบัติเป็นผลมาจากผลกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน และคนที่ไม่ได้รับความเดือดร้อนก็เป็นผลมาจากการทำดีในชาติก่อนเช่นเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความเชื่อในศาสนาเกิดขึ้นเพราะมนุษย์เราต้องการค้นหาคำตอบในเรื่องบางเรื่อง การอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในโลกจึงต้องออกมาในรูปแบบของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์อาจแบ่งออกได้หลายประการ ตามความเชื่อที่เห็นได้ชัดก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในรูปของผีสังเวยเทวดาหรือวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพระเจ้า ผีนั้นมีสองอย่างอย่างหนึ่งเป็นผีธรรมชาติอันเกิดจากวิญญาณของโลกธาตุ เป็นจำพวกผีฟ้าหรือเทวดา อีกอย่างหนึ่งเป็นผีอันเกิดจากวิญญาณของคนตายแล้ว ซึ่งจะเป็นเจ้าผีหรือผีชั้นสามัญและผีสาระเลว ก็แล้วแต่คุณงามความดีหรือความเก่งกล้าสามารถของบุคคลเมื่อครั้งยังเป็นคนอยู่

รูปแบบของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกรูปแบบหนึ่งคือรูปแบบของพระเจ้าซึ่งมนุษย์เรามักจะจินตนาการให้มีรูปร่างหน้าตาเหมือนมนุษย์ในศาสนาส่วนใหญ่มีการปั้นแบบจำลองพระเจ้าไว้เพื่อแสดงความเคารพ ตัวอย่างของพระพุทธรูปเป็นตัวอย่างของแบบจำลองขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชัดเจน และมีหลายแบบหลายสมัย จนกลายเป็นประติมากรรมทางศิลปะ ซึ่งเป็นที่ชื่นชมกันทั่วไป เป็นการสะท้อนให้

^{๒๕} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕๘ - ๒๕๙.

เห็นถึงศิลปสมัยต่าง ๆ ด้วย ในทางตรงกันข้าม ศาสนาอิสลามห้ามบูชารูปปั้นใด ๆ ทั้งสิ้น และองค์พระอัลลอห์ก็ได้รับการนมัสการแสดงความเคารพโดยไม่มีรูปปั้นเป็นตัวแทน

(๓) ความหมายของค่านิยม

ค่านิยมหมายถึง“สิ่ง”ที่คนสนใจสิ่งที่คนปรารถนาจะได้ปรารถนาจะเป็นหรือกลับกลายมาเป็นสิ่งที่คนถือว่าเป็นสิ่งบังคับ ต้องทำปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คนบูชายกย่องและมีความสุขที่จะได้เห็น ได้ฟังได้เป็นเจ้าของ^{๒๖}

บรรเทิง พาพิจิตร^{๒๗} กล่าวว่า ค่านิยมของคนในสังคมหนึ่งๆ อาจมีแหล่งที่มาจากความเชื่อทางศาสนา จากความพึงพอใจในสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมอื่นเขามีเขาปฏิบัติกัน หรือจากการเห็นคุณค่าของสิ่งที่คนในสังคมคิดขึ้นใช้หรืออาจมาจากแหล่งอื่น

๑.ความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากการไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ความแห้งแล้ง ความกลัวภัยพิบัติต่าง ๆ เป็นผลให้ทำพิธีอ้อนวอน กราบไหว้บูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คิดว่ามีอยู่ เพื่อให้ช่วยเหลือ การใช้เครื่องรางของขลังเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของคนไทย

๒.พุทธศาสนา เนื่องจากคนไทยนับถือพุทธศาสนามานานแล้ว พุทธศาสนาจึงเป็นวิถีชีวิตของคนไทย คนไทยได้รับการปลูกฝังให้มีคุณลักษณะบางประการ เช่น การทำบุญ ความซื่อสัตย์การเคารพผู้อาวุโส ความเชื่อในกฎแห่งกรรม ความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น

๓.ศาสนาฮินดู ก่อให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ตามลัทธิความเชื่อ เช่น การอาบน้ำในพิธีต่างๆพิธีวางศิลาฤกษ์ พิธีทำขวัญนาค พิธีโกนจุก เป็นต้น คนไทยนิยมจัดให้มีพิธีกรรมก่อนเริ่มกระทำพิธีกรรมต่าง ๆ

๔.ระบบศักดินา สังคมไทยได้ผูกพันกับระบบศักดินามาเป็นเวลาช้านาน ระบบศักดินาจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างค่านิยมของสังคมไทย เช่น ค่านิยมความอยากเป็นเจ้านาย ต้องการมียศถาบรรดาศักดิ์ ชอบรับราชการ ชอบมีลูกน้อง เป็นลูกพี่ เป็นต้น

ค่านิยมมีแหล่งที่มาได้หลายทาง ค่านิยมที่สังคมหนึ่ง ๆ สร้างขึ้นใช้เองมักจะก่อให้เกิดผลเสียแก่สังคมนั้น ๆ ส่วนผลดีจะมีหรือไม่เพียงใด เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ถ้าเป็นค่านิยมที่รับมาจากสังคมอื่นมีโอกาที่จะก่อให้เกิดผลเสียแก่สังคมได้แต่ไม่ได้หมายความว่าค่านิยมที่รับมาจากสังคมอื่นจะเป็นผลเสียทั้งหมด ผลดีก็มีมาก เช่น การทำงานอย่างมีระบบมีขั้นตอนที่ได้ทดลองแล้วว่าได้ผลดี ส่วนการแต่งกายด้วยสุทศาสกล ใส่เสื้อแขนยาว ผูกเน็คไท และสวมทับด้วยเสื้อที่ตัดด้วยผ้าหนา ๆ ย่อมไม่เหมาะสมกับสังคมที่อยู่ในอากาศร้อน

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยม ผู้วิจัยสรุปได้ว่าความเชื่อ เป็นความรู้สึภายในจิตใจ ความเชื่อมั่น ความศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกันในแต่ละสังคม มีพื้นฐานจากลักษณะสภาพจิตใจ ความหวาดกลัวจากสิ่งที่เหนือธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลจากศาสนา ขณะที่ค่านิยมเป็นระเบียบแบบแผน หรือวัฒนธรรมที่กำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ดังเช่น ความ

^{๒๖} บรรเทิง พาพิจิตร, ประเพณี วัฒนธรรมไทย และคติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘ – ๑๙.

เชื่อในสังคมไทยที่ผสมผสานทั้งความเชื่อไสยศาสตร์ ศาสนาพุทธและอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จึงเกิดเป็นค่านิยมในการใช้เครื่องรางของขลัง และพระเครื่อง เป็นต้น

๓) แนวคิดตามทฤษฎีสัญลักษณ์ทางศาสนาของคลิฟฟอร์ด เกียทซ์ (Clifford Geertz)

เกียทซ์ได้เสนอว่า ศาสนานั้นเป็นสัญลักษณ์ระบบหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นพาหนะแห่งความสำนึกหรือเป็นความคิดความรู้สึกที่เป็นนามธรรมบางอย่างที่ทำให้เป็นรูปธรรม ระบบสัญลักษณ์นี้สามารถที่จะสร้างบรรยากาศความรู้สึก และแรงจูงใจให้แก่มนุษย์โดยอ้างถึงระเบียบที่ยิ่งใหญ่บางประการเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายปลายทางของการมีชีวิตอยู่ โดยการศึกษาครั้งนี้ได้มองว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ทำหน้าที่เป็นสื่อเล่าเรื่องราวทางศาสนานั้น เป็นระบบสัญลักษณ์ระบบหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อความชอบธรรม หรือเกิดความชอบธรรมแก่ชนชั้นปกครอง โดยอธิบายถึงเหตุแห่งความแตกต่างของชนชั้นทางสังคม อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือที่หล่อหลอมให้ประชาชนได้เกิดความตระหนัก ความศรัทธาและคล้อยตามอำนาจแห่งความชอบธรรมเหล่านั้น^{๒๘} สัญลักษณ์ประเภท Symbol เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นลักษณะของนามธรรม เปลี่ยนแปลงไปตามประสบการณ์ของผู้รับสาร เมื่อผู้รับสารได้รับสารประเภทนี้จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบกลับมาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้รับสารแต่ละคน เช่น สารประเภทธงชาติหรือพระพุทธรูป เป็นต้น^{๒๙}

๔) แนวคิดด้านพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาสอนขัดเกลาความประพฤติปฏิบัติของบุคคลให้ดีขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวโดยหลักใหญ่แล้ว คือ สอนให้เป็นคนดี ให้ประพฤติประโยชน์ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้ลำบากเสียหายสอนให้รู้จักตนเองรู้จักฐานะของตน พร้อมทั้งรู้จักหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติในฐานะนั้น ๆ ซึ่งเมื่อปฏิบัติโดยถูกต้องครบถ้วนแล้วย่อมจะนำความสุขนำความเจริญสวัสดิมาให้ได้ทั่วถึงกันหมดหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือนำความสุข ความร่มเย็น และความวัฒนาถาวรให้เกิดแก่สังคมมนุษย์ต้องพยายามศึกษาพิจารณาธรรมะให้เกิดความกระจ่างแจ้งลึกซึ้งถึงเหตุถึงผลถึงวัตถุประสงค์แล้วนำไปปฏิบัติเผยแพร่ให้พอเหมาะพอดีโดยอุบายที่ฉลาดแยบคายธรรมะในพระพุทธศาสนาจะสามารถคุ้มครองรักษาและอุ้มชูประคับประคองสังคมให้ผาสุกร่มเย็นได้สมดังที่ต้องการ

พุทธศาสนิกชนจะต้องศึกษาพระพุทธศาสนาตามภูมิปัญญาความสามารถ และโอกาสของตน ๆ ที่มีอยู่เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง กระจ่างชัดขึ้นในหลักธรรม เมื่อศึกษาเข้าใจแล้วเป็นประโยชน์แล้วก็น้อมนำมาปฏิบัติทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำงานของตนเพื่อให้เกิดความสุข ความสงบร่มเย็น และความเจริญงอกงามในชีวิตเพิ่มพูนขึ้นเป็นลำดับ ตามขีดความสามารถปฏิบัติของแต่ละคน ถ้าชาวพุทธรู้ธรรมะอย่างถูกต้องทั่วถึงกันมากขึ้น ทุกวันนี้นี้ความคิดอ่านและความประพฤติหลาย ๆ อย่าง ซึ่งแต่ก่อนถือว่าเป็นความชั่วความผิด ได้กลายเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับแล้วพากันประพฤติปฏิบัติโดยไม่รู้สึกระส่ำระสายเหมือนจนทำให้เกิดปัญหาและทำให้วิถีชีวิตของแต่ละคน

^{๒๘} ปรีดา ก่ออนันตกุล, ภาษาของจิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘.

^{๒๙} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๖.

มีดมนลงไป ซึ่งเห็นว่าเป็นหน้าที่ของชาวพุทธจะต้องร่วมกันแก้ไขปัญหานี้อย่างจริงจัง แต่ละท่านแต่ละฝ่ายต้องยึดหลักการให้มั่นคงที่จะไม่ทำ ที่เสื่อมต่อกล้าและปากบั่นที่จะทำแต่สิ่งที่เป็นความดีเป็นความถูกต้องและเป็นธรรมเพื่อให้ผลความประพฤติปฏิบัติชอบบังเกิดเพิ่มพูนขึ้นและคำจูนส่วนรวมไว้มิให้ความดี เป็นความถูกต้องและเป็นธรรม เพื่อให้ผลความประพฤติปฏิบัติชอบบังเกิดเพิ่มพูนขึ้นและคำจูนส่วนรวมไว้มิให้เสื่อมทรุดลง หากให้กลับฟื้นคืนดีขึ้นได้เป็นลำดับ

พระพุทธศาสนา หมายถึง คำสั่งสอน พระพุทธศาสนาก็จะยืนยงอยู่ได้ตลอดกาล เทียงแท้และเหมาะที่จะน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติเสมอไม่ว่าในกาลไหน ๆ จึงย่อมเป็นแม่บทของการพัฒนาแบบยั่งยืนได้แน่นอน ปราศจากข้อกังขาข้อสำคัญนั้น ชาวพุทธเองจะต้องชวนขวนขวายศึกษาพุทธธรรมให้ทราบชัดโดยทั่วถึงและน้อมนำมาปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ให้ประจักษ์ผลพระพุทธานุภาพจึงจะอำนวยประโยชน์แก่การพัฒนาให้ประจักษ์ผล พระพุทธศาสนาจึงจะอำนวยประโยชน์แก่การพัฒนา สมตามที่ปรารถนานั้น ได้บางครั้งการทำผิดพลาดของพระสงฆ์ซึ่งนำมาถึงการเสื่อมศรัทธาแก่ประชาชนทั่วไป สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ชาวพุทธไม่รู้จักพุทธศาสนากันอย่างแท้จริง ประพฤติปฏิบัติกันไปอย่างผิด ๆ พุทธศาสนานั้น ประกอบไปด้วยหลายสิ่งหลายอย่างกล่าวคือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือพระธรรมวินัย ในปัจจุบันนี้ได้มีการสอนที่ผิดเพี้ยนไปจากพระธรรมวินัย และชาวพุทธส่วนมากมักไปติดยึดในคำสั่งสอนของพระอาจารย์ต่าง ๆ และอาจารย์เหล่านั้นมักจะสอนเอาตามทิวของตนหรือสอนกันตามมาบางท่านก็สอนขัดแย้งกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจึงทำให้เกิดความสับสนแก่ชาวพุทธโดยทั่วไปจุดนี้จึงเป็นจุดอันตรายมาก ดังนั้น ชาวพุทธจึงไม่ควรที่จะยึดติดในตัวบุคคล แต่ควรที่จะยึดในหลักธรรมดีกว่า เพราะเราสามารถที่จะตรวจทานได้ ถ้าเราเชื่อผิดหรือเห็นผิด เราก็จะเปลี่ยนได้ง่าย แต่ถ้าเราไปยึดติดในตัวบุคคลแล้วเปลี่ยนได้ยากหรือเปลี่ยนไม่ได้เลย พุทธศาสนาที่แท้จริง หรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งปัญญา สอนให้คนรู้จักสัจจะแห่งชีวิต รู้จักตัวเอง พึ่งตัวเอง ไม่หวัง ไม่พึ่งในสิ่งที่มองไม่เห็นให้เชื่อในความสามารถของตนเอง โดยใช้ปัญญานำหน้าอยู่เสมอ ศาสนาพุทธนั้น สอนอยู่ภายในร่างกายของคน และสอนให้ปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง ไม่ผูกขาดความเชื่อและความคิด แม้แต่พระศาสดาตรัสก็ยังไม่ให้เชื่อในทันที ซึ่งมีอยู่ในกาลามสูตร ๑๐ ประการคือ

๑. อย่าเชื่อโดยฟังตาม ๆ กันมา
๒. อย่าเชื่อโดยว่าเป็นของเก่าสืบ ๆ กันมา
๓. อย่าเชื่อโดยตื่นข่าว
๔. อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา
๕. อย่างเชื่อโดยการเดา
๖. อย่าเชื่อโดยการคาดคะเน
๗. อย่าเชื่อโดยตรึกตรองตามอาการ
๘. อย่าเชื่อโดยชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน
๙. อย่าเชื่อโดยเชื่อว่าผู้พูดเป็นคนควรเชื่อได้
๑๐. อย่าเชื่อโดยนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา^{๓๐}

^{๓๐} ๐.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๑๘๓-๑๘๘.

จากหลักไม่เชื่ออย่างมมายุทั้ง ๑๐ ประการ ดังกล่าวแล้วพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่สามารถพิสูจน์ได้และก็สามารถจะพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง หากนำเอาหลักทางพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ ก็ค้นพบสัจธรรมที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ นอกจากหลักการพิจารณา ๑๐ ประการดังกล่าวแล้ว สามารถจะนำหลัก ๓ ประการนี้ไปพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง คือ

๑. ให้พิจารณาด้วยปัญญาจนทราบชัดด้วยตนเอง
๒. ให้อาศัยทัศนะของท่านผู้รู้ประกอบเป็นเครื่องตัดสินใจ
๓. ให้พิจารณาเหตุผลว่าถ้านำสิ่งนั้นไปปฏิบัติแล้วจะมีคุณหรือโทษ จะให้ความสุขหรือความทุกข์

ผลของความเชื่อ ความเชื่อนับเป็นพื้นฐานแห่งการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประโยชน์ของความเชื่อ ทำให้มีลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือ

๑. ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ
๒. ความเชื่อทำให้เกิดพลัง
๓. ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์
๔. ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี
๕. ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม (สัญลักษณ์)
๖. ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา
๗. ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาเป็นไปอย่างมั่นคง

๘. ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ^{๓๑)}

ในทางตรงกันข้าม หากความเชื่อนั้นเป็นความมมายุไม่ใช้วิจารณ์ญาณ กล่าวคือ เชื่อตามคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ โดยมีได้พิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล ก็ทำให้เกิดผลเสียแก่ชุมชนสังคม โดยเฉพาะในการพัฒนาประเทศ เพราะนอกจากจะไม่ให้ความร่วมมือแล้ว ยังกระทำการต่อต้านอีกด้วย

๕) แนวคิดทฤษฎีการควบคุมการสร้างพระเครื่อง

ศิลปินชาวอินเดีย มีความรู้เกี่ยวกับการสร้างงานประติมากรรมมาก่อน แต่ในยุคแรก พระพุทธศาสนา ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปเพื่อบูชาดังกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น ครั้นต่อมา ศิลปินชาวกรีก ได้นำเอาวัฒนธรรมทางตะวันตกมาประยุกต์ใช้สร้างพระเครื่อง เพื่อบูชาจนเป็นที่ยอมรับกัน ต่อมาในปัจจุบันจึงได้เกิดการผสมผสาน ระหว่างศิลปวัฒนธรรมทั้งสอง มีศิลปะกรีกและศิลปะอินเดีย รวมทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ นำมาประยุกต์สร้างพระเครื่อง ในอิริยาบถต่าง ๆ ตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระพุทธประวัติศิลปินชาวอินเดียจึงได้เขียนตำราเกี่ยวกับการสร้างพระเครื่อง ขึ้น

^{๓๑)} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ปราณ วิถีวัฒนา, ศาสนาและความเชื่อในกรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

ใช้เป็นหลักเกณฑ์ควบคุมการสร้าง ให้มีพระพุทธรูปลักษณะทั้งดงาม ตามที่นักปราชญ์ได้กล่าวแสดงไว้สรุปได้ว่า^{๓๒}

หลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการสร้างพระเครื่องนั้น ถือว่า ศิลปินอินเดียได้เป็นผู้รวบรวมขึ้นเรียกว่า “ศิลปศาสตร์” ใช้กันแพร่หลายในสกุลศิลปะต่าง ๆ ของอินเดีย ทั้งพระพุทธรูปศาสนา และศาสนาฮินดู ประมาณว่า บรรดาศิลปินชั้นนำที่เป็นครูอาจารย์ในสกุลศิลปะ ได้รวบรวมหลักเกณฑ์เป็นรูปร่างแน่ชัด เมื่อราวสมัยคุปตะ (พ.ศ.๙๖๓-๑๑๙๐) ต่อมาหลักเกณฑ์ศิลปะ หรือศิลปศาสตร์นี้ ค่อย ๆ ละเอียดและซับซ้อนเป็นลำดับมาในภายหลังแต่อย่างใดก็ดี หลักเกณฑ์ต่าง ๆ นี้ เป็นหลักเกณฑ์ที่ให้ความอิสระแก่ศิลปิน ไม่ใช่หลักเกณฑ์ตายตัว นอกจากทางด้านเทคนิคจริง ๆ เช่น การผสมโลหะที่ใช้หล่อพระเครื่อง จึงจะมีส่วนผสมตายตัว แต่ก็ต้องเป็นพระเครื่อง ที่ดี เช่น ของกษัตริย์หรือคนชั้นสูง การผสมโลหะจึงจะเป็นไปตามส่วนที่วางหลักเกณฑ์ไว้ แต่ถ้าหากเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแสดงออกทางความงามแล้วศิลปินแต่ละคน สามารถจะแสดงความรู้สึกส่วนบุคคลได้อย่างอิสระ โดยเฉพาะการแสดงออกของความรู้สึก ในลักษณะของพระพักตร์ของพระพุทธรูป ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปว่า พระพักตร์พระเครื่องแต่ละสกุลศิลปะ ที่ตกค้างมาในขณะนี้ หาได้มีพระพักตร์เหมือนกันไม่ เช่นเดียวกับศิลปะสูงสุดของกรีก คือ ศิลปะเฮเลนนิค ที่ภาพสลักวินัส เทพธิดาแห่งความงามของกรีก ซึ่งเป็นฝีมือของศิลปินชั้นนำหลายคนได้สลักไว้ ไม่ปรากฏว่า มีลักษณะเหมือนกันเลย ถึงแม้จะเป็นเทพธิดาองค์เดียวกันก็ตาม ฉะนั้น จึงถือว่าหลักเกณฑ์ของศิลปะที่กล่าวนี้ ทั้งทางตะวันออกและทางตะวันตก ไม่เป็นหลักเกณฑ์ตายตัว เช่น หลักเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ และด้านเทคนิคอื่นๆหลักเกณฑ์ที่สำคัญในศิลปศาสตร์เกี่ยวกับการสร้างรูปเคารพของอินเดียนี้ มีอยู่มากด้วยกัน

๑. หลักเกณฑ์ “มูทรา” หรือ “ทิพย์กิริยา” ที่แสดงปางต่าง ๆ ของพระพุทธรูป และรูปเคารพของฮินดู เป็นหลักเกณฑ์ว่าด้วยการจัดทำทางของพระกร พระหัตถ์พระขงฆ์ และพระบาท ซึ่งจะทำให้เกิดความหมายเป็นปางต่าง ๆ ขึ้น เช่น ปางสมาธิ ปางมารวิชัย เป็นต้น ซึ่งต่อมาก็ได้เพิ่มเติมมากขึ้นทุกที จนศิลปินไทยเรามาดัดแปลงต่อเติมแยกออกไปถึง ๕๐ ปาง ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้

๒. หลักเกณฑ์ “กัณกะ” เป็นหลักเกณฑ์การแสดงอิริยาบถของพระพุทธรูปและเทวรูป โดยการบิดเบี้ยวพระเศียร พระวรกาย และส่วนล่างของพระวรกาย เพื่อช่วยแสดงความหมายของปางต่าง ๆ ให้เด่นชัดขึ้น เช่นจะเห็นได้จากพระพุทธรูปยืนในสมัยคุปตะ ที่จัดเป็นท่ายืนแบบไตรกัณกะ คือ พระเศียร พระวรกายส่วนบน และพระวรกายส่วนล่าง บิดไปคนละทางไม่อยู่ในเส้นตรงอันเดียวกัน เป็นต้น เป็นหลักเกณฑ์ที่ช่วยให้มีความหมายของปางต่าง ๆ มีความหมายดีขึ้น ตลอดจนความงามของศิลปะ ก็เพิ่มความสง่างามยิ่งขึ้นด้วย การจัดทำทางพระอิริยาบถของพระพุทธรูป และรูปเคารพในศาสนาฮินดู ได้อาศัยทำของนาฏศิลป์ช่วยเกือบทั้งหมด ฉะนั้นศิลปินอินเดีย จะต้องได้ศึกษาแบบทำนาฏศิลป์อย่างดีด้วย จึงจะสามารถจัดทำทางพระพุทธรูป และรูปเคารพในศาสนาฮินดูได้โดยถูกต้อง แต่หลักเกณฑ์ “กัณกะ” นี้ สำหรับพระพุทธรูปมีน้อยกว่ารูปเคารพในศาสนาฮินดู เพราะโดยมากพระพุทธรูปอยู่ในลักษณะ “ทำนิ่ง” ส่วนรูปเคารพในศาสนาฮินดูทั่วไป เป็นท่า “เคลื่อนไหว”

^{๓๒} จิตร บัวบุศย์, สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย : มรดกวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๐.

๓. หลักเกณฑ์ “คุณะ” หรือ คุณลักษณะ เป็นหลักเกณฑ์ที่ศิลปศาสตร์วางไว้ ในการสร้าง พระพุทธรูป และเทวรูปที่จะต้องสร้างขึ้นให้เหมาะสม เช่น พระพุทธรูปปางสมาธิก็ต้องให้มี คุณลักษณะดูแล้ว ให้เกิดความรู้สึกจิตสงบ พะกังญาณจริง ๆ หรือถ้าหากเป็นเทวรูปที่มีกรหลายกร ก็มักให้มีคุณลักษณะอิทธิอำนาจในการปราบ เป็นไปในการแสดงอิทธิฤทธิ์ เป็นต้น

นอกจากนี้ก็มีหลักเกณฑ์การกะส่วนวัดในการสร้างพระพุทธรูป อีกอย่างหนึ่ง ที่ถือเป็น หลักเกณฑ์ที่สำคัญ สำหรับสกุลศิลปะใหญ่แต่ละสกุลจะต้องยึดถือ แต่เป็นเรื่องโดยเฉพาะของแต่ละ สกุลศิลปะที่ “ศิลปะศาสตร์” ได้รวบรวมไว้จากสกุลศิลปะต่าง ๆ หลักเกณฑ์ของศิลปะศาสตร์นี้ ได้แผ่ ไปในหมู่ศิลปินประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา และศาสนานิกายที่สร้างพระพุทธรูป และรูป เคารพสักการบูชาด้วย ฉะนั้นพระพุทธรูปและเทวรูป จึงมีลักษณะร่วมกันในลักษณะสำคัญส่วนใหญ่ ทำให้ดูออกว่าสร้างขึ้นในสกุลใด จากสกุลศิลปะอินเดีย ซึ่งอาจจะเทียบได้กับศิลปะพื้นฟูของตะวันตก ซึ่งเริ่มในประเทศอิตาลี จากนั้นประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ก็ได้นำหลักเกณฑ์นั้นไปสร้างขึ้นทั่วไป ถ้าได้ ศึกษาแล้วก็จะทราบว่าเป็นของประเทศใด สร้างในสมัยแรกหรือสมัยหลังด้วย หลักเกณฑ์เกี่ยวกับ ทิพย์กิริยาที่แสดงปางต่าง ๆ ของพระพุทธรูปก็ดี หลักเกณฑ์อิริยาบถของพระพุทธรูปก็ดี และ หลักเกณฑ์เกี่ยวกับการสร้าง สะท้อนถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมออกมา ให้ปรากฏตามเป็นจริงที่สุด แสดงออกถึงอารมณ์ภายใน ล้วนมีความสำคัญยิ่ง สำหรับศิลปินผู้สร้าง ตลอดถึงวิฆาณิกวิทยาทาง ร่างกาย ก็เอื้อประโยชน์ต่อการสร้างงานทางศิลปะเพื่อกำหนดตามอิริยาบถมาทั้ง ๖ ประการ ตามที่ อรรถาธิบาย^{๓๓} ไว้ว่าการแสดงปาง (มูทรา) ด้วยพระหัตถ์ เป็นข้อบัญญัติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับ และใช้สืบต่อกันมาช้านาน จนกลายเป็นแบบอย่างที่จะทำขึ้นเพื่อแสดง ทิพย์กิริยา มีปางที่นิยมทำ ตรงกันในประเทศต่าง ๆ ๖ ท่า คือ ๑) วรหะมูทรา แสดงปางประทานพร ๒) อภยะมูทรา แสดงปาง ประทานอภัย ๓) วิตรรกะมูทรา แสดงปางเทศนาสั่งสอน ๔) อัมมะจักรมูทรา แสดงปางปฐมเทศนา (๕) ภูมิผัสสะ แสดงปางมารวิชัย ๖) ธยานะมูทรา แสดงปางสมาธิ

การสร้างรูปปฏิมากรรม ตำรา คุณะ อันว่าด้วยศิลปกรรม ได้วางรูปแบบไว้ให้ยึดถือกันมา หลายยุคหลายสมัย โดยเฉพาะการสร้างพระพุทธรูป ถือว่าต้องพร้อมด้วยองค์ประกอบที่เป็นมงคล ทุกประการ ความคิดในการวางรูปแบบดังกล่าวนี้ ต้องอาศัยประสบการณ์ และความรู้เป็นอันมาก จะ เห็นได้ว่า ทำนองของประติมากรรมที่บัญญัติไว้ แม้ว่าจะเป็นกำกวมลักษณะแบบอย่างก็จริง แต่มีอยู่ หลายท่า สำหรับพระพุทธรูปแล้วก็มีจำกัดมากขึ้น ทั้งนี้ เพื่อป้องกันมิให้น่าเอาทำนองอันไม่สมควร มาใช้กับพระพุทธรูปนั่นเอง อิริยาบถนั้นทุกท่าจะมีคำว่า สนะ ซึ่งมาจากคำว่า อาสนะ ต่อท้ายอยู่ทุก ท่า ดังต่อไปนี้ ๑) วีราสนะ ๒) โยคาสนะ ๓) สุขาสนะ หรือ ลาลิตาสนะ ๔) มหาราชาลีลาสนะ ๕) ประรัมปาทาสนะ ซึ่งมาจากคำว่า อาสนะ มีขัดสมาธิเพชร ขัดสมาธิราบ นั่งเอาเข่าซ้ายพาดหน้าตัก ส่วนเข่าขวาห้อยลง นั่งยกเข่าขวาตั้งชัน ขาซ้ายงอพับได้ที่นั่ง และนั่งห้อยเท้าทั้งสองลง เพื่อกำหนด อิริยาบถ

ในสมัยคุปตะได้แต่งตำรา “มานะสารศิลปะศาสตร์” หรือตำราศิลปะ ที่สกุลศิลปินเขายอมรับ นับถือและศึกษารายละเอียด มีหลักฐานที่นักปราชญ์อธิบายโดยละเอียดไว้ว่า สมัยคุปตะ (พ.ศ.๙๖๓- ๑๑๙๐) จึงได้ปรากฏเป็นตำราขึ้น เรียกกันว่า “มานะสารศิลปะศาสตร์” หรือ จะเรียกอย่างง่าย ๆ ก็

^{๓๓} ราชบัณฑิตยสถาน, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๕ - ๙.

คือ “ตำราศิลปะ” มานะสารศิลปะศาสตร์นี้ใช้เป็นตำราสอนกันในมหาวิทยาลัยนาถาแห่งแคว้นพิหารซึ่งเป็นทีที่บรรดาพระสงฆ์และศิลปินทางพุทธศาสนาของประเทศต่าง ๆ ไปศึกษาเล่าเรียน ฉะนั้น จะเห็นว่า พระพุทธรูปในสกุลศิลปะทั้งหลาย ถึงแม้จะอยู่ห่างไกลกันเท่าใดก็ตาม ถ้าสร้างขึ้นในสกุลศิลปะในระยะเดียวกันแล้ว จะมีส่วนคล้ายคลึงกันออกมา เป็นสกุลศิลปะนั้นๆ ได้โดยง่าย เพราะต่างก็ถือทฤษฎีและกฎเกณฑ์ ตลอดจนวิธีการด้านเทคนิคอย่างเดียวกัน จากตำรา “มานะสารศิลปะศาสตร์” (ส่วนที่แตกต่างออกไป ก็ในด้านการให้ความรู้สึก ในเชื้อชาติของสกุลศิลปะเท่านั้น) เช่น สกุลศิลปะเนปาล ธิเบต จีน ไทย ขวา มลายู ขอม และ อินเดีย เป็นต้น^{๓๔} ตามทฤษฎีของมหายานที่เขียนตำราศิลปะเพื่อจะเป็นเกณฑ์ควบคุมการสร้างพระพุทธรูป อันเป็นสิ่งที่ประโยชน์ต่อศิลปินสกุลช่างศิลปะอย่างยิ่ง สมควรที่จะศึกษาให้เชี่ยวชาญ เพื่อให้สร้างสรรค์งานศิลปะให้มีความสมบูรณ์งดงาม ให้สมเป็นศาสดาเอกของโลก

จึงสรุปได้ว่า หลักเกณฑ์ควบคุม หรือทฤษฎีที่สกุลช่าง ใช้ในการสร้างพระพุทธรูปได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดู ศิลปินอินเดียเป็นผู้รวบรวม เรียกว่า ศิลปศาสตร์มี เรื่องมูรธาหรือทิพย์กิริยาที่แสดงปางต่าง ๆ ของพระพุทธรูปและรูปเคารพของฮินดู เรื่อง “ภักกะ” เป็นหลักเกณฑ์แสดงอิริยาบถของพระพุทธรูปและเทวรูป และเรื่องหลักเกณฑ์ “คุณะ” หรือคุณลักษณะในทางสงฆ์สมมติ การแสดงอภินิหาร หรือพลังอำนาจในการปราบปรามของเทวรูป เป็นต้น ที่กล่าวมาโดยสรุปนี้ คือหลักเกณฑ์หรือทฤษฎีที่ใช้ควบคุมการออกแบบสร้างพระพุทธรูปให้มีพุทธลักษณะที่เหมาะสมงดงามตามมหาบุรุษลักษณะ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาและเป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชน ที่พระพุทธศาสนาประดิษฐานแต่ละท้องถิ่น

๔.๓ แนวคิดการสร้างพระเครื่องเป็นสัญลักษณ์แทนหลักธรรมพระพุทธศาสนา

สัญลักษณ์เป็นสิ่งที่แสดงถึงจุดสนใจ การสื่อสาร ความเข้าใจพื้นฐาน การสื่อสารถึงแม้จะมีภาษาในการสื่อสาร แต่ก็ยังคงมีสัญลักษณ์ต่าง ๆ ใช้ประกอบด้วย เนื่องจากพระพุทธศาสนาและสังคมไทยจะขาดสิ่งนี้ไม่ได้ สัญลักษณ์เป็นสิ่งที่ใช้พรรณนาหรือบรรยายวัตถุสิ่งของหรือเหตุการณ์ให้บุคคลต่อบุคคลเข้าใจตรงกัน มีหน้าที่ถอดรหัสสารเพื่อให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารอยู่บนการสื่อสารเดียวกันจึงเป็นเหตุให้สัญลักษณ์ถูกนำมาใช้ในหลายวิชาชีพเช่น การโฆษณา การรายงานข่าว การปราศรัยทางการเมือง การรายงานสภาพภูมิอากาศ และการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ยากต่อการเขียนสื่อความหมายจึงต้องมีการใช้สัญลักษณ์เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนธรรมจักรกับดวงเป็นเครื่องหมายปางปฐมเทศนา^{๓๕}

พระเครื่องนั้นเกิดจากความเคารพศรัทธาเลื่อมใส อันเป็นมูลเหตุให้เกิดความรักและความผูกพันต่อพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่า เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งใดพระองค์จะแสดงความรักต่อพระพุทธองค์ด้วยการจุมพิตที่พระบาทของพระพุทธเจ้าทุกครั้ง หรือแม้แต่อนาถปิณ

^{๓๔} จิตร บัวบุศย์, สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย : มรดกวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๗๑ - ๗๖.

^{๓๕} กองพุทธศาสนศึกษา, พระพุทธศาสนามรดกล้ำค่าของไทย, (กรุงเทพมหานคร; โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘.

ทีกเศรษฐีอีกผู้หนึ่งที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจที่อื่นเป็นเวลานานๆ อนาคติกเศรษฐีได้ไปหาพระอานนท์เพื่อขอสิ่งที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า พระอานนท์ได้มอบต้นโพธิ์ให้เศรษฐีไปปลูกที่ใกล้กับพระเชตวันมหาวิหารเพื่อเป็นสื่อแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้นโพธิ์ที่พระอานนท์มอบให้อนาคติกเศรษฐีปลูกนั้นชื่อว่า อานันทโพธิ์^{๓๖} จะเห็นว่า ในสมัยพุทธกาล พุทธศาสนิกชนมีความเลื่อมใสพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนอินเดียในสมัยโบราณไม่นิยมสร้างรูปพระพุทธในรูปของมนุษย์ แต่จะสร้างเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งที่ตนเคารพบูชา^{๓๗} แนวคิดนี้มีได้มีเฉพาะแต่ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น ผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูก็ไม่นิยมการสร้างรูปเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือไว้เช่นกัน^{๓๘}

การสร้างพระพุทธรูปน่าจะเริ่มขึ้นจากพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินที่ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตกับพวกนายช่างร่วมกันประชุมปรึกษารื้อหรือกันว่า ควรสร้างอย่างไร โดยกำหนดเงื่อนไขไว้ ๒ ประการ คือ

๑. จะต้องทำให้แปลกกับรูปภาพคนอื่นๆ ที่ ใครได้เห็น ก็รู้ได้ทันทีว่าเป็นรูปของพระพุทธเจ้า
๒. จำต้องให้มีความงดงามเป็นที่ถูกใจของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา^{๓๙}

จุดประสงค์ของผู้สร้างก็เพื่อบูชาคุณของพระพุทธเจ้า เป็นพุทธานุสติที่พระองค์มีคุณ ๓ ประการ คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณต่อเวไนยสัตว์ ทรงโปรดนำเวไนยสัตว์ให้ข้ามพ้นจากวัฏสงสารจนบรรลुพระนิพพาน และใช้เป็นทีระลึกสักการบูชา เผยแผ่พระพุทธศาสนานำไปสู่การศึกษาค้นคว้า และประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม ซึ่งจะก่อให้เกิดความสงบร่มเย็นเป็นสุข ความเจริญ และสันติภาพในโลก

นักโบราณคดีได้แสดงทัศนะเรื่องการสร้างสัญลักษณ์และการสร้างพระพุทธรูปไว้เพื่อสักการบูชา ดังนี้^{๔๐}

แบบที่ ๑ แบบสร้างสัญลักษณ์ (พ.ศ.๑-๖๐๐) ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป มีแต่การสร้างสิ่งแทนซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าตามเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ การประสูติ สร้างดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ การตรัสรู้ สร้างพระแท่นและโพธิ์ฤกษ์เป็นสัญลักษณ์ การแสดงปฐมเทศนาสร้างธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์

แบบที่ ๒ แบบสร้างรูปเคารพ (พ.ศ.๖๐๐- ๑๘๐๐) มีการสร้างพระพุทธรูปไว้สักการบูชา

^{๓๖} พุทธศาสนิกชน, ภาพพุทธประวัติจากหินสลักยุคก่อนมีพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย พ.ศ. ๓๐๐-๕๐๐, (กรุงเทพมหานคร : ชามากราฟิคส์ไชต์, ๒๕๐๙), หน้า ๑-๑๙.

^{๓๗} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร :ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๔.

^{๓๘} พระสุชาติ วชิรปณฺญ (นาอุดม), “ศึกษาวิเคราะห์ พระแก้วมรกต พระคู่บ้านคู่เมืองของไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๕.

^{๓๙} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร :ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๔.

^{๔๐} จิตร บัวบุศย์, สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย : มรดกวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุดมศิลป์, ๒๕๐๗). หน้า ๒๑.

พระพุทธรูปที่ถูกสร้างขึ้นในยุคแรกมีความเป็นมาจากศิลปะของพวกกรีกแล้วสร้างกันต่อ ๆ มา พระพุทธรูปแบ่งตามสกุลช่างของอินเดีย คือ

๑. สกุลศิลปะแบบคันธารราฐ (พ.ศ. ๖๐๐ – ๑๐๐๐)
๒. สกุลศิลปะแบบมถุรา (พ.ศ. ๗๐๐ – ๘๐๐)
๓. สกุลศิลปะแบบอมราวดี (พ.ศ. ๗๐๐ – ๘๐๐)
๔. สกุลศิลปะแบบคุปตะ (พ.ศ. ๙๐๐ – ๑๑๐๐)
๕. สกุลศิลปะแบบหลังคุปตะ (พ.ศ. ๑๑๐๐ – ๑๒๐๐)
๖. สกุลศิลปะแบบปาละและ เสนะ (พ.ศ. ๑๔๐๐ – ๑๘๐๐)

๗. สกุลศิลปะแบบโจฬะ (พ.ศ. ๑๓๘๙ – ๑๘๒๒)^{๔๑}

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ของไทย แบ่งเป็น ๘ สมัยด้วยกันคือ

๑. สมัยทวารวดี (พ.ศ. ๑๒๐๐ – ๑๖๐๐)
๒. สมัยศรีวิชัย (พ.ศ. ๑๓๐๐ – ๑๘๐๐)
๓. สมัยลพบุรี (พ.ศ. ๑๗๐๐ – ๑๘๐๐)
๔. สมัยเชียงแสน (พ.ศ. ๑๖๐๐ – ๑๘๐๐)
๕. สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐ – ๑๙๐๐)
๖. สมัยอู่ทอง (พ.ศ. ๑๘๐๐ – ๒๐๐๐)
๗. สมัยศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๙๐๐ – ๒๓๐๐)
๘. สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๐๐-ปัจจุบัน)^{๔๒}

การสร้างพระพุทธรูปองค์แรกในสมัยพุทธกาล เป็นพระพุทธรูปเหมือนพระพุทธรูปเจ้าองค์แรกมาจากพุทธประวัติตอนทรงห้ามพระแก่นจันทน์ ถึงจะไม่มีปรากฏในบาลีพระไตรปิฎกโดยตรง แต่ก็มีตำนานอ้างว่า พระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์นั้นเป็นต้นแบบของพระพุทธรูป^{๔๓} ซึ่งสร้างกันต่อมาในภายหลังหรือถ้าว่าอีกนัยหนึ่ง คือ อ้างว่า พระพุทธรูปมีขึ้นโดยมีพระบรมพุทธานุญาต และสร้างเหมือนพระพุทธรูปองค์ ตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล^{๔๔} จึงเชื่อกันว่า พระแก่นจันทน์เป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา

ตำนานพระแก่นจันทน์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไป ประทานเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ที่ประทับอยู่บนดาวดึงส์ พระเจ้าประเสนทิโกศล ไม่ได้เห็นพระพุทธรูปชำนาน จึงมีความรำลึกถึงทรงตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้น ด้วยแก่นจันทน์แดงประดิษฐานไว้เหนืออาสนะ ที่

^{๔๑} ศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย และตำนานพระพิมพ์ของศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๒๑ - ๒๙.

^{๔๒} มานิต วัลลิโกดม, วิวัฒนาการสร้างพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๕), หน้า ๒๕.

^{๔๓} สุจิตต์ วงษ์เทศ, มูลเหตุที่เกิดการสร้างพระพุทธรูปอัมพานีสถาน : สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

^{๔๔} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๓ - ๕๔.

พระพุทธรูปเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธรูปองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแกนจันทน์ลูกขึ้นปฏิสนธากับพระพุทธรูปองค์ด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธรูปองค์ตรัสสั่งให้ พระแกนจันทน์กลับไปยังที่ประทับเพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งจะได้ใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ตำนานนี้อ้างว่าพระพุทธรูปแกนจันทน์องค์นั้นเป็นต้นแบบของพระพุทธรูป^{๔๕}

พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้อีกว่า ตำนานพระพุทธรูปปางนี้ ไม่ปรากฏในบาลีฝ่ายหินยานแต่ประการใดเลย บางทีอาจมีในคัมภีร์ของพระสงฆ์ฝ่ายใดก็ได้ที่น่าจะเห็นว่าเป็นเรื่องหลังจากสังคายนาพระธรรมวินัยแล้วจึงมิได้ปรากฏเป็นคัมภีร์ แต่ตำนานพระห้ามแกนจันทน์กลับเป็นตำนานเก่าก่อนพระพุทธรูปทั้งหมด แสดงว่า เป็นพระพุทธรูปองค์แรกด้วยมิ ในสมัยพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ดังนั้น เรื่องพระปางห้ามแกนจันทน์ จึงเป็นเรื่องปรัมปราดังกล่าว^{๔๖}

ในคัมภีร์ฝ่ายบาลีไม่ได้มีการบันทึกไว้ให้ปรากฏเป็นหลักฐาน แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธแต่ประการใด น่าจะมีหลักฐานทางพระพุทธศาสนาฝ่ายใด คือตั้งแต่ลังกามาได้เขียนเอาไว้ แต่ก็มีข้อมูลเกี่ยวกับตำนานการสร้างพระแกนจันทน์ ตามที่หลวงจีนฝายเขียนได้บันทึกไว้อีกว่าในบรรดาพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ หามีพระพุทธรูปไม่ ใช่แต่เท่านั้น แม้อุเทศิกเจดีย์ที่สร้างกัน เมื่อล่วงสมัย พระเจ้าอโศกแล้วจนราว พ.ศ. ๔๐๐ เช่น ลายจำหลักรูปเรื่องพุทธประวัติ ซึ่งได้ทำเป็นเครื่องประดับ พระมหาธาตุเจดีย์ดังกล่าวมา ในตอนก่อนทำแต่รูปคนอื่น ตรงไหนจะต้องทำพระพุทธรูป คิดทำรูปอื่น เช่น รอยพระพุทธรูปบาทหรือพระธรรมจักรและพุทธอาสน์ เป็นต้นสมมติแทนพระพุทธรูปทุกแห่งไป

ด้วยเหตุนี้จึงพิสูจน์ให้เห็นว่าประเพณีการสร้างพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยพุทธกาลหรือยังเป็นข้อห้ามอยู่ในมัชฌิมประเทศจนถึงพ.ศ. ๔๐๐ ตำนานเรื่องพระแกนจันทน์ น่าจะเกิดขึ้นในสมัยเมื่อมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้ว ราวใน พ.ศ. ๗๐๐ หรือ ๘๐๐ ปี^{๔๗}

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ศิลปกรรมของอินเดียก็ได้เริ่มพัฒนาขึ้นอย่างสร้างสรรค์วิสดุที่ใช้กนิยมด้วยศิลาเป็นพื้น แต่ไม่ปรากฏว่า มีการสร้างพระพุทธรูป เท่าที่ได้พบมีเพียงสัญลักษณ์ เช่นรูปพระนางมหายากำลังประทับนั่ง หรือยืนบนดอกบัว และมีช้างกำลังพรมน้ำมนต์อยู่ (หมายถึง ประสูติ) ม้าไม่มีคนขี่ (หมายถึง ปางเสด็จออกมหาภิเนษกรรม) บัลลังก์เปล่ามีต้นโพธิ์ประกอบ (หมายถึง ตรัสรู้) ธรรมจักร (หมายถึง ปางประทานปฐมเทศนา) พระบาทยุคล (หมายถึง ปางประทับยืน) สลูป (หมายถึง ปางปรินิพพาน) เป็นต้น^{๔๘}

ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิของพระสมเด็จพรมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีเนื้อความที่กล่าวเกี่ยวกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชไว้ว่า

^{๔๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, **มูลเหตุที่เกิดการสร้างพระพุทธรูปอัมภาณิสถาน : สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

^{๔๖} พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ), **ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ**, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕), หน้า ๑๒๒.

^{๔๗} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๕.

^{๔๘} ศจ. หลวง บริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), **เราเคารพพระพุทธรูปอย่างไร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็สดักซัน, ๒๕๓๑), หน้า ๘๓-๘๔.

เมื่อพระเจ้าอโศกจัดฉลองพุทธเจดีย์คือ ทรงโปรดฯ ให้สร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ทั่วชมพูทวีป เป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วันโปรดเกล้าฯ ให้ฉลองอย่างมโหฬารยิ่งใหญ่มากยิ่งยด ทรงประกาศพระเกียรติคุณของพุทธศาสนาเผยแผ่ไปทั่วอาณาจักร เหตุการณ์ครั้งนั้นพญามารได้มาขัดขวางการฉลองสมโภช และได้ถูกท่านอุปคุตตะเถระผู้ชีนาสพราบจนคลายพยศ ยอมพ่ายแพ้ไป ส่วนพระอุปคุตเถระผู้ชีนาสพได้ทรงโปรดฯ ให้พญามารเนรมิตรูปพระพุทธรูป เพราะท่านปรารถนาที่จะชมพระพุทธรูปลักษณะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้นเมื่อพญามารได้เนรมิตรูปพระวรกายของพระพุทธรูป มีพุทธลักษณะที่งดงามในท่ามกลางหมู่สงฆ์ ต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้าอโศกมหาราช และพุทธบริษัทจำนวนมหาศาล ทั้งพระสงฆ์และหมู่ชน ได้แสดงความเคารพบูชาเหมือนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับนั่งแวดล้อมด้วยหมู่พระอสีตปริยาสาวกเปรียบเสมือนในสมัยพุทธกาล ทุก ๆ คนล้วนเกิดความปีติศรัทธาอย่างแรงกล้าหาที่เปรียบปรานมิได้ เพราะเหตุผลตามที่ได้อธิบายไว้เบื้องต้น^{๔๙}

ตำนานพระแก่นจันทน์ แม้ว่าเป็นพระพุทธรูปองค์แรกในสมัยพุทธกาลก็จริง แต่เชื่อว่าหลังจากนั้น ก็ไม่มีใครกล้าสร้างรูปเหมือนของพระพุทธรูปอีก สันนิษฐานว่า อาจเป็นด้วยพุทธบารมีของพระพุทธรูปยังคงถ่ายทอดกันสืบต่อมาอีกนานหลายชั่วอายุคน และพระพุทธรูปทรงมีลักษณะมหาบุรุษที่งดงามมาก จนเป็นเรื่องเหลือวิสัยที่ช่างศิลป์ใดๆ ในยุคนั้นจะสามารถสร้างรูปเคารพให้งดงามเหมือนพระองค์ได้ ด้วยเกรงว่า จะเกิดความผิดพลาดขึ้นและจะเป็นการลบหลู่พระบารมีของพระพุทธรูป ดังนั้น ในช่วง ๓๐๐ กว่าปีตั้งแต่หลังพุทธกาลจนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจึงไม่มีหลักฐานในการสร้างพระพุทธรูปใดๆ อีกเลย

ในทัศนะทางศิลปะและโบราณคดีกล่าวไว้ว่า พระพุทธรูปเก่าที่สุดที่นักสำรวจโบราณวัตถุพบอยู่ที่เมืองคันธาระในประเทศปากีสถาน พระพุทธรูปเหล่านั้นเป็นศิลปะกรีก พระพักตร์คล้ายเทวรูปกรีก มีพระเกศาเป็นเส้นและเป็นมวยมุ่นอยู่กลางพระเศียร มีจีวรเป็นริ้ว นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปรุ่นแรก สร้างในพุทธศตวรรษที่ ๖ (ราว พ.ศ. ๖๐๐) ในยุคสมัยคันธาระ^{๕๐} ในแผ่นดินพระเจ้ามีลิท หรือ เมนันเดอร์ (Menander) เมื่อราว ๆ พ.ศ. ๓๖๓-๓๘๓ พระองค์ทรงมีเชื้อสายกรีก มีอำนาจเหนือรัฐ มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงประกาศแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง หลังจากนั้น ความนิยมบูชาพระพุทธรูป ก็แพร่หลายลงมาจากใต้จนขามคอและมณฑลอื่นในประเทศอินเดีย มีคติเดิมที่ถือว่าไม่ควรสร้างรูปเคารพต่างพากันเลื่อมใสในการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นที่นิยมบูชากันไป^{๕๑}

ศาสนาเดิมของพวกโยนกนิยมสร้างเทวรูปเพื่อสักการบูชา ด้วยเหตุนี้ จึงคิดประยุกต์สร้างพระพุทธรูปขึ้นในคันธาระเพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรูปคุณยุคแรก ๆ มีการผสมผสานระหว่าง

^{๔๙} กรมการศาสนา, **พระปฐมสมโพธิกถา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา), หน้า ๕๑๐-๕๑๑.

^{๕๐} ปรีชาลักษณ์ โทณะวณิก, “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการสร้างพระพุทธรูปและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา พระครูภาวนาจิตสุนทร (สมจิตร์ จิตตสวโร)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๕๑} ศ.จ.หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, **พระพุทธรูปปางต่างๆ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, พ.ศ. ๒๕๓๑), หน้า ๙๘-๙๙.

ศิลปะกรีกแบบเฮเลนนิคกับศิลปะอินเดียโดยศึกษาค้นคว้าวิจัยจากคัมภีร์มหาปุริสลักษณะบางส่วน จึงมีพุทธลักษณะที่เหมือนมนุษย์กึ่งเทพเจ้าแบบกรีก มีพุทธลักษณะยังไม่งดงามตามแบบอุดมคติเมื่อพระเจ้ากนิษกะกษัตริย์องค์ที่ ๓ ของวงศ์กุศานซึ่งถือเป็นสมัยสูงสุด ของศิลปะคันธารราฐ^{๕๒} ได้ครองราชย์ ก็ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน พระองค์ ได้ทรงแก้ไขรูปองค์พระพุทธรูป ให้มีความสวยงามขึ้น และให้มีการแก้ไขรูป พระสถูปเจดีย์เดิม ซึ่งไม่มีซุ้มจระนำทั้ง ๔ ทิศ ส่วนพระพุทธรูป ก็มักสร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์เป็นส่วนมาก^{๕๓} เหตุที่ช่างศิลป์ได้พัฒนาฝีมือเพราะได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากสถาบันกษัตริย์อย่างดียิ่ง จึงสามารถผลิตงานศิลปะประติมากรรมได้อย่างประณีตสูงสุด

ส่วนการที่พระพุทธรูปเริ่มมีพระพุทธรูปลักษณะเป็นรูปพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยอิทธิพลของฝ่ายมหายาน ซึ่งมีพระมหากษัตริย์อุปถัมภ์ ดังที่อาจารย์ท่านกล่าวอธิบายไว้เบื้องต้นนั้น และผสมผสานกับศิลปวัฒนธรรม ของเฮเลนนิคของกรีกที่ฝังรากลึก ทางอินเดียฝ่ายเหนือจึงได้สร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์ประดับไว้ตามสถูปต่าง ๆ ต่อมาจึงค่อย ๆ ปรากฏชัดเป็นภาพเหมือนพระพุทธรูปยิ่งขึ้น และดัดแปลงแก้ไข เป็นพระพุทธรูป ในมหายาน ในสมัยพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์องค์ที่ ๓ ของวงศ์กุศานซึ่งถือเป็นสมัยสูงสุด ของศิลปะคันธารราฐ จากนั้นแล้วการสร้างพระพุทธรูป ขึ้นกราบไหว้บูชา ก็ได้เพิ่มขึ้นจากสัญลักษณ์สังเวชนียสถานของพระพุทธรูปที่เคยสร้างสรรค์กันมาและแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็วในหมู่ศิลปินอินเดีย และประเทศใกล้เคียงและวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้^{๕๔}

เมืองคันธารราฐซึ่งปกครองโดยกษัตริย์ชาวกรีกที่เป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาพระพุทธรูปจึงมีอิทธิพลของศิลปะกรีก พระพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูปในยุคนี้จึงเหมือนกับมนุษย์ทั่วไป ต่อมาศิลปินชาวอินเดียได้รวบรวมตำรา “ศิลปะศาสตร์ ” ขึ้นซึ่งได้ใช้กันอย่างแพร่หลายในการสร้างพระพุทธรูปสกุลศิลป์ต่างๆ ของอินเดียทั้งพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๒๖๓-๑๑๙๐) ศิลปินชั้นแนวหน้าที่เป็นครูอาจารย์ในสกุลศิลป์ได้รวบรวมหลักเกณฑ์เป็นรูปร่างแน่ชัดในสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๒๖๓-๑๑๙๐) ต่อมาหลักเกณฑ์ศิลปะหรือศิลปะศาสตร์นี้ค่อย ๆ ละเลียดและซับซ้อนเป็นอันดับ และมีอิทธิพลต่อพุทธศิลป์ของไทยในสมัยต่าง ๆ เช่น สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา เป็นต้น^{๕๕}

นักปราชญ์ท่านได้อธิบาย ไว้ว่า เมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าอโศก อำนาจแห่งราชวงศ์โมริยะ ก็เสื่อมลง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๔ - ๘ สกุลช่าง ฝ่ายประติมากรรม สองสกุลได้เกิดขึ้นคือสกุลคันธาระ และมถุราสกุลช่างสองสกุลนี้ได้เป็นผู้จัดสร้างพระพุทธรูปขึ้นเคารพบูชาแทนพระพุทธรูป นักปราชญ์ทางโบราณคดีไม่กล้ายืนยันว่า สกุลช่างใด เป็นผู้คิดสร้างพระพุทธรูป ขึ้นก่อนอย่างไรก็ดี น้ำหนักที่ทำให้เชื่อว่า พระพุทธรูป ที่สร้างขึ้นครั้งแรกนั้น เป็นของสกุลช่างคันธาระหรือเรียกกันทั่วไปว่า แบบคันธาระ เพราะในศาสนาเดิมของพวกกรีกนั้นนิยม สร้างรูปเคารพอยู่ก่อนแล้ว จึงไม่มีปัญหาอย่างใด

^{๕๒} จิตร บัวบุศย์, **สกุลศิลปะ-พระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรม**, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๔-๔๗.

^{๕๓} พรอม สุทัศน์ ณ อยุธยา, **พระพุทธรูปบูชา**, (พระนคร : โรงพิมพ์ ส.ประสิทธิ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐ - ๒๓.

^{๕๔} จิตร บัวบุศย์, **สกุลศิลปะ-พระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรม**, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๔-๔๗.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

ที่พวกเขาจะไม่คิด สร้างพระพุทธรูปไว้เคารพบูชาด้วย สกulptช่างฝ่ายประติมากรรมของอินเดียเหนือ นั้น นอกจากคันธาระ และมธราแล้ว ก็ยังมีสกุลคุปตะ และปาละอีกสองสกุล สกulptคุปตะนั้นจัดว่าเป็นสกุลช่างที่เจริญสูงสุดของอินเดีย^{๕๖}

การสร้างพระพุทธรูปในยุคแรก ๆ มีการผสมประสานระหว่างศิลปะกรีกแบบเฮเลนนิคกับศิลปะอินเดียโดยศึกษาค้นคว้าวินิจฉัยจากคัมภีร์มหาปุริสลักษณะบางส่วน จึงมีพุทธลักษณะที่เหมือนมนุษย์กึ่งเทพเจ้าแบบกรีก มีพุทธลักษณะยังไม่งดงามตามแบบอุดมคติ ต่อมาในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ได้สร้างพระพุทธรูปที่งดงามขึ้นอย่างยิ่ง เหตุที่ช่างศิลป์ได้พัฒนาฝีมือ ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากสถาบันกษัตริย์อย่างดียิ่ง จนสามารถผลิตงานศิลปะประติมากรรมได้อย่างประณีตสูงสุด

พระพุทธรูปแบบมธราในยุคต้น ไม่ได้รับอิทธิพลของศิลปะคันธาระราฐเลย แต่เป็นแบบอินเดียแท้ สันนิษฐานว่า ช่างอินเดียคงจะทราบข่าวว่าช่างคันธาระราฐคิดทำพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้นบ้าง ส่วนพระพุทธรูปแบบอมราวดีนั้น แก้วแบบจิ๋วเป็นอีกอย่างหนึ่งและเปลี่ยนเส้นพระเกศาเป็นขมวด ได้ทรงแก้ไขรูปองค์พระพุทธรูป ให้มีความสวยงามขึ้น และให้มีการแก้ไขรูปพระสถูปเจดีย์เดิม ซึ่งไม่มีซุ้มจระนำทั้ง ๔ ทิศ ส่วนพระพุทธรูป ก็มักสร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์เป็นส่วนมาก^{๕๗}

ศิลปะอินเดียยุคคลาสสิก เป็นแบบอินเดียแท้ ๆ คือ สกulptช่างคุปตะ และปาละ ทางศิลปะช่างอินเดียยังได้สร้างเทวรูปพระนารายณ์ ของลัทธิพราหมณ์ฮินดูเพื่อบูชากราบไหว้ ดังที่นักปราชญ์ท่านได้กล่าวไว้ว่า ราว พ.ศ. ๓๗๐ ชาวโยนก ซึ่งเดิมได้ทำรูปเคารพขึ้นมาบูชากราบไหว้อยู่แล้วเป็นพวกเทวรูปและชาวอินเดียก็สร้างรูปพระนารายณ์ พระอุมารูปเทวดาต่าง ๆ^{๕๘} พระพุทธรูปแบบมธราในชั้นเดิมไม่ได้รับอิทธิพลของศิลปะคันธาระราฐเลย แต่เป็นแบบอินเดียแท้ สันนิษฐานว่า ช่างอินเดียคงจะทราบข่าวว่าช่างคันธาระราฐคิดทำพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้นบ้าง ส่วนพระพุทธรูปแบบอมราวดีนั้น แก้วแบบจิ๋วเป็นอีกอย่างหนึ่งและเปลี่ยนเส้นพระเกศาเป็นขมวด

สำหรับการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย มีสกุลศิลปะของไทยปะปนอยู่ทุกระยะที่สกุลศิลปะของพระพุทธรูป ได้เริ่มปรากฏขึ้นในประเทศไทย นอกจากสกุลศิลปะแรกเริ่มคือ สกุลศิลปะอมราวดีเท่านั้น ที่ศิลปินไทยยังไม่ได้แสดงฝีมือ เพราะเป็นสมัยแรกที่ศิลปินอินเดียเป็นผู้ริเริ่ม เช่นเดียวกับศิลปินกรีกเฮเลนนิค ของสกุลศิลปะคันธาระราฐที่เป็นผู้นำให้ศิลปินอินเดีย ต่อจากนั้นมาศิลปินไทยก็ได้แสดงฝีมือสืบเนื่อง ซึ่งเป็นนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรมได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรศิลป์ต่าง ๆ^{๕๙} ที่แฝงไว้ด้วยคติธรรม และปริศนาธรรมมากมายให้คนคิดค้น และศึกษาตีความ ในด้านโบราณคดีและความเป็นมาของประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่เกี่ยวกับงานประติมากรรมทางศาสนาพุทธ จะเห็นว่าการสร้างรูปเคารพได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและ

^{๕๖} อาจารย์เขียน ยิ้มศิริ, **พุทธศาสน์**, (พระนคร : บุญส่งการพิมพ์, ๒๕๐๐), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖ - ๒๗.

^{๕๘} ปรีชาลักษณ์ โทณะวณิก, “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการสร้างพระพุทธรูปและกุศลใบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา พระครูภาวนาจิตสุนทร (สมจิตร์ จิตตสวโร)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗.

^{๕๙} กรมศิลปากร, **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินตติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสิ่งแวดล้อม ประวัติการสร้างพระพุทธรูปที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เป็นไปตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกิดจากเหตุผลทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

พระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปปฏิมา เป็นรูปเคารพที่สร้างขึ้นเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้กราบ ไหว้บูชา ลักษณะพระพุทธรูปอนุโลมตาม มหาบุรุษลักษณะ^{๖๐} ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และคัมภีร์อื่น ที่กล่าวไว้เป็น ตำรา เพื่อระลึกนึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า หรือพระคุณทั้งสาม คือพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ แทนองค์จริง ของพระพุทธเจ้า แต่รูปลักษณะของ พระพุทธรูปจะมีปริศนาธรรมหลายอย่างที่บ่งบอกให้เห็นถึงแก่นแท้แห่งสัจธรรมความจริงไว้อย่างน่า ทึ่ง การสร้างพระพุทธรูปได้อาศัยเป็นรูปเคารพสำหรับชาวพุทธ จริงๆ เริ่มเมื่อหลังจากที่พระพุทธองค์ ได้ปรินิพพาน ได้ประมาณ ๖๐๐ ปี เป็นความคิดริเริ่มจากชาวพุทธกรีก ที่รับเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มี อุบิสัย ชอบสร้างรูปเคารพ เมื่อรับเอาพุทธศาสนาก็มาคิดว่าพุทธศาสนาต้องมีรูปเคารพด้วย จาก หลักฐานที่ค้นพบในประเทศอินเดีย ปรากฏว่า พระพุทธรูปที่ค้นพบรุ่นแรกของโลกมีลักษณะคล้ายฝรั่ง ห่มจีวรเป็น ปริณทลเรียวยาว หลังจากนั้นชาวพุทธอินเดียก็รับช่วงมาและได้ สร้างพระพุทธรูปเป็นที่ เคารพจนถึงปัจจุบันนี้ แต่เมื่อพระพุทธศาสนา ได้ขยายไปในหลายประเทศทางเอเชีย พระพุทธรูปก็จะมี ลักษณะ ที่แตกต่างกันออกไป

พระพุทธรูปในประเทศไทยถึงแม้ว่าศาสนาพุทธจะเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยมานาน แล้วแต่ศิลปะของพระพุทธรูปในยุคแรกๆ ที่ค้นพบในประเทศไทยยังเป็นงานศิลปะที่ได้รับอิทธิพลหรือ มีของศิลปะแบบอินเดียอยู่มาก เริ่มตั้งแต่ยุคทวารวดีซึ่งจะพบมากแถวภาคตะวันตกของประเทศไทย เช่น จังหวัดนครปฐม จังหวัดสุพรรณบุรี แต่เริ่มมีการสร้างงานศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์แบบไทยแท้ที่ เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปและให้ความหมายชัดเจน มีหลักธรรมแฝงอยู่ในงานศิลปะคือ พระพุทธรูปซึ่งเราถือว่าเป็นการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยและมีลักษณะที่โดดเด่นที่มีหลักธรรม สอดแทรกในองค์พุทธรูปปฏิมากร ซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธ ลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย และได้กำหนดกรอบของการศึกษาไว้ ๖ ประเด็น คือ (๑) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะพระกรรมยาว(๒) หลักธรรมที่สอดคล้องกับ สัญลักษณ์พุทธลักษณะเศียรมีเกศาเป็นก้นหอย (๓) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะ เกตุมาลาเหนือเศียรพระปฏิมากร (๔) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะพระเนตรมอง ต่ำ (๕) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะเสมอ กัน (๖) สัญลักษณ์พระบาทแบนเรียบ มี ดังนี้

(๑) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะพระกรรมยาว พระกรรมยาว พระพุทธรูปทุกยุคทุกสมัยก็จะทำในรูปพระกรรมยาวทั้งนั้นไม่เฉพาะพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย หรือ พระพุทธรูปในเมืองไทยหรือพระพุทธรูปในนิกายเถรวาท ในนิกายมหายานพระพุทธรูปก็ทำพระกรรม ยาวเหมือนกัน^{๖๑} ดังนั้นพระกรรมยาวของพระพุทธรูปจึงไม่ได้มีความหมายว่าอายุยืนเหมือนที่

^{๖๐} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทยูรวงค์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๔.

^{๖๑} เชนชาคริต ยุธชิตกมลชัย, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์ ,๒๕๔๗), หน้า ๓.

ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจกันเป็นแน่ พระกรรมยาว หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่า เชื่อง่ายอย่าหุเบาจนหูหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่ากาลามสูตร ๑๐ หรือเรียกอีกชื่อว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ประการ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้สำหรับให้ทุกคน มีความเชื่อในเหตุและ ผลของตนเองในเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นว่า สิ่งที่มีผู้นำมากกล่าวหรือสั่งสอนนั้น ตนควรจะเชื่อถือเพียงไรหรือไม่ มีผู้ไปทูลถามว่า เขาได้รับความลำบากใจ ในการที่สมณะพราหมณ์พวกหนึ่งก็สอนไปอย่างหนึ่ง พวกอื่นก็สอนไปอย่างหนึ่งหลายพวกหลายอย่างด้วยกัน จนไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดี ในที่สุดพระองค์ตรัสหลักสำหรับทำ ความเชื่อตามหลักกาลามสูตร^{๖๒} แต่ให้เชื่อการพิจารณาของตนเองว่า คำสอนเหล่านั้น เมื่อประพฤติ กระทำตามไปแล้วจะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ถ้ามีผลเกิดขึ้นเป็นการทำตนเองและผู้อื่นให้เป็นทุกข์ เดือดร้อนก็เป็นคำสอนที่ไม่ควรปฏิบัติตาม ถ้าไม่เป็นไปเพื่อทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เป็นไป เพื่อความสุขความเจริญย่อมเป็นคำสอนที่ควรทำตาม ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพูดถึงราคะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นสิ่งที่ควรละหรือไม่ จะต้องพิจารณาให้เห็นชัดด้วยตนเองว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งที่นำมาซึ่ง ความทุกข์หรือความสุข ให้เห็นชัดแก่ใจของตนเสียก่อน ราคะ โทสะ โมหะ เป็นของร้อน อธิบายความ เพ็ชราคคิ ไฟคือราคะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความกำหนัดยินดี ด้วยติดใจ ความพอใจในกามเป็นตัว คอยเผาเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองเพราะมัวคิดหมกมุ่นอยู่แต่ในกามารมณ์ โทสคคิ ไฟคือโทสะหมายถึง ไฟกิเลสที่มีความโกรธ ความขัดเคือง ความไม่พอใจ ในสิ่งที่ตนไม่ชอบใจ เป็นตัวคอยเผาผลาญจิต หงุดหงิดฉุนเฉียวเร่าร้อนด้วยการหาทางทำตอบให้สมกับความแค้น ที่เขาทำไว้กับตนโมหคคิ ไฟคือ โมหะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความหลง ความรู้ไม่จริง หลงเห็นผิดเป็นชอบ เป็นหมอกม่านปิดกั้น สติปัญญาให้มืดมน ผู้ถูกไฟโมหะครองจำจิตย่อมไม่อาจมองเห็นความเป็นจริงได้ แม้พบความลำบากก็ ยังหลงหวั่นหวาดกลัวกายใจจนยากถ่ายถอน เห็นเหตุให้มีจิตเศร้าหมอง^{๖๓} จึงละเสียตามคำสอน ถ้า ยังพิจารณาไม่เห็นแม้แต่เล็กน้อยก็เป็นสิ่งที่ให้รอไว้ก่อนยังไม่ปฏิบัติตาม จนกว่าจะได้พิจารณาเห็นแล้ว จึงปฏิบัติตาม โดยสัดส่วนของการพิจารณาเห็น ไม่ยอมเชื่อและปฏิบัติตามสักว่าโดยเหตุ ๑๐ อย่าง ดังกล่าวข้างต้น^{๖๔} หลักธรรมนี้เป็นการแสดงถึงความที่พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญในความเชื่อ อย่างถึงที่สุด ฟังรู้ไว้ในฐานะเป็นอุปกรณ์แห่งการควบคุมความเชื่อของตนให้เป็นไปในทางที่ปลอดภัย และเป็นไปในทางที่จะปฏิบัติให้เป็นผลสำเร็จได้จริง ๆ นี่คือหลักธรรมที่ซ่อน อยู่ในงานศิลปะของ พระพุทธรูปในส่วนที่เป็นพระกรรมยาวพระกรรม (หู) โดยทั่วไปแล้วพุทธบริษัทจะเข้าใจว่า หูยาว เป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงความมีอายุยืน ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลย ความหมายที่แท้จริงก็คือความ หนักแน่น ไม่อ่อนไหวไปตามจนกว่าจะพิจารณาให้เห็นจริง จะสังเกตเห็นได้ว่าหลายครั้งที่มีคนมา กล่าวตำหนิ ตำอย่างหยาบคายแต่พระองค์ไม่หวั่นไหว จนบางครั้งพระอานนททนต์ อยู่ไม่ได้ จึงกราบ ทูล พระพุทธเจ้าให้เสด็จไปที่อื่น พระองค์ยังตรัสว่า "ถ้าไปที่อื่น มีคนตำอีกจะทำอย่างไรละอานนท์?

^{๖๒} พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปริสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๖๓} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, หนังสือบูรณาการแผนใหม่นักธรรมชั้นโท, (กรุงเทพมหานคร :เสียง เสียง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗.

^{๖๔} เชนชาคริต ยุธิตกมรชัย, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์ , ๒๕๔๗), หน้า ๔.

พระอานนท์กราบทูลว่า ก็เสด็จต่อไปเมืองอื่นอีก ที่เขาไม่ด่าพระเจ้าข้า" พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้นมันก็น่าไปเรื่อยๆ อานนท์ เรื่อง เกิดที่ใดต้องให้สงบที่นั่น เสียงด่าที่นี้ ไม่เกิน ๗ วัน ก็สงบเองแหละ อานนท์"เมื่อชนเหล่านั้นเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วก็เลยเลิกด่า พระภิกษุทั้งหลาย ก็มากราบทูลให้ พระพุทธเจ้าทราบอีก พระองค์ตรัสว่า "ชนทั้งหลาย ผู้ไม่สำรวม ย่อมทิ่มแทงชนเหล่าอื่นด้วยวาจา เหมือนเหล่าทหารที่เป็นข้าศึก ทิ่มแทงข้างศึกที่ออกสู่สงครามด้วยลูกศร ฉะนั้น ภิกษุผู้มีจิตไม่ประทุษร้าย ฟังคำอันหยาบคายที่คนทั้งหลายเปล่งขึ้นแล้ว ฟังอดทนอดกลั้น" ได้ยินได้ฟังอะไรก็ต้องนึกถึงใบหูเอาไว้เรื่อยๆ อย่าเป็นคนหูเบา ปัญญาเบา จะเกิดความเขลาตลอดไป^{๖๕}

ฉะนั้นในพุทธลักษณะต่าง ๆ ของพระองค์ที่ปรากฏในพระพุทธรูป ซึ่งมีพระกรรม(เหตุ)แสดงให้เห็นถึงข้อธรรมที่ปรากฏและสามารถให้บุคคลที่กราบไหว้หรือเคารพบูชาในพระพุทธรูปได้ข้อคิดพิจารณา ให้เห็นตามไปด้วย

(๒) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะเศียรมีเกศเป็นก้นหอย พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศต่างๆ จะมีลักษณะต่างกัน ตามศิลปกรรมของที่นั้นรูปแบบก็จะเหมือนกับบุคลิกลักษณะของผู้คนในประเทศนั้นๆ และศิลปะแต่ละสมัยก็มีความแตกต่างกันตามความนิยมและฝีมือของช่างผู้จัดทำ แต่ลักษณะของพระพุทธรูปในประเทศไทย มีพระเศียรแหลม มีขม่อมก้นหอย ผ่าจีวรเรียบบาง นิ้วพระบาทเสมอกัน ฯลฯ ซึ่งคนทั่วไปมักจะมี ความสงสัยว่า พระพุทธเจ้ามีรูปเหมือนกับพระพุทธรูปที่เห็น แต่ความเป็นจริงพระพุทธเจ้าองค์จริงในประวัติศาสตร์ ไม่ได้มีพระเศียรแหลมเช่นพระพุทธรูป ทรงมีลักษณะใกล้เคียงกับคนทั่วไปเพียงแต่มีลักษณะบางประการที่ต่างไปบ้างตามมหาปฐิสลักษณ์ (ลักษณะเฉพาะของมหาบุรุษ) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก^{๖๖} การที่พระพุทธรูปมีรูปลักษณะดังกล่าวอันเนื่องมาจากคติหรือความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปนั้น ได้มีการสร้างให้มีรูปลักษณะตาม มหาปฐิสลักษณ์^{๖๗} และให้มีความแตกต่างจากคนธรรมดาทั่วไป เช่น มีพระเศียรแหลม เป็นต้น

พระเศียรแหลมเป็นก้นหอย หมายความว่า พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น และครอบงำมวล มนุษยชาติให้ตกอยู่ภายใต้วังวนแห่งปัญหาทั้งหลาย พระองค์ตรัสรู้ รู้แจ้งทุกข์ คือความเจ็บปวด ความทรมานที่เราไม่ต้องการ เล็งถึง ความเจ็บปวดที่มาจากความยึดมั่น ทำให้เจ็บใจ แม้เจ็บกายถ้าไม่ยึดมั่น ก็เป็นเพียงธรรมชาติคือเวทนาตามธรรมชาติยังไม่ได้หมายถึงความ ทุกข์ในอริยสัจ เปรียบเหมือนลูกศรสองดอก ดอกหนึ่งคือ เจ็บปวดโดยอุบัติเหตุ แต่พอรับเอาความเจ็บปวดมาเป็นของตัวเองมันจึงเป็น ลูกศรดอกที่สองคือความทุกข์ที่ใจ จึงเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ให้เห็น ตามความเป็นจริง ความทุกข์เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราปล่อยสติ ขาดปัญญา สมุทัย เรื่องมูลเหตุของความทุกข์ ซึ่งได้แก่ความอยากได้ อยากมี อยากเป็นและอยากไม่ให้มี

^{๖๕} เจ้าอธิการบุญจันทร์ ธมฺมิสฺสโร (พันสง่า), “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๖.

^{๖๖} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕-๒๐.

^{๖๗} พันเอกหญิงพองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปฐิสลักษณ์ของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

อยากไม่ให้เป็นอย่างหนึ่ง รวมเรียกว่า ความอยาก เป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธแปลว่า ดับไม่เหลือ เป็นอภิปุพเพกรรม คือไม่กลับกำเริบได้อีก คือดับที่เหตุของความอยากเสียได้แล้วความทุกข์มันก็ดับไปตาม เพราะความทุกข์ย่อมมาจากความอยาก มรรค คือทางในการตัดกิเลสหรือเกิดขึ้นเมื่อทำการตัดกิเลสพอโลภะโทสะ หรือโมหะ^{๖๘} เกิดขึ้น เราก็มีสติ มีสัมปชัญญะ มีปัญญา กวาดออกไปนั้นแหละตัวมรรค เป็นความเฉลียวฉลาดอย่างหาประมาณ มิได้ของพระองค์ ที่ได้ตรัสรู้แนวทางที่จะปฏิบัติให้หลุดนอกรวงจรร ของสังสารวัฏได้ พระเนตรมองต่ำ ความหมายก็คือการที่พระองค์มองพระองค์เอง ปัญหาทุกอย่างอยู่ที่ตัวเราเอง ปรับปรุงตัวเอง แก้ไขตัวเอง มองด้านในตัวเอง จะสังเกตเห็นได้ว่าไม่เคยมีประทุพบุรุษที่ไหนที่มีลักษณะ สายตามองตรงไปข้างหน้าอย่างน่ากลัว จะมีก็แต่ลืมพระเนตรครั้งหนึ่ง หรือหลับพระเนตรอย่างสนิท การมองตัวเองจะรู้ตัวเอง มองผู้อื่นจะไม่สามารถรู้ได้เลย พระเกศา ม้วนกลม เป็นการบอกให้เห็นถึงปัญหาทั้งหมดที่พระองค์ได้ขมวดเอาไว้หมดไม่มีโอกาสได้เกิดขึ้นมาอีกเลย^{๖๙}

เศียรพระพุทธรูปเป็นก้อนหอย อันก้อนหอยนี้แทนปัญหาหรือ ความทุกข์ของชีวิตแทนปมปัญหา ความยุ่งเหยิง มีปัญหาวนไปวนมาไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อคนเรามีปัญหาเราก็จะรู้สึกมีหัวปวดหัวสับสนวุ่นวายแก้ปัญหาไม่ได้เหมือนเส้นผมขมวดเป็นเกลียวอยู่บนศีรษะ^{๗๐} เราจะสังเกตเห็นได้ว่าขมวดเกลียวของเส้นผมบนศีรษะในรูปที่เราเรียกว่าก้อนหอยนี้ จะมีเฉพาะพระพุทธรูปเท่านั้น รูปของพระอัครสาวกทั้งสอง คือพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร ที่ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าของพระพุทธรูปประธานในโบสถ์รูปของพระสาวกองค์อื่นๆ หรือแม้แต่รูปปั้นของพระสงฆ์อันเป็นที่เคารพของประชาชนทั่วไปและพระสงฆ์จริง ๆ ก็จะไม่เหมือนเส้นผมขมวดอยู่เลยไม่มีทุกข์ไม่มีปัญหา ปราศจากกิเลส ปราศจากปัญหา เป็นผู้มองเห็นธรรมแล้ว เป็นต้น ดังนั้นในหลักธรรมเศียรพระพุทธรูปเป็นก้อนหอยนี้ได้แสดงให้เห็นถึงสติปัญญาที่เกิดขึ้นจึงเหมาะแก่การใช้หลักธรรมที่ก่อให้เกิดสติและสัมปชัญญะที่ถูกต้อง ดังนี้ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง คือเป็นคุณธรรมที่เสริมสร้างทางดำเนินชีวิตให้ก้าวหน้าและสูงส่งเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติงานให้สำเร็จเรียบร้อยรอบคอบ ได้แก่ (๑) สติ คือ ความระลึกได้(๒) สัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัว ธรรม ๒ ประการ นี้ เป็นอุปการะมาก มีส่วนเกื้อกูลมากต่อการทำงานหรือทำความดีทุกอย่าง ความสามารถที่จะรักษาศีล และ วินัยศุภศีล ได้บริบูรณ์หรือไม่ก็ขึ้นกับ สติ และ สัมปชัญญะ ผู้มีธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นคนรอบคอบ ไม่ประมาท จะคิด จะทำอะไร ก็จะไม่มีผิดพลาดเสียหาย ๑) สติ ความระลึกได้ หมายถึง ระลึกได้ถึงการทำ คำที่พูด และเรื่องที่เกิดขึ้น แม้ที่ล่วงมาแล้วได้ หรือระลึกถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึงในอนาคต เช่น กำหนดว่าชั่วโมงต่อไปนี้หรือ พรุ่งนี้จะทำอะไรก็นึกขึ้นมาได้ หน้าที่ของสตินั้นเป็นไปได้ ๒ กาล คือ อดีต และ อนาคต๒) สัมปชัญญะ ความรู้ตัว หมายถึง ความรู้ตัวที่เป็นไปในปัจจุบันในขณะที่กำลังทำกำลังพูด กำลังคิด หรือ ทำ พูด คิด อะไรอยู่ก็รู้ตัวในขณะนี้ เช่น เรากำลังอ่านหนังสืออยู่ขณะนี้ก็รู้ว่าเรากำลังอ่านหนังสือ

^{๖๘} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่,หนังสือบูรณาการแผ่นใหม่นักธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗.

^{๖๙} เจ้าอธิการบุญจันทร์ ธมฺมสโร (พันสว่าง), “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย”,วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘.

^{๗๐} เชนชาติกริต ยุธชิตกมลชัย, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๕-๖.

เรากำลังพูดอยู่ก็รู้ว่าเรากำลังพูด เรากำลังจะกระทำในเรื่องผิดศีลก็รู้ว่ากำลังจะกระทำผิด เรากำลังจะเล่นการพนันก็รู้และเร่งรีบเตือนตนว่ากำลังจะกระทำผิด อยู่ฉะนั้น หน้าที่ของสัมปชัญญะ ย่อมเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น”^{๗๑} สติ กับสัมปชัญญะ ธรรมะ ๒ ประการนี้ต่างกันตรงที่ สติระลึกถึงเรื่องที่ล่วงมาแล้วและที่ยังมาไม่ถึง (อดีตกาลและอนาคตกาล) ส่วนสัมปชัญญะ รู้ตัวในขณะที่กำลังทำ พูด คิด อยู่ ในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม สติและสัมปชัญญะต่างก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คือ เมื่อสติระลึกขึ้นมาได้แล้ว จะทำ จะพูด จะคิด อะไร แต่เมื่อลงมือทำ พูด คิด นั้น เช่น เราจะหยิบปากกามาเขียนหนังสือ การนึกหรือการระลึกขึ้นมาได้ว่า ปากกามีรูปร่างอย่างนั้น ตัวหนังสือหรือข้อความที่จะเขียนต่อไปจะว่าด้วยเรื่องนั้นๆแล้วก็ไปหยิบ ปากกามาได้ถูกและเขียนหนังสือ การนึกหรือการระลึกขึ้นมาได้ว่า ปากกามีรูปร่างอย่างนั้นตัวหนังสือหรือข้อความที่จะเขียนต่อไปจะว่าด้วย เรื่องนั้นๆ แล้วก็หยิบปากกามาได้ถูก และเขียนได้ถูกต้อง ขณะที่กำลังหยิบปากกามาก็รู้ว่าตนกำลังหยิบปากกามา เมื่อ กำลังเขียนอยู่ก็รู้ว่าตนกำลังเขียนเรื่องอะไรอยู่ ดังนั้น สติกับสัมปชัญญะจึงเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่เรามาก และเป็นธรรมที่มากู้กันเสมอที่ได้ชื่อว่า มีอุปการะมาก เพราะช่วยเหลืออุดหนุนให้กิจการทุกอย่างสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้ หากขาดคุณธรรม ๒ ประการนี้แล้วเราจะทำอะไรผิดพลาดเสียหาย แต่ถ้าเรามีคุณธรรมคือ สติและสัมปชัญญะแล้ว จะทำอะไรต่างๆได้ผลดีและไม่พลาด ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ ทำ พูด คิด ด้วยการมีสติ คือระลึกได้ และสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ กำกับอยู่เสมอ คือ ก่อนทำ ก่อนพูดและก่อนคิดก็ให้มีสติระลึกเสียก่อน และขณะที่กำลังทำ กำลังพูด และกำลังคิด ก็ให้รู้ตัวอยู่เสมอว่าทำอะไรอยู่ แต่จะทำอะไรก็ไม่ควรรีบร้อนหรือเร่งด่วนจนเกินพอดี ควรไตร่ตรองให้รอบคอบทำด้วยความสุขุม สติจึงจะเกิดขึ้นทันและได้ผลเพิ่มขึ้น และสตินี้เมื่อว่าโดยรวบยอดแล้วก็คือ ความไม่ประมาทนั่นเอง และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมดล้วนรวมลงในความไม่ประมาท คือ การมีสติรอบคอบนั่นเอง ชีวิตของผู้ไม่ประมาท มีสติรอบคอบระมัดระวังในทุกสถานจะมีความสมบูรณ์การดำเนินชีวิตจะไม่ผิดพลาด หรือผิดพลาดน้อยที่สุด และมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมสำหรับส่งเสริมและพัฒนาตนเองให้มีระเบียบวินัย เพราะการมีสติ สติก็จะกำกับให้ระลึกได้และมีสัมปชัญญะ

สรุปว่า ลักษณะต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ได้แฝงไปด้วยคติธรรมและลักษณะสำคัญของพระพุทธองค์ไว้เพื่อเตือนใจคนที่ได้เห็นและได้เคารพบูชา ได้กราบไหว้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของช่างในสมัยโบราณที่ได้สอดแทรกคติธรรมให้คนรุ่นหลังได้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของพระพุทธองค์โดยผ่านงานปั้นเป็นรูปกันหอย เป็นต้น

(๓) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะเกตุมาลาเหนือเศียรพระปฎิมากร
เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม^{๗๒} แทนแสงสว่างแห่งปัญญาหลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้อย่างที่เป็นจริงอย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความ

^{๗๑} เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมฺมิสฺสโร (พันสว่าง), “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๙.

^{๗๒} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, หนังสือบูรณาการแผ่นใหม่เน้นธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๖.

เป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริงไม่ยึดมั่นถือมั่น เราก็จะบรรลุธรรมได้ ที่เราเรียกว่าตรัสรู้ รู้แจ้งเห็นจริงเราก็คืออยู่ในโลกนี้อย่างไม่มีทุกข์ อย่างไม่เป็นทุกข์เรียกว่าเราอยู่เหนือโลกหรือโลกุตตระ ประคองเมื่อก่อนนั้นเราอยู่ในโลกมีตัวเราก็จะมองไม่เห็นอะไรแล้วมีแสงสว่างมาส่องโลกให้สว่างเราก็จะเห็นโลกอย่างที่เป็นจริง ไม่ใช่โลกที่อยู่ในความมืดอีกต่อไป เราจะเห็นและเข้าใจโลกได้อย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง หลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วนำมาสอนเราจึงเหมือนพระพุทธองค์นำแสงสว่างมาให้เรา เป็นแสงสว่างแห่งชีวิต ทำให้เรามองเห็นปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง แล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาวินัยได้อย่างถูกต้องนี้ คือ ความหมายของเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป

หลักธรรมในโลกุตระธรรม ๙ ซึ่งเป็นหลักธรรมในโลกุตระธรรมที่สอนให้เราอยู่เหนือโลกได้เราเรียกว่า โลกุตระธรรม ๙ ซึ่งมีหลักธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มีรายละเอียด ดังนี้

คำว่า โลกุตตระ แปลว่า ยิ่งกว่าโลก หรือ เหนือโลก “โลกุตระธรรม” จึงแปลว่า สิ่งซึ่งยิ่งไปกว่าโลกหรือวิสัยโลก ใช้เป็นชื่อของการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติในขั้นที่จิตใจสูงเกินกว่าที่จะยินดีในโลก ซึ่งมีความหมายอยู่ที่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ปรารถนาของสัตว์ทั่วไปที่รวมเรียกว่า “กามคุณ” หรือแม้สิ่งที่สุดแต่ความสุขขั้นที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณแต่ยังเกี่ยวอยู่กับฉันทสมาบัติ เป็นต้น ฉะนั้น โลกุตตระหรือเหนือโลก จึงหมายถึง การมีจิตใจอยู่เหนือกามสุข ฌานสุข มุ่งแสวงสุขจากความปล่อยวางหรือหลุดพ้น จากความยึดถือว่า ตัวตน หรือของของตนโดยตรง^{๗๓}

การปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้ มีมูลมาจากการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของโลก อยากจะพ้นไปจากโลกหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือมีจิตใจอยู่เหนือโลก ทั้งที่มีร่างกายอยู่ในโลกมีจิตใจอยู่เหนือการครอบงำของอารมณ์ ทั้งที่มีร่างกายเกี่ยวข้องกันอยู่กับอารมณ์แม้อย่างใกล้ชิดเพียงไรก็ตาม และสิ่งที่เรียกว่า “โลกุตระธรรม” แบ่งเป็น ๙ คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มรรค ๔ หมายถึง การปฏิบัติที่ถึงที่สุด ๔ ขั้น ผล ๔ หมายถึงผลแห่งการปฏิบัติ ๔ ขั้น และเป็นคู่ ๆ ตรงกัน

นิพพาน หมายถึง ภาวะที่มีอยู่เองเป็นอยู่เอง โดยไม่ต้องเนื่องจากเหตุใดเหตุหนึ่งสำหรับปรากฏแก่จิตใจ ที่บรรลุมรรคผล ทั้ง ๔ ขั้นนั้นมากน้อยตามส่วนแห่งการบรรลุมรรคผล ที่เป็นขั้นต้นคือ ความเป็นโสดาบันเป็นการเริ่มเห็นนิพพานในอันดับแรก ที่เป็นขั้นสุดท้าย คือ ความเป็นพระอรหันต์ เป็นการเห็นนิพพานถึงที่สุด ฉะนั้น “นิพพาน” จึงไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับมรรคผลมรรคผลเป็นชื่อมาตรฐานของการปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติ ส่วนนิพพานเป็นสิ่งที่ซึ่งจะปรากฏแก่จิตใจของผู้บรรลุถึงผลของการปฏิบัติแต่โดยพฤติการณ์นั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้

สรุปความว่า ลักษณะหรือภาวะแห่งความดับทุกข์ ก็คือความที่กิเลสสิ้นไป และความไม่มีกิเลสเกิดขึ้นแทน ตามลำดับหรือตามขั้นแห่งการละกิเลสของพระอริยบุคคลเป็นขั้นๆ ตามหลักแห่งการดับทุกข์ของพระพุทธเจ้าซึ่งสามารถปฏิบัติตามได้

^{๗๓} เชนชาคริต ยุธิตกมรชัย, ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

(๔) **หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะพระเนตรมอต่ำ** พระเนตรมอทอดลงต่ำ^{๗๔} หมายถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเองพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐตามหลักไตรสิกขา ให้พัฒนาตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยยึดเอากายอันยาวาวหนาคืบกว้างคอกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ไม่ควรมุ่งแสวงหาแต่สิ่งภายนอกจนลืมฝึกตนเอง พระพุทธรูปทุกยุคทุกสมัยก็จะทำพระเนตรมอต่ำ แต่ไม่มากเท่ายุคสุโขทัยซึ่งทำ พระเนตรเกือบปิดสนิท หรือหลับตามีความหมายอย่างไร หมายถึงการมองเข้าไปข้างในมองไปหาต้นเหตุของปัญหา ต้นเหตุของความทุกข์ เมื่อคนเรามีปัญหาหรือมีความทุกข์เรามากโยนความผิดหรือโยนปัญหาไปให้คนอื่นหรือสิ่งอื่น แต่ไม่มองมาที่ตัวเองว่า แท้จริงแล้วปัญหาของคนเราก็คงมาจากโลกที่มีความยาวาวหนาคืบนี้แหละ เพราะว่าร่างกายเราเป็นที่ตั้งแห่งอายตนะทั้ง ๖ อันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ อายตนะทั้ง ๖ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกดังนี้ คือ **อายตนะภายใน ๖**^{๗๕} ๑) ตา เรียกว่า จักขวยตนะ (พร้อมทั้งจักขุประสาท) ๒) หู เรียกว่า โสตายตนะ (พร้อมทั้งโสตปราสาท) ๓) จมูก เรียกว่า ฆานายตนะ (พร้อมทั้งฆานปราสาท) ๔) ลิ้น เรียกว่า ชิวหายตนะ (พร้อมทั้งชีวาปราสาท) ๕) กายทั่วไป เรียกว่า กายายตนะ (พร้อมทั้งกายประสาท) ๖) ใจ เรียกว่า มนายตนะ (ซึ่งหมายรวมทั้งสมรรถภาพสำหรับทำความรู้สึกในทางใจ) คำว่า อายตนะ แปลว่า ต่อหรือแดน หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดรู้^{๗๖} “อายตนะ” มีความหมายอีกหลายอย่าง เช่น ความหมายว่า เป็นที่ต่อ หรือที่เกิด เป็นที่ประชุมรวม หรือเป็นที่ทำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อายตนะที่มีความหมายว่า เป็นที่ต่อหรือเป็นที่เกิดนั้น เช่น จักขุประสาทคือ จักขวยตนะ (ตา) กับรูปารมณ คือ รูปายตนะ (สีต่าง ๆ) มากระทบกันเข้า จึงทำให้จักขุวิญญาณ(การเห็นรูป) ซึ่งได้แก่ มนายตนะ เกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบกับจักขุวิญญาณนั้น โดยเหตุนี้จึงเรียก อายตนะว่า เป็นที่ต่อหรือที่เกิด ส่วน อายตนะที่มีความหมายว่า เป็นที่ประชุมรวม นั้น เช่น การเห็นรูปเกิดขึ้นครั้งหนึ่งจะต้องประกอบด้วยอายตนะประชุมกัน ๔ อย่าง คือ ๑. รูปายตนะ (รูปารมณ) ๒. จักขวยตนะ (จักขุประสาท) ๓. มนายตนะ (จักขุวิญญาณ) ๔. ธัมมายตนะ (ธัมมารมณ)โดยเหตุนี้จึงเรียกว่าอายตนะเป็นที่ประชุม แม้ทวารอื่น ๆ สำหรับทางปัญจทวารก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ส่วนทางมโนทวาร ได้แก่เฉพาะ มนายตนะ กับ ธัมมายตนะ เพียง ๒ อายตนะ เท่านั้น อายตนะที่มีความหมายว่า ทำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏนั้น หมายความว่า สภาพธรรมแห่งอายตนะ ๑๒ นี้เองที่ท่องเที่ยววนเวียนอยู่อย่างไม่รู้จักจบสิ้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือผู้หญิงผู้ชายคนใดคนหนึ่งเป็นผู้ท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ที่แท้ ก็คือ อายตนะนี้เอง เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดขันธ ๕ อันหาเบื้องต้นและที่สุดไม่ได้โดย เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “สังสารทุกข์”^{๗๗} “อายตนะ” แปลว่า สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกระทบ หรือสิ่งที่เป็นที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นที่ตั้งแห่งการกระทบของรูป เสียง

^{๗๔} เชนชาคริต ยุริชิตกมรชัย, **ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

^{๗๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **นวโกวาทหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี**, พิมพ์ครั้งที่ ๗๙, (กรุงเทพมหานคร : มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘.

^{๗๖} วรินทร์ วิชญาณุโรจน์, **เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘.

^{๗๗} ฉันทนา อุดสาหลักษณ, **พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๘๗-๘๘.

กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ จึงได้ชื่อว่า “อายตนะ” และเพราะเหตุที่มีอยู่ภายในตัวบุคคล ท่านจึงเรียกว่า “อายตนะภายใน” บางแห่งท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อินทรีย์ ๖” โดยหมายความว่า เป็นตัวการสำคัญ คำว่า “อินทรีย์” แปลว่า สิ่งซึ่งเป็นตัวการใหญ่หรือตัวการสำคัญ^{๗๘} ในกรณีเช่นนี้สิ่งเหล่านั้นมีชื่อว่าจักขุนทรีย์ โสณทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ เพราะนามรูปเกิด เหตุเกิดแห่งอายตนะ ๖ ประการจึงมีเพราะนามรูปดับ ความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการจึงมี นี่แหละเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการเมื่อใดพระอริยสาวกผู้ชดอายตนะ ๖ ประการ เหตุให้เกิดแห่งอายตนะ ๖ ประการ ความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะ ๖ ประการ อย่างนี้ เมื่อนั้นท่านละราคานุสัยโดยประการทั้งปวง ฯลฯ เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิมีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้”^{๗๙} **อายตนะภายนอก ๖** สิ่งที่มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๘๐} เรียกว่า “อายตนะภายนอก” ในฐานะที่เป็นสิ่งที่อาจจะกล่าวได้ว่า อยู่ภายนอกออกไปจากตน ท่านจำแนกเป็น ๖ คู่กันกับอายตนะใน คือ ๑) รูป คือ สิ่งที่จะเห็นได้ด้วยตาเรียกว่า รูปายตนะ ๒) เสียง คือ สิ่งที่จะรู้สึกได้ทางหู เรียกว่า สัททายตนะ ๓) กลิ่น คือ สิ่งที่จะรู้สึกได้ด้วยจมูก เรียกว่า คันธายตนะ ๔) รส คือ สิ่งที่จะรู้สึกได้ด้วยลิ้น เรียกว่า รสายตนะ ๕) โผฏฐัพพะ คือ สิ่งที่จะรู้สึกได้ด้วยการสัมผัสทางกาย เรียกว่า โผฏฐัพพายตนะ ๖) ธรรมารมณฺ์ คือ สิ่งที่จะรู้สึกได้ด้วยใจล้วน เรียกว่า ธัมมายตนะทั้ง ๖ อย่างนี้เรียกสั้นๆ ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ^{๘๑} ธรรมารมณฺ์ถ้าเพ่งถึงลักษณะแห่งความเป็นที่ตั้งแห่งการกระทบ ล้วน ๆ ก็เรียกว่า “อายตนะ” ไปตามความหมายของคำๆ นี้ แต่ถ้าเพ่งถึงความหมายที่ว่า เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดีสิ่งทั้ง ๖ นี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “อารมณ์ ๖” คำว่า “อารมณ์”^{๘๒} แปลว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ยายินดี ในกรณีหลังมีชื่อว่า รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ เป็นต้น เมื่อตาเรามองเห็นแล้วรู้สึกไม่สวยไม่ดีไม่งามก็จะไม่ชอบ ก็จะเป็นทุกข์ เมื่อหูฟังสิ่งใดแล้วถ้าสิ่งที่ได้ยินนั้นเป็นเรื่องที่ตัวเองพอใจ เพราะมีคนสรรเสริญเยินยอ ก็จะรู้สึกชอบ มีความสุข แต่ถ้าสิ่งที่ได้ยินนั้นเป็นสิ่งที่ผู้ฟังไม่ชอบ เช่น ถูกนินทา ถูกด่า ผู้ถูกนินทา ถูกด่าเมื่อได้ยินก็จะไม่มีความสุข ไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ไม่ชอบ ทั้งๆ ที่สิ่งที่ได้ยินนั้นได้ยินในสิ่งเดียวกันอาจจะพอใจหรือมีความสุขใจก็ได้ เมื่อจมูกเราได้กลิ่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กลิ่นนั้น บางคนอาจชอบ แต่บางคนอาจไม่ชอบก็ได้คนชอบก็จะพอใจ มีความสุข แต่คนที่ไม่ชอบกลิ่นนั้นก็จะไม่พอใจ ไม่มีความสุขเมื่อได้สูดดมกลิ่นนั้น เมื่อกลิ่นคนเราได้ลิ้มรสอาหารในรสชาติที่ตนเองถูกใจ ก็จะพอใจ แต่ในขณะที่เดียวกันรสนั้นอาจจะไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นก็ได้ ในขณะที่เดียวกันรสชาติที่คนอื่นพอใจเราอาจจะไม่ชอบก็ได้เมื่อกายเราสัมผัสกับสิ่งหนึ่งสิ่งใด ไม่ว่าจะเป็นอากาศอันอบอุ่น ร้อนหนาวเราอาจจะชอบอากาศอันหนาวเย็นสดชื่น แต่ในขณะที่เดียวกันอุณหภูมิเท่ากันนั้นผู้อื่นอาจจะ

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๙/๙๔-๙๕.

^{๘๐} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, **พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙๐.

^{๘๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **พัฒนาการศึกษาสงฆ์ ๒๕๓๗-๒๕๓๙ คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาขั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑.

^{๘๒} วรินทร์ วิษณุโรจน์, **เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ศยา, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘

รู้สึกหนาวเกินไป หรือร้อนเกินไปก็ได้ เมื่อหนาวเกินไป ร้อนเกินไปสำหรับตัวเองก็จะรู้สึกไม่ชอบไม่สบายไม่พอใจ เป็นทุกข์ เมื่อใจเรารู้สึกดี แล้วชอบ พอใจในสิ่งนั้น ก็มีความสุข แต่ในสิ่งที่เรารู้สึกว่าเป็นความสุข คนอื่นอาจจะรู้สึกเป็นทุกข์ก็ได้^{๘๓} ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “อายตนะทั้ง ๖” นี้มีอยู่ในร่างกายเรานี้แหละ สิ่งที่เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ไม่ได้อยู่นอกร่างกายเราเลย ดังนั้นเมื่อเรามีทุกข์ มีปัญหา ก็ไม่ต้องไปมองหาสาเหตุแห่งทุกข์ สาเหตุแห่งปัญหาจากสิ่งอื่นหรือจากบุคคลอื่น เราควรต้องมองต่ำหรือมองเข้าไปในร่างกายกว้างคืบ ยาววา หนาซอก ของเรานี้แหละว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์

สรุปว่า การสร้างพระพุทธรูปให้มีพระเนตรมองต่ำจึงมีความหมายให้คนเรามองเข้าไปข้างในร่างกายของเรา ในจิตของเรา ว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ แต่ถ้าเราเข้าใจมองด้วยปัญญา ตามกิเลสให้ทัน เราก็จะไม่ทุกข์ ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระเนตรนั่นเอง

(๕) หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีลักษณะเสมอกัน พระพุทธรูปปางสมาธิพระหัตถ์ทั้งสองจะวางบนหน้าตักเป็นลักษณะที่บ่งบอกให้เห็นถึงความไม่ยึดมั่น ถือมั่น คือปล่อยวาง เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าอะไรทั้งหมดพระองค์ตรัสว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่น นิ้วพระหัตถ์ หรือ นิ้วพระบาทเสมอกัน โดยภาษาธรรมหมายถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นเสมอกันอย่างเช่น พระองค์ให้ความรักกับราหู ซึ่งเป็นเลือดเนื้อของพระองค์ กับความรักที่ให้กับพระเทวทัตซึ่งเป็นผู้ที่คอยทำลายพระองค์หลายครั้งเท่ากัน^{๘๔} พระพุทธรูปองค์ทรงมีพระกรุณาในสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างเสมอเท่าเทียมกัน ไม่เกลียดหรือโกรธใครเลย แม้แต่น้อย ซึ่งแสดงให้เห็นความเมตตากรุณาของพระองค์ที่มีต่อสัตว์โลก **หลักพรหมวิหาร ๔**^{๘๕} พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่^{๘๖} พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคนเพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ให้อยู่ในระเบียบวินัย เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตมนุษย์อยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ ไม่เดือดร้อนต่อผู้อื่น ดังนี้ ๑. เมตตา ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข^{๘๗} ๒. กรุณา ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ๓. มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ๔. อุเบกขา การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลาง^{๘๘} พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างในการประพฤติธรรมโดยพระองค์ทรงมีพระเมตตา คือทรงมอบความรักโดยการปรารถนาดีในการแสดงธรรมโปรดสัตว์ให้ได้พ้นจากความทุกข์ โดยปราศจากอคติ แสดงธรรมไม่ปิดบัง เป็นการแสดงความรักอันบริสุทธิ์ปราศจากอามิสหรือสิ่งอื่นแอบแฝง มีพระกรุณาโดยทรงแสดงธรรมและชี้แนวทางการปฏิบัติ คือ

^{๘๓} เชนชาคริต ยุธิตกมรัชย์, **ปรัชญาศิลปะพุทธศิลป์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๘๔} พินัย ศักดิ์เสณีย์, **ของดีจากหิ้งพระ**, (กรุงเทพมหานคร : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ม.ป.ท.), หน้า ๓๒-๓๗.

^{๘๕} ปัญญา ใบบางยาง, **ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๗๓.

^{๘๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **พุทธวิธีการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖-๗๘.

^{๘๗} บุญมี แท่นแก้ว และคณะ, **พุทธศาสน์-ปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔.

^{๘๘} พระมหาบุญมี มาลาวชิโร, **พุทธบริหาร**, (นนทบุรี : บริษัท ธิงค์ ปิยอนด์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๒-๗๓.

อริยมรรค ๘ คือเมื่อมีพระสาวกบรรลุลหรรณพองค์ก็จะตรัสชมเชยและยกย่องมอบตำแหน่งเอตทัคคะ ด้านต่าง ๆ แนะนำสั่งสอน อันเป็นบัวเหล่าที่ ๔ พระองค์ก็ทรงปล่อยวาง ดังเช่นเรื่องพระเทวทัต เป็นต้นจากข้อมูลเบื้องต้น สามารถสรุปได้ว่า พรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจประเสริฐทุกคน เป็นธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับท่านผู้ใหญ่ เป็นธรรมสำหรับบิดามารดา เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา และเป็นกัมมัญฐาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอัปปมัญญา คือ ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ **สาราณียธรรม** ^{๘๙} หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่กล่าวไว้ในพุทธศาสนาเถรวาท ในแง่ที่จะทำให้ประชาชนภายในชาติและสังคมอยู่กันด้วยความสามัคคี กลมเกลียว ทำให้เป็นเอกภาพ เรียกว่าหลักสาราณียธรรม ^{๙๐} ซึ่งเป็นหน้าที่หรือข้อปฏิบัติที่ประชาชนควรปฏิบัติต่อผู้อื่นในสังคมมี ๖ ประการ “สาราณียธรรม” ^{๙๑} หมายถึง “ธรรมเป็นเหตุ หรือเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงกัน” เป็นหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์อยู่อย่างรักใคร่กลมเกลียวกัน มีความสามัคคีไม่ทะเลาะวิวาทกัน ๑) เมตตาภาวกรรม คือ การกระทำต่างๆ ต้องประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้า และลับหลัง ๒) เมตตาวัจกรรม คือ การพูดต้องพูดด้วยความมีจิตเมตตา ไม่พูดยุแยงตะแคงรั่วพูดให้แตกความสามัคคี ๓) เมตตาโณกรรม คือ ความคิดสิ่งใดต้องมีจิตไม่ประทุษร้ายเขา ไม่คิดพยาบาทปองร้ายเขา ๔) สาธารณโณศี เมื่อมีลาภควรแบ่งปันให้คนอื่น คือ การแบ่งปันสิ่งของที่เรามีอยู่ให้แก่บุคคลอื่น ๕) สีลสามัญญตา มีความประพฤติดีเสมอกัน คือ การรู้จักเคารพสิทธิของกันและกันไม่ก้าวล่วงหน้าที่ของผู้อื่น ๖) ทิฏฐิสามัญญตา มีความคิดถูก คิดดีเหมือนกัน มีความคิดเห็นที่ประเสริฐ คิดแต่การเกื้อกูลแก่การปฏิบัติไปสู่ความสุขความเจริญ สาราณียธรรม ๖ ประการ สะท้อนให้เห็นถึงความรักใคร่ ความระลึกถึงกันด้วยความรักที่เป็นสาราณียะซึ่งประกอบไปด้วยความปรารถนาดีต่อกันทั้งทางกาย วาจาและใจขณะเดียวกันก็มีความรู้ ความเข้าใจในหลักการแก้ปัญหา หรือแก้ทุกข้ออย่างถูกต้องเสมอกัน(ทิฏฐิสามัญญตา) ปฏิบัติตามแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาโดยเสมอกัน(ศีลสามัญญตา) และก็มี การแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (สาธารณโณศี) หลักธรรมทั้งหลายเหล่านี้แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าสาราณียธรรม แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน ชื่อว่าปิยกรณธรรม ธรรมเครื่องช่วยเหลือกันเพื่อไม่ทะเลาะวิวาทโต้เถียงกันเพื่อความพร้อมเพรียงเป็นอันเดียวกัน ดังนั้น หลักธรรม ทั้ง ๖ ประการนี้ ถ้านำไปปฏิบัติตามก็จะเป็นเครื่องช่วยสังคมหรือประเทศชาติให้มีความมั่นคง และเป็นเอกภาพได้ เพราะผลที่จะเกิดตามมาจากการประพฤติตามหลักธรรมนี้ คือ ๑) ทำให้ระลึกถึงกันในแง่ดี ๒) ทำให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน ๓) ทำให้เกิดความเคารพ มีสัมมาคารวะต่อกัน ๔) ทำให้เกิดการสงเคราะห์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ๕) ทำให้เกิดความไม่วิวาท บาดหมางกัน ๖) ทำให้เกิดความพร้อมเพรียง สัมครสมานสามัคคีกัน ๗) ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

^{๘๙} ปัญญา ใช้บางยาง, **ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๕.

^{๙๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

^{๙๑} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๘๒-๒๘๕.

สรุปว่า เริ่มต้นต้องมีเมตตาต่อกัน คือ ต้องไม่มีความอาฆาตพยาบาทหรือโกรธเคืองกันเป็นฐาน เท่ากับเป็นการสลายความเห็นแก่ตัวเป็นเบื้องต้น จากนั้นจะต้องปรับจิตใจรู้จักการให้หรือการแบ่งปันและปรับพฤติกรรม รวมทั้งความคิดเห็นผุดออกจากกันและกัน และยอมรับระเบียบกฎเกณฑ์ที่ตีร่วมกันในที่สุดสังคมก็จะเป็นปึกแผ่น ความขัดแย้งกันความเข้าใจผิดกันก็จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป

(๖) **หลักธรรมที่สอดคล้องกับสัญลักษณ์พุทธลักษณะพระบาทแบนเรียบ** พระบาทแบนเรียบ เป็นลักษณะของ ผู้ไม่มีกิเลส ตัณหาผูกมัด พระมหาบุรุษไม่เป็นเหมือนคนอื่น เมื่อคนอื่นวางเท้าลงบนแผ่นดิน ปลายฝ่าเท้า ส้นเท้า หรือข้างเท้าย่อมจรดก่อน ก็แต่อย่างปรากฏช่องในตอนกลาง แม้เมื่อยกขึ้นส่วนหนึ่งในปลายฝ่าเท้าเป็นต้น นั้นแหละยกขึ้นก่อนฝ่าพระบาททั้งสองของพระมหาบุรุษนั้นย่อมจรดพื้นโดยทรงเหยียบพระบาทครั้งหนึ่ง ดุจพื้นรองเท้าทองคำฉะนั้น ทรงยกพระบาทขึ้นจากพื้นก็โดยทำนองเดียวกันนั้นแหละ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษนี้จึงเป็นผู้มีพระบาทเรียบเสมอกัน^{๑๒} คือหลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วพระองค์ทรงออกประกาศศาสนาและเผยแผ่หลักทำคำสอนให้ไปในที่ต่าง ๆ คือสอนให้สละกิเลสๆ หมายถึง สิ่งหรือเครื่องที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง, ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึนึกคิด ทำให้จิตใจชุ่มมัวไม่บริสุทธิ์ประกอบด้วยราคะโทสะ โมหะ ดังนี้ ราคะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความกำหนัดยินดี ความติดใจความพอใจในกามเป็นตัวคอยผลาผลาญจิตให้ฟุ้งซ่านรันทหาสิ่งเหล่านี้ตามความปรารถนาของตนเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองเพราะมัวคิดหมกมุ่นอยู่แต่ในกามารมณ์ โทสะ หมายถึง ไฟกิเลสที่มีความโกรธ ความขัดเคือง ความไม่พอใจ ในสิ่งที่ตนไม่ชอบใจเป็นตัวเผาผลาญจิตให้รุ่มร้อน เป็นเหตุให้จิตหงุดหงิดฉุนเฉียวเร่าร้อนด้วยการหาทางทำตอบให้สมกับความแค้นที่เขาทำไว้กับตน โมหะ คือไฟกิเลส ที่มีความหลงความรู้ไม่จริง หลงเห็นผิดเป็นชอบ เป็นหมอกมานปิดกั้นสติปัญญาให้มีตม^{๑๓} ซึ่งเป็นวิสัยของปุถุชน ที่ยังมี รัก โลภ โกรธ และหลง ซึ่งผิดกับรอยเท้าของมนุษย์ธรรมดาที่เป็นฝ่าเท้ากระโหย่ง เว้ากลาง คือ เป็นการเตือนสติของผู้พบเห็น ให้ห่างไกลจากกิเลสตัณหา และอบายมุข (ปากทางแห่งความเสื่อม) ทั้งปวง หลักธรรมที่สอดคล้องกุศลมูล ๓ อย่าง คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และอบายมุข ๖ ดังนี้

กุศลมูล ๓^{๑๔} กุศลมูล ๓ หมายถึง รากเหง้าหรือต้นตอของความดีทั้งปวง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ตรงกันข้ามกับ อกุศลมูลมี ๓ ประการดังนี้ ๑. อโลภะ ความไม่ย่อภาคได้ อโลภะ คือ ความเป็นผู้ไม่มีความทะยานอยาก^{๑๕} เป็นผู้ที่มิสตรึงกลัวตัวยู่เสมอไม่ว่าจะกระทำสิ่งใดๆ มีแต่ความยินดีและ พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่เท่านั้น ๒. อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย อโทสะ คือ ความสามไม่คิดประทุษร้าย ไม่โกรธไม่ผูกพยาบาท จะทำอะไรก็มีสติรู้สึกตัวอยู่เสมอใช้ปัญญาในการประกอบ การตัดสินใจต่างๆ ๓.

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓.

^{๑๓} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, หนังสือบูรณาการแผ่ใหม่นักธรรมชั้นโท รวมทุกวิชา, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเสียง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗.

^{๑๔} พระมหาณรงค์ศักดิ์ ฐิตฐาโณ, วิชาพระอภิธรรมปิฎก ๑, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป., ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๒.

^{๑๕} ปัญญา ใ้บางยาง, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘.

อโมหะ ความไม่หลง อโมหะ คือ ความไม่หลงมกมาย^{๙๖} ไม่ประมาทอันเป็นสาเหตุให้เกิดความชั่วทั้งปวง ให้เป็นผู้มีสติปัญญามั่นคงใช้ปัญญาพิจารณา ไตร่ตรองโดยยึดหลักเหตุผล สรุปว่า หลักกุศลมูลเหตุแห่งกุศลนั้นเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ทรงอยากสอนให้มนุษย์ละอกุศลทั้งปวงหันหน้ามาปฏิบัติในทางที่เป็นกุศลซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้พ้นทุกข์ พ้นจากอำนาจกิเลสทั้งปวงได้

อบายมุข ๖^{๙๗} เป็นหลักคำสอนที่จัดอยู่ในสมุทัย (ธรรมที่ควรละ) หมายถึง หนทางหรือช่องทางแห่งความเสื่อมและความพินาศของทรัพย์สมบัติและตนเอง พระพุทธศาสนาได้แสดงหนทางแห่งความเสื่อมและความพินาศไว้ ๖ ประการ เรียกว่า อบายมุข ๖ ได้แก่ ๑. การชอบเที่ยวกลางคืน หมายถึง การเที่ยวผับ บาร์ หรือสถานเริงอารมณ์อื่นๆ ในเวลาวิกาล หรือเวลากลางคืน ๒. การชอบเที่ยวดูการละเล่น หมายถึง มีการละเล่นอะไร ที่ไหน เป็นต้องไปดูทุกครั้ง ดูอย่างพราหมณ์ เกินความจำเป็น ๓. การเป็นนักเลงสุรา หมายถึง การติดสุราและของมีเมาต่างๆ ผู้ที่ติดสิ่งเหล่านี้จะต้องดื่มและเสพเป็นประจำ ถือว่าเป็นภัยร้ายแรง เท่ากับตกนรกทั้งเป็น ๔. การเป็นนักเลงการพนัน หมายถึง การชอบเล่นการพนันจนต่อมิได้มีเสีย เช่น เล่นไพ่ เล่นหวย จนถึงขั้นที่เรียกว่า ฝืนพนันเข้าสิง ๕. การเกียจคร้านทำงาน หมายถึง การไม่ขยันทำงานตามเวลาและหน้าที่รับผิดชอบปล่อยให้ค้างคั่ง เหมือน ดินพอกหางหมู คนเกียจคร้านการงาน ได้ชื่อว่าเป็น คนไม่เอาไหน ๖. การคบคนชั่วเป็นมิตร หมายถึง การร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมเที่ยว ร่วมพวกหรือไปหาอยู่กับคนชั่ว ผู้ที่คบคนชั่วเป็นมิตรจึงเป็นผู้ที่ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย อีกทั้งอาจจะนำความเดือดร้อนอื่นๆ มาสู่ตน เองและครอบครัวได้ สรุปว่า อบายมุข นี้เป็นช่องทางของความเสื่อม เป็นเหตุเครื่องฉิบหาย เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ทางแห่ง ความพินาศ มี ๖ ทาง ได้แก่ ติดสุราและของมีเมา ชอบเที่ยวกลางคืน ชอบเที่ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านการงาน เป็นต้น เหล่านี้ถ้าละจากอบายมุขทั้ง ๖ ได้แล้วจะพบแต่ความเจริญก้าวหน้าในชีวิต พบแต่ความสุข เป็นต้น ในเรื่องของพระบาทแบนเรียบกันนั้นในธัมมปัทมสูตรกถา พุทธวรรคพรรณนา ได้กล่าวไว้ ในเรื่องมารธิดา ซึ่งเป็นการทำนายรอยเท้า มีใจความว่าพระศาสดาทรงแสดงเจตีย์ คือรอยพระบาทเพื่อให้นางพราหมณ์ทำนายลักษณะของเจตีย์นั้น พอนางพราหมณ์ เห็นรอยพระบาทนั้นรู้ได้ทันทีว่าไม่ใช่รอยเท้าของบุคคลผู้บริโศกคามเพราะความที่นางเป็นคนฉลาดในมนต์เครื่องทำนายลักษณะแล้วกล่าวกับสามีตนเองว่า รอยเท้านี้เป็นรอยเท้าของผู้หมดกิเลสทีเดียว กล่าวคาถาต่อว่า ก็คนเจ้าราคะ พึงมีรอยเท้ากระโห้ง (เว้ากลาง) คนเจ้าโทะสะ ย่อมมีรอยเท้าอันสันปิบ (หนักสัน) คนเจ้าโมหะย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายเท้า) คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้วมีรอยเท้าเช่นนี้^{๙๘} รอยเท้าของมนุษย์ทุกคนในโลกนี้ มีลักษณะที่แตกต่างกันเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงอุปนิสัยได้ ในเรื่องนี้มีใจความสั้นๆว่า นางพราหมณ์ และพราหมณ์ มีลูกสาวสวยคนหนึ่งชื่อ มาคันทียา พราหมณ์ได้แสวงหาบุคคลที่เหมาะสมให้กับลูกสาวจนกระทั่งไป

^{๙๖} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓๑.

^{๙๗} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๑-๑๐๘.

^{๙๘} บุญสืบ อินสาร, ธรรมบท ภาค ๖ แปลยกศัพท์, (นนทบุรี : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๕๒), หน้า ๗๓-๘๒.

พบพระบรมศาสดา จากที่ได้กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธรูปที่ทรงแสดงรอยพระบาทของพระองค์ให้นางพราหมณ์นั้นได้เห็น เพราะพระองค์รู้ว่านางพราหมณ์นี้เป็นผู้เฉลียวฉลาดในมนต์เครื่องทำนายลักษณะสามารถที่จะรู้ถึงรอยเท้าของบุคคลผู้ไม่บริโภคกามได้ ดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงอธิษฐานรอยพระบาทไว้ รอยพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นนิ้วพระบาททั้ง ๒ ข้างมีลักษณะเสมอกัน แสดงให้เห็นถึงความเมตตาของพระพุทธรูปที่ทรงเปี่ยมด้วยเมตตาที่มีต่อสัตว์โลกเสมอเหมือนกัน ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดแก่พราหมณ์นั้นด้วย อีกอย่างหนึ่งจะเห็นถึงข้อธรรมที่สอดแทรกในรอยพระบาท คือ แบบไหนเป็นรอยเท้าของผู้บริโภคกาม เป็นต้นโดยภาพรวมแล้ว ลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาในข้างต้นนั้น ได้แฝงคติธรรมความเชื่อและลักษณะที่สำคัญของพระพุทธรูปไว้เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติให้กับพุทธบริษัทได้นำไปเป็นข้อคิดในการดำเนินชีวิตและนำหลักธรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูปไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป

สรุปการสร้างพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนและแฝงไปด้วยความพยายามอันแรงกล้าของผู้สร้างที่จะให้ผลงานของตนมีความงดงามและถูกต้องตามลักษณะนิยม ทั้งยังต้องคำนึงถึงความรู้สึกที่ติงามของผู้กราบไหว้บูชาด้วย และที่สำคัญการสร้างพระพุทธรูปนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ศิลปะเชิงสัญลักษณ์ที่ทรงคุณค่า การสร้างพระพุทธรูปนั้นมิได้คำนึงถึงความเหมือนเพียงอย่างเดียว แต่ยังคำนึงถึงหลักธรรมที่สอดแทรกอยู่ในองค์พระพุทธรูปด้วย ดังเช่น มีการอธิบายความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูปส่วนต่าง ๆ ไว้ คือ พระกรรณยาว หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่อย่าเชื่อง่ายอย่าหูเบาจนหูหนักอันมีบัญญัติไว้หลักคำสอนที่ชื่อว่ากาลามสูตร ๑๐ หรือเรียกอีกชื่อว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ส่วนพระเศวตฉัตรเป็นกันหอย หมายความว่า พระพุทธเจ้ามีปัญญาเฉียบแหลม สามารถตรัสรู้ รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น และครอบงำมวลมนุษยชาติให้ตกอยู่ภายใต้วังวน แห่งปัญหาทั้งหลาย พระองค์ตรัสรู้ รู้แจ้งทุกข์ส่วนเปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตระธรรม แทนแสงสว่างแห่งชีวิต หลักธรรมสอนให้เราอยู่เหนือโลกได้ ให้เรามองเห็นโลกอย่างได้้อย่างที่เป็นจริงอย่างถูกต้อง ส่วนพระเนตรมองทอดลงต่ำ หมายถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองที่ตนเอง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ประเสริฐตามหลักไตรสิกขา ให้พัฒนาตนเองเป็นหลักสำคัญ โดยยึดเอากายอันยาวาวหนาคับกว้างคอกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ไม่ควรมุ่งแสวงหาแต่สิ่งภายนอกจนลืมฝึกตนเอง ส่วนนิ้วพระหัตถ์หรือพระบาทเสมอกัน หมายถึงความรักความเมตตาที่พระองค์ได้มอบให้กับทุกๆ คนนั้นเสมอกัน และข้อสุดท้าย พระบาทแบนเรียบ เป็นลักษณะของ ผู้ไม่มีกิเลส ตัณหาผูกมัด พ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายทั้งปวง เป็นต้น

๔.๔ แนวคิดการใช้พระเครื่องเป็นสัญลักษณ์ในการส่งสารทางพระพุทธศาสนา

ครั้งที่พระพุทธเจ้าประจักษ์ดิถีวันขึ้นดิถีปรินิพพานได้ตรัสตอบพระอานนท์ว่ากษัตริย์พราหมณ์ คหบดีผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใส จะทำการบูชาสรีระ ด้วยการสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง บูชาด้วยดอกไม้ ของหอม จะอภิวาททำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น ซึ่งการกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน^{๙๙} แล้วตรัสกับพระอานนท์ถึง ฎูปารหบุคคลคือผู้ควรสร้างสถูปถวาย ๔ จำพวก โดยนัยดังกล่าวผู้วิจัยคิดว่าที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงการสร้างสถูป

^{๙๙}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔-๒๐๕/๑๕๒.

แสดงว่าจำเป็นต้องมีการสร้างพระสถูปขึ้นอย่างแน่นนอนและเป็นพุทธานุญาตก่อนที่จะทรงดับขันธปรินิพพาน ดังนั้นพุทธศิลป์ครั้งแรกได้แก่พระสถูปนั่นเอง

หลังจากที่พระพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑ - ๓ ไม่พบพุทธศิลป์ หรือศิลปวัตถุที่ถือว่าเป็นรูปเคารพหรือสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าสันนิษฐานว่าพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้นเมื่อระลึกถึงพระศาสดา ใครจะเห็นพระพุทธรูปต่างพากันไปสักการบูชา ทำพุทธบูชา ปลงธรรมสังเวช ณ สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งที่ได้มีพุทธานุญาตไว้

การสร้างรูปและสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า เกิดจากแนวคิดของศิลปะอินเดียแบบประเพณีนิยม ประมวลเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ประเภท (๑) ปฏิมากรม (รูปปั้นรูปหล่อ รูปแกะสลักพระพุทธรูป) (๒) สถาปัตยกรรม (ใช้แผนผังการก่อสร้างเป็นสัญลักษณ์เช่นแนวความคิดทางจักรวาลวิทยา) (๓) จิตรกรรม ภาพวาดของสิ่งต่างๆ ที่พระศาสดาและสาวกแทนหลักการ และเหตุการณ์สำคัญ) ที่เชื่อว่า ถ้าเข้าใจในเรื่องรูปปั้น สิ่งก่อสร้าง ภาพสัญลักษณ์ได้อย่างถูกต้อง จะเห็นว่า นั่นเป็นสิ่งที่ตอบสนองความต้องการทั้งด้านทางวัตถุและทางจิตใจ นั่นคือ มีประโยชน์ใช้สอย มีความมั่นคงแข็งแรง และทำให้ชื่นชมยินดี อันเป็นการสนองตอบความต้องการทางกายและจิตใจที่สัมพันธ์กัน ตลอดจนสนองความต้องการทางอารมณ์และทางสุนทรียภาพ อีกประการหนึ่งก็เพื่อรับใช้มนุษย์ในทางปัญญา โดยการส่งเสริมให้พิจารณา ค้นหาความหมายจากหลักการต่างๆ ที่อยู่เหนือประสบการณ์ให้ถ่องแท้^{๑๐๐}

ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนากับปฏิมากรม คำว่า ปฏิม แปลว่าจำลองเทียมหรือแทนเพื่อให้เป็นรูปจำลองหรือตัวแทนสิ่งที่มีนัยจะสื่อให้รู้ แบ่งเป็น ๔ ลักษณะคือ ๑) ประติมากรรมเซาะหรือเว้า เป็นรูปที่เกิดจากการเซาะร่องลงบนพื้นผิววัสดุระนาบแบนเกิดภาพลึก เว้าต่ำกว่าพื้นผิวสามารถมองเห็นได้จากด้านหน้า ๒) ประติมากรรมนูนต่ำ มีลักษณะนูนขึ้นจากพื้นผิวเล็กน้อย มองเห็นจากด้านข้างได้น้อย ๓) ประติมากรรม นูนสูง มีลักษณะนูนมากขึ้นมาจากพื้นผิว สามารถมองเห็นได้ ๓ ด้าน ๔) ประติมากรรมลอยตัวมีลักษณะมองเห็นได้รอบด้านทั้งด้านหน้า ด้านข้าง ด้านบนและด้านล่าง^{๑๐๑}

พุทธศิลป์ ก็คือ ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและเถรวาท มีจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม เป็นต้น สมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าเน้นสอนพระไตรสรณะคมน์ หามิเจติย คือ สิ่งที่เราพึ่งพิงซึ่งปรากฏในรูปวัตถุเจติยไม่ หลังปรินิพพานจึงได้เกิดเจติย ๔ ประเภท พร้อมกับรูปเคารพ หรือพระพุทธรูปให้ภายหลัง มีการสร้างสถูปสัญลักษณ์ต่างๆ จนเกิดวิวัฒนาการตามสกุลช่างของอินเดียเผยแพร่ออกไปในดินแดนอื่นทั่วโลกเกิดเป็นพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนามากมาย ซึ่งปรากฏในปัจจุบัน บางท่านแสดงทรรศนะไว้ว่า พุทธศิลป์ของพวกปุกุชนยังยึดวัตถุมี พระพุทธรูป เป็นต้น ส่วนพุทธศิลป์แบบอริยะสาวกเน้นทางจิตใจ การตัดกิเลส คือ

^{๑๐๐} แสง จันทร์งาม, ศาสตราจารย์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๖.

^{๑๐๑} ประสิทธิ์ แป้นสุวรรณ และคณะ, คู่มือแบบเรียนและแนวทดสอบ : ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาชีพพื้นฐานสาขาศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒.

จุดสูงสุดของพุทธศิลป์ เพื่อใช้สื่อสัญลักษณ์พระเครื่องทางศาสนาในการส่งสาร ดังได้ศึกษารายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ทฤษฎีศิลป์ในการสร้างสื่อเพื่อสนับสนุนพระพุทธศาสนา

ศิลปะคืออะไร เป็นการถามถึงแก่นสารหรือสาระของผลงานศิลปะว่าคืออะไรและศิลปะที่แท้จริงมีคุณสมบัติอย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของศิลปะที่มีต่อสิ่งอื่นๆ เช่น สังคม ศาสนา ศิลธรรมหรือคุณค่าของชีวิตรวมถึงเกณฑ์ในการประเมินตัดสินคุณค่าของศิลปะอันเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานของศิลปิน อีกทั้งมีความสำคัญต่อนักวิจารณ์ศิลปะและช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจและการซาบซึ้งต่องานศิลปะให้แก่ผู้ชม ในแวดวงสุนทรียศาสตร์ ได้มีการจำกัดขอบเขตของคำว่า ศิลปะ ให้อยู่เพียงในบริบทของสุนทรียศาสตร์เท่านั้นซึ่งหมายความว่า ศิลปะเป็นผลผลิตที่ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะซึ่งผลผลิตนั้นมีลักษณะทางสุนทรียะและต้องทำขึ้นจากสิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึกสำนึก (Sentient beings) ซึ่งหมายถึงต้องทำขึ้นโดยมนุษย์^{๑๐๒} ที่มีต่อสิ่งที่พบเห็นแล้วสร้างสรรค์ออกมาด้วยความวิริยะอุตสาหะ นักปรัชญาแต่ละท่านต่างก็มีทรรศนะเกี่ยวกับศิลปะที่ต่างกันเช่น อริสโตเติล มีทรรศนะว่า “ศิลปะช่วยให้ทั้งศิลปินและผู้ชมได้ระบายนามณ์หรือระบายความเครียดและความกดดันที่ซ่อนเร้นอยู่ในจิตใจได้ออกไป ศิลปะคือการถ่ายทอดธรรมชาติแต่ไม่ได้หมายความว่า ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติเสียทุกอย่างแต่ศิลปินต้องทำหน้าที่เข้าใจธรรมชาติศึกษาหาความจริงจากธรรมชาติแล้วรู้จักถ่ายทอดธรรมชาติออกมา โดยคัดเลือกตัดตอนเอาเฉพาะที่เป็นความงามหรือเกิดความประทับใจมาปรุงแต่งงานศิลปะ แม้ธรรมชาติจะมีความสวยงามงดงามช่วยจรรโลงโลกให้น่าอยู่และให้ความสดชื่นรื่นรมย์เพียงใด แต่ธรรมชาติก็หาใช่ศิลปะไม่ตราบดีที่ปราศจากมนุษย์เข้ามาเกี่ยวข้อง”^{๑๐๓} โครเซ (Benedetto Croce, ค. ศ. ๑๘๖๖-๑๙๕๒) ก็มีทรรศนะที่สอดคล้องกับอริสโตเติลว่า “ธรรมชาติเป็นสิ่งที่เจียม เป็นความงามใบ้ ศิลปินเป็นผู้ช่วยชี้แนะและแสดงให้เห็นถึงความงามของธรรมชาติดังนั้นศิลปะจึงสูงส่งกว่าความงามของธรรมชาติ” นอกจากจะกล่าวถึงคุณค่าของผลงานศิลปะแล้วยังเป็นการเน้นถึงความสำคัญของศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานด้วย ในทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud, ค. ศ. ๑๘๕๖-๑๙๓๙) ได้จำแนกพลังจิตของมนุษย์ออกเป็น ๓ ส่วน คือ อีด (Id) เป็นพลังงานทางจิตเบื้องต้น อีโก้ (Ego) เป็นพลังแห่งความสำนึก และ ซุปเปอร์อีโก้ (Super Ego) เป็นสิ่งที่เหนือหลักแห่งความเป็นจริง^{๑๐๔} ฟรอยด์เชื่อว่า พลังของจิตเหล่านี้มีผลต่อการสร้างสรรค์ศิลปะเพราะศิลปะคือการแสดงออกอย่างหนึ่งของความปรารถนาที่มาจากจิตไร้สำนึก (Unconscious) ที่ถูกเก็บกดไว้โดยมีเหตุผลเป็นตัวบังคับซึ่งอาจจะเป็นอีตหรืออีโก้ แล้วแสดงออกมาในรูปแบบของศิลปะซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับ ศิลปินเป็นบุคคลพิเศษที่สามารถเปลี่ยนสัญชาตญาณให้เป็นพลังสร้างสรรค์ที่อยู่ในรูปแบบของศิลปะซึ่งนับว่าเป็นความสามารถของศิลปินในการเคลือบแฝงอารมณ์ได้อย่างแนบเนียน

^{๑๐๒} อันธิมา แสงชัย, “ความคิดเชิงสุนทรียะในศิลปะสกุลหลังสมัยใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

^{๑๐๓} ประเสริฐ ศิลรัตน์, **สุนทรียทางทัศนศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๙.

^{๑๐๔} วนิดา ขำเขียว, **สุนทรียศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: พรวนการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

ตามทฤษฎีของเฮเกล ศิลปะเกี่ยวข้องกับกระบวนการของจิตเช่นกันโดยกล่าวว่า “ศิลปะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางจิตและแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของจิตวิญญาณ และจำแนกศิลปะออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มหนึ่งเป็นศิลปะที่เน้นทางวัสดุแต่ให้ความรู้สึก ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นศิลปะที่เน้นสาระทางจิตวิญญาณโดยตรง ศิลปะทั้ง ๒ กลุ่มนี้สามารถจำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะคือ ศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปของสัญลักษณ์ (Symbolic art) เป็นศิลปะที่ต้องอาศัยวัตถุเป็นสื่อกลางในการให้ความหมาย เช่น เทวรูปต่างๆ หรือปิรามิดของอียิปต์ ศิลปะแบบฉบับ (Classical art) เป็นศิลปะที่ต้องอาศัยมโนคติและสื่ออย่างประสานกลมกลืนกัน เช่น รูปสลักเทพเจ้าของกรีก และ ศิลปะแบบโรแมนติก(Romantic art) ที่มีลักษณะในเชิงจินตนาการที่เนื่องมาจากจิตโดยตรงจึงไม่มีวัตถุอะไรที่จะสามารถใช้เป็นสัญลักษณ์แทนได้อย่างสมบูรณ์ เช่น วรรณกรรมความกล้าหาญของนักรบ ความรักและความรักดี”^{๑๐๕} แต่ตามทฤษฎีของคอลลิงวูด ศิลปะคือการแสดงออกของอารมณ์ซึ่งเป็นอารมณ์บางอย่างที่คล้ายจะกระตุ้นให้เราทำอะไรบางอย่างขึ้นและเป็นการแสดงออกที่สามารถกระตุ้นเราอารมณ์ของผู้ชม ส่วนในทฤษฎีของตอลสตอย ศิลปะคือเงื่อนไขอันหนึ่งของชีวิตคือเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการสื่อสารความรู้สึกระหว่างมนุษย์ให้เป็นอันเดียวกัน^{๑๐๖} และในทฤษฎีของชานตายนาศิลปะเป็นความรู้สึกของความงามที่แสดง ออกมาในวัตถุ (The feeling of beauty objectified) นั่นคือลักษณะอัตนัยของศิลปะซึ่งขึ้นอยู่กับจิตวิทยาของศิลปินไม่ใช่ขึ้นอยู่กับจิตวิทยาของผู้ชม^{๑๐๗} อาจารย์ทวี นันทขว้าง ได้กล่าวไว้ว่า “ศิลปะคืองานที่มนุษย์สร้างขึ้นและงานนั้นเราเห็นแล้วเกิดความรู้สึกที่อาจบอกไม่ถูกว่าชอบหรือไม่ชอบ แต่เป็นความรู้สึกสะท้อนใจ อาจทำให้รู้สึกดีใจ ไม่สบายใจ เสียใจหรือเป็นความรู้สึกที่บอกไม่ได้ ในนั้นมันสะกิดเราไว้ สรุปลแล้วอะไรก็ได้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อดูแล้วเกิดความรู้สึกหลายอย่าง ดีใจ เสียใจ บอกไม่ได้ เราเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นศิลปะ”^{๑๐๘}

การให้คำนิยามคำว่า ศิลปะ ให้มีความหมายที่แน่นอนตายตัว และชัดเจนเป็นที่ยอมรับของปรัญญาเมธี ท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น เป็นเรื่องที่ยากมาก และยากก็พอๆ กับการให้คำนิยาม คำว่าความงามคืออะไร คำนิยามความหมายที่ปราศรัย และท่านผู้รู้ทั้งหลายให้ไว้นั้นก็เป็นไปตามมุมมองความรู้และประสบการณ์ของท่านเหล่านั้นด้วย

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้คำจำกัดความไว้กว้างๆว่า^{๑๐๙} “ศิลปะ” เป็น คำนาม หมายถึง ฝีมือ ฝีมือช่าง การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ โดยเฉพาะหมายถึงจิตรศิลป์”

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๑๐๖} จรูญ โกมรรัตนานนท์, ศิลปะคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ต้นอ้อ แกรมมี่ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๐๗} กิรติ บุญเจือ, ปรัชญาศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๘.

^{๑๐๘} ประเสริฐ ศิลรัตน์, สุนทรียทางทัศนศิลป์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

^{๑๐๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๑.

พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ ให้ความหมายไว้ว่า^{๑๑๐} ศิลปะ คือ ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏ ซึ่งสุนทรีย์ภาพ ความประทับใจหรือความสะเทือนอารมณ์ ความอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์รสนิยม และทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี หรือความเชื่อในลัทธิศาสนา”

คำว่า ศิลปะ (Art) นี้ มาจากคำละตินว่า “ars” แปลว่า ความชำนาญหรือทักษะ (skill) ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลี คำว่า “arti” หมายถึงอาศรมช่าง และคำว่า “arte” หมายถึงฝีมือช่างทักษะ และประดิษฐ์กรรมทางการช่าง^{๑๑๑} ปัจจุบันคำนี้เป็นที่นิยม และนำมาใช้กันอย่างกว้างขวาง มีปรัชญาเมธีและท่านผู้รู้ทั้งหลาย ได้ให้ความหมายของศิลปะ (Art) ไว้ต่างๆ กัน ซึ่งขอนำมากล่าวโดยสรุป ดังต่อไปนี้เพลโต (Plato) มีทรรศนะว่า งานศิลปะ คือ การเลียนแบบสิ่งเฉพาะบนโลกแห่งผัสสะ และการเลียนแบบของศิลปิน เป็นเพียงความคล้ายคลึง หรือเป็นเพียงบางส่วนของต้นแบบ^{๑๑๒} อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวว่า ศิลปะคือ การเลียนแบบความจริงซึ่งเป็นกระจกเงาสท้อนธรรมชาติ ศิลปะไม่ใช่การถ่ายแบบรูปร่างภายนอกวัตถุ แต่เป็นการถ่ายแบบเนื้อแท้ภายใน^{๑๑๓}

สรุปได้ว่า จากทรรศนะที่ปรัชญาเมธีตะวันตก ได้แสดงความหมายของศิลปะไว้ ศิลปะนั้นเกี่ยวข้องกับความงาม ศิลปะเป็นการสร้างสรรค์ขึ้น จากความสามารถของมนุษย์ซึ่งความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะนี้ ได้รับแรงดลใจจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความประทับใจ ความสะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นงานทางศิลปะ เพื่อบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รับรู้ หรือเข้าใจในความคิด และเพื่อเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกันรวมทั้งเพื่อช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์ ศิลปะไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ถ้ามีมาเองไม่มีผู้ใดสร้างนั้น ไม่ถือว่าเป็นศิลปะ สิ่งต่างๆ ในธรรมชาติมีมากมายทั้งงดงาม น่าทึ่งถ้ามีผู้สร้างขึ้นมาจึงจะถือว่าเป็นศิลปะ

มีนักปราชญ์ได้เสนอทฤษฎีศิลป์^{๑๑๔} หลายทฤษฎีโดยให้คำนิยามไว้มากมาย จึงควรทำความเข้าใจเป็นแนวทางสำคัญดังนี้

๑) ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติ ดังนั้น หน้าที่ของศิลปินจะต้องเข้าใจในธรรมชาติรู้จักถ่ายทอดความรู้สึกที่เกิดจากธรรมชาติ ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม มีรูปทรง มีเรื่องราวถูกต้องตามความเป็นจริงเท่าที่ความงามในธรรมชาตินั้นจะอำนวยให้

๒) ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นั่นคือ ศิลปินต้องมีความสามารถในการแสดงออกซึ่งความรู้สึก หรือความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ปรากฏออกมาภายนอกอย่างมีสติและใช้พิจารณาดีแล้ว

^{๑๑๐} น. ณ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕

^{๑๑๑} พ่วง มินอก, สุนทรียศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๙.

^{๑๑๒} จรูญ โกมุทรรัตนานนท์, สุนทรียศาสตร์, (นนทบุรี : เอส อาร์ พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕.

^{๑๑๓} สุจิตรา อ่อนค้อม, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^{๑๑๔} บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๙๖-๙๗.

โดยอาศัยประสบการณ์และความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และแสดงออกมาให้คนอื่นเข้าใจและมีอารมณ์ คล้อยตามด้วย

๓) ศิลปะคือการพัฒนาศิลปธรรมในทางอ้อม เพราะการแสดงออกในทางรูปธรรมอันเป็นอุดมคติสูงสุดที่ถูกถ่ายทอดออกโดยศิลปิน จะต้องเพียบพร้อมด้วยความสงบเรียบร้อยทั้งร่างกาย และจิตใจ ศิลปะที่แสดงออกจึงประณีต สวยงาม ผู้เห็นหรือผู้ชมจึงคล้อยตาม เมื่อศิลปินเห็นคุณค่ามีสุนทรียธาตุ อยู่ในจิตใจ จึงมีความรัก ความหวงแหน มีจิตใจใฝ่อนุรักษ์ศิลปะอย่างจริงจัง เกิดความรักและความหวงแหนในผลงานของตน จึงเป็นเหตุให้ผู้อื่นมีความรัก มีความหวงแหน ใครที่จะอนุรักษ์ ภูมิใจในศิลปะหรือผลงานชิ้นนั้น ไม่อยากจะทำลาย ไม่ใส่ใจใครที่จะทำให้ศิลปะเหล่านั้นถึงแม้ศิลปะนั้นจะสามารถซ่อมแซม ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ได้ แต่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เสียค่าอนุรักษ์คุ้มครอง และคุณค่าของศิลปะที่ซ่อมแซมขึ้นมาใหม่อาจจะด้อยคุณค่าหรือหมดคุณค่าไปก็เป็นได้

๔) ศิลปะคือการแสดงรูปแบบที่มีนัยสำคัญแฝงอยู่ เนื่องจากจุดประสงค์ของศิลปินที่แท้จริงก็คือเพื่อศิลปะนั่นเอง มิใช่เพื่อชีวิต มิใช่เพื่อเศรษฐกิจ มิใช่เพื่อให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญแต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุนี้ศิลปินจึงจำเป็นต้องแสดงผลงานออกมาในรูปแบบที่นัยสำคัญที่ปรัชญาศิลป์หรือมีความงาม เพื่อให้ผู้อื่นได้รับทราบและเห็นด้วย และสามารถปฏิบัติตามในรูปแบบที่ดี และเห็นคุณค่าโดยที่สำคัญที่สุดคือในเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องการทำกรรมดี หลีกหนีความชั่ว ตลอดถึงจุดหมายปลายทางของชีวิต

๕) ศิลปะคือการแสดงออกในทางภาษา เพราะภาษาเป็นสื่อความหมายหรืออธิบายบางอย่างให้เข้าใจได้ แต่ภาษาใบ้ ภาษามือ ภาษาเขียน ภาษาพูด ในแต่ละชาติแต่ละสังคมหรือแต่ละประเทศย่อมจะแตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความเข้าใจต่างกันจากจุดหมายของศิลปินผู้สร้างผลงานนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ศิลปะของแต่ละกลุ่ม แต่ละชาติ แต่ละภาษาจึงแตกต่างกันไปแม้แต่ละกลุ่มของพระพุทธศาสนาเองก็แตกต่างกันในแต่ละนิกาย แต่ละท้องถิ่นแต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละเผ่าพันธุ์

๖) ศิลปะคือการสร้างอุปกรณ์เพื่อให้เกิดความพึงใจ เนื่องจากศิลปะเป็นสิ่งที่มีความค่าอย่างหนึ่งของมนุษย์ ศิลปินจึงพยายามที่สร้างความพึงพอใจ ความซาบซึ้งหรือความสุขให้แก่มนุษย์นั้นคือจะต้องสร้างความพึงพอใจให้เกิดแก่ตนเองและผู้คนที่ได้ชื่นชมในผลงานหรือศิลปะของตน

๗) ศิลปะคือการหาทางเข้าถึงความจริง เพราะความจริงของศิลปะคือความงาม ความประณีต ศิลปินจึงพยายามแสดงออกในด้านความจริงเช่นนั้น อันมีอยู่ภายในประสบการณ์ของตนเอง และผู้อื่น เพราะความจริงเช่นนั้น ถ้าหากซาบซึ้ง เข้าใจเฉพาะตนเอง แต่คนอื่นไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจความจริงเช่นนั้นก็ไม่นิรันดร์ ไม่สากล

ดังนั้น การอภิปรายประเด็นเรื่องทฤษฎีพุทธศิลป์ในการสร้างสื่อเพื่อสนับสนุนพระพุทธศาสนาในงานวิจัยนี้ ซึ่งจะนำเสนอทฤษฎีพุทธศิลป์ในสองลักษณะก็คือ ๑) ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบบริสุทธิ หมายถึงว่า ทฤษฎีมีลักษณะเป็นเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะหรือความงามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น ทศนะเรื่องความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร วิธีเข้าถึงความงามมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง เป็นต้น ๒) ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบประยุกต์ หมายถึงว่า ทฤษฎีนี้มีลักษณะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะ หรือความงามที่มีการประยุกต์ขึ้น ระหว่างแนวความคิดตะวันตกกับแนวความคิดตะวันออกไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ศิลปกรรม ประติมากรรม เป็นต้น ทฤษฎีที่สองนี้เกิดมีขึ้นหลังจากที่มีสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรกแล้ว

อย่างไรก็ตาม ในพระไตรปิฎกให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม วิชาที่ใช้ฝีมือ วิชาชีพต่างๆ๑๕ ดังนั้นพุทธศิลป์จึงหมายความว่า ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม พระพุทธองค์ทรงแสดงพุทธศิลป์ไว้ในมงคลสูตรข้อที่๑๑๕ ว่า.. “ศิลปะนี้เป็นอุดมมงคลเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลเช่นนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่าย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถานนี้เป็นอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น”๑๑๖ นี่ย่อมแสดงว่า พระพุทธองค์ได้ปฏิเสธ ความมีอยู่ของศิลปะในพระพุทธศาสนา ในอรรถกถามังคลัตถปิณี๑๑๗ ได้แบ่งศิลปะออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อนาคติยศิลปะ หรือศิลปะของบรรพชิต (๒) อนาคติยศิลปะ หรือศิลปะของคฤหัสถ์

พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงศิลปะของบรรพชิตไว้ว่า เป็นมงคลเพราะเป็นเหตุนำสุขมาให้ทั้งตนเองและผู้อื่น ศิลปะของบรรพชิต หมายถึง การตกแต่งสมณะบริขาร และการเย็บจีวร เป็นต้น และยังหมายถึงการงานที่จะพึงช่วยกันทำในการสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุหรือศาสนสถาน๑๑๘ ดังตัวอย่างที่พระองค์ตั้งพระโมคคัลลานเถระ เป็นผู้กำกับการสร้างวัดบุพพารามหรือทรงมอบให้พระอานนท์เป็นผู้ออกแบบจีวรสำหรับพระสงฆ์ พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า

อานนท์เธอเห็นนาของชาวมคธ ซึ่งเขาพูนดินขึ้นเป็นคันนาสี่เหลี่ยมพูนคันนายาวทั้งด้านยาวและด้านกว้าง พูนคันนาคันในระหว่างๆ ด้วยคันนา สั้นๆ พูนคันนาเชื่อมกันเป็นทาง ๔ แพร่ง ตามที่ซึ่งคันนากับคันนาผ่านตัดกันไปหรือไม่

อานนท์: เห็นตามพระพุทธดำรัส พระพุทธเจ้าข้า.

พระพุทธเจ้า : เธอสามารถแต่งจีวรของภิกษุทั้งหลายให้มีรูปร่างอย่างนั้นได้หรือไม่

อานนท์ : สามารถ พระพุทธเจ้าข้า.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ทักขิณาคิริชนบทตามพระพุทธานุวัตร แล้วเสด็จกลับมาพระนครราชคฤห์อีกครั้งนั้นท่านพระอานนท์แต่งจีวรสำหรับภิกษุหลายรูป ครั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงทอดพระเนตรจีวรที่ข้าพระพุทธเจ้าแต่งแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญท่านพระอานนท์ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมิกถา ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นคนฉลาด อานนท์ได้ซาบซึ้งถึงเนื้อความแห่งถ้อยคำที่เรากล่าวย่อได้โดยกว้างขวาง อานนท์ทำผ้ากุสสิกได้ ทำผ้าซื่ออัทธกุสสิกได้ ทำผ้าซื่อมณฑลก็ได้ ทำผ้าซื่ออัทธมณฑลก็ได้ ทำผ้าซื่อวิวิฏฐะก็ได้ทำผ้าซื่อ อนุวิวิฏฐะก็ได้ทำผ้าซื่อคิเวยยะก็ได้ ทำผ้าซื่อชังเมยยะก็ได้ และทำผ้า

๑๑๕ พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓๙.

๑๑๖ ชู.ชู. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

๑๑๗ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

๑๑๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

ชื่อพาห็นตะก็ได้ จีวรจักเป็นผ้าที่ตัดแล้วเส้าหมองด้วยศัสตรา สมควรแก่สมณะ และพวกศัสตรูไม่ต้องการ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าสังฆาฏิตัด ผ้าอุตราสงค์ตัด ผ้าอังตราสกตัด^{๑๑๙}

พระพุทธรูปนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปก็ทรงชื่นชมในฝีมือของพระอานนท์และพระอานนท์ก็เป็นผู้มีฝีมือหรือมีศิลปะ ผู้วิจัยเห็นว่า ตามตัวอย่างที่ยกมานั้น การทำจีวรของพระอานนท์เกิดจากการเลียนแบบคันทนาของชาวมคร ศิลปะบางอย่าง จึงเกิดขึ้นจากการเลียนแบบธรรมชาติ และพระพุทธรูปศาสนา ก็ยอมรับศิลปะที่เกิดภายในมโนภาพ ซึ่งมีตัวอย่างคือพระโลหุทัยท่านเป็นผู้เก่งกาจสามารถในการเย็บจีวร จึงได้เย็บจีวรทำรูปภาพต่างๆ อันงดงามตระการตา การทำของท่านเกิดจากมโนภาพ และจินตนาการภาพที่อรรถกถาจารย์เรียกว่า ปฏิภาณจิตต์^{๑๒๐}

ส่วนศิลปะประเภทที่ ๒ เรียกว่า อาคารยศิลปะ คือศิลปะสำหรับผู้อยู่ครองเรือนหรือคฤหัสถ์นั้น มีมากมายหลายอย่าง ในสุทธาวคคฤกาปกรณ^{๑๒๑} ได้กล่าวถึงศิลปะไว้ว่าช่างถาก ๑ ช่างทอ ๑ ช่างย้อม ๑ ช่างกลบก ๑ ช่างหนังเป็นคารบ ๕ เรียกว่าช่าง ผู้มีศิลปะ พระพุทธรูปก็ได้ปฏิเสศความมีอยู่ของศิลปะ พระองค์ยอมรับช่างต่างๆ ว่าเป็นผู้มีศิลปะ ในสาฬหมาสชาดกกล่าวชื่นชมบุคคลว่าด้วยคนมีศิลปะ ว่าขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จโดยแท้ ขอเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรบุรุษเปลี่ยนได้บ้านสวยทั้ง ๔ ทิศ ก็เพราะการดีตมุลแพะ หรือในพาหิยชาดก กล่าวว่า “เป็นคนควรศึกษาศิลปะทั้งหลาย คนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะนั้นก็มียู่ แม้แต่หญิงที่เกิดในจังหวัดชั้นนอก ก็ยังทำให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ด้วยความสามารถกระหมื่นของเธอ”^{๑๒๒}

ศิลปะจึงเป็นสิ่งจำเป็นในพระพุทธรูปศาสนา เพราะศิลปะนั้นต้องใช้การดำรงชีวิตและพระพุทธรูปก็ทรงตรัสสรรเสริญผู้ที่มีศิลปะ พระพุทธรูปปฏิมากรที่นายช่างได้บรรจงสรรสร้างนั้นย่อมนับเป็นศิลปะ โดยนายช่างถือว่าเป็นนักปฏิมากรและพระพุทธรูปเป็นศิลปะที่ได้ถ่ายทอดออกมาสู่สายตาของสาธารณะชน แม้แต่พระพุทธรูป ก็ทรงใช้ศิลปะในการเผยแพร่ศาสนา การสอนของพระพุทธรูปเจ้าแต่ละครั้ง แม้เป็นเพียงธัมมิกถา หรือเทศนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี พระองค์มีพุทธลีลาในการสอน หรือเทศนาวิธี ๔ แบบ^{๑๒๓} คือ(๑) สันทสนา ชี้แจงให้เห็นชัด (๒) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ (๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า (๔) สัมปหังสนา ปลอบโยนให้สดชื่นร่าเริง

สรุปว่า พระพุทธรูปก็ทรงใช้ศิลปะ แต่ว่าศิลปะที่พระพุทธรูปใช้นั้นเป็นศิลปะแบบนามธรรม และเป็นความสามารถเฉพาะตน อาจกล่าวได้ว่าศิลปะนั้นมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม พุทธศิลปะนั้นก็เช่นกัน ไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ต้องมีศิลปะในการดำรงตน แต่พระพุทธรูปก็มีให้บรรพชิตติดอยู่กับศิลปะดังกล่าว แต่สำหรับคฤหัสถ์นั้นจำเป็นต้องใช้ศิลปะในการดำเนินชีวิต

^{๑๑๙}วิ.ม. (ไทย). ๕/๓๔๕/๒๑๓-๒๑๔.

^{๑๒๐}มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถที่ปนิแปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๙.

^{๑๒๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๑๒๒}ช.ช. (ไทย) ๒๗/๑๐๘/๔๔.

^{๑๒๓}พระราชาวรมุณี (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

๔.๕ พระเครื่องเป็นรากฐานของวัฒนธรรม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย “มีรากฐานที่สำคัญมาจากพระพุทธศาสนาจนกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นมรดกล้ำค่าคู่บ้านคู่เมือง”^{๑๒๔} เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับเอาแนวความคิดและวัฒนธรรมของศาสนาอินเดียเข้ามาประเพณีปฏิบัติเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาซึ่งถือได้ว่าเป็นรากฐานของสังคมไทยพระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อระบบแนวความคิด และพฤติกรรมของคนไทยอย่างลึกซึ้ง^{๑๒๕} เราถือกันว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การถืออย่างนี้ เป็นประเพณีที่สืบทอดมาโดยถูกต้องตามสมควรแก่เหตุ คือ พระพุทธศาสนากับชนชาติไทยมีความสัมพันธ์แนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม^{๑๒๖} พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เหมาะสมกับจิตใจของชาวไทย ถือเป็นมรดกอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษของไทยได้มอบไว้ให้อนุชนชาวไทยและสามารถกล่าวได้ว่า “พระพุทธศาสนาได้ช่วยดำรงและเชิดชูชาติไทยไว้ได้ตลอดระยะเวลาอันยาวนานในการสร้างชาติ ชาวไทยยอมรับว่าพระพุทธศาสนาที่เรารับมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยนั้น มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยมากที่สุด”^{๑๒๗} วัฒนธรรมไทยทุกด้านมีรากฐานสำคัญอยู่ในพระพุทธศาสนา ดังที่พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต)^{๑๒๘} ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อคนไทยว่า

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ
๒. พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย
๓. พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย
๔. พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา
๕. พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย
๖. พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระ
๗. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย
๘. พระพุทธศาสนาเป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย
๙. พระพุทธศาสนาเป็นหลักแนวทางในการพัฒนาชาติไทย
๑๐. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก

พระพุทธศาสนา ได้หยั่งรากฝังลึกในราชอาณาจักรไทย มีบทบาทและอิทธิพลต่อวัฒนธรรม ศิลปะ ภาษา สถาปัตยกรรม วิถีชีวิต และประเพณีไทย เป็นต้น ปรากฏให้เห็นในด้านต่าง ๆ ได้แก่

^{๑๒๔} ณีภูมิ หลอมประโคน, **คู่มือครูพระช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^{๑๒๕} สนิท สมักรการ, **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย : วิเคราะห์เชิงสังคม-มนุษย์วิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘.

^{๑๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑.

^{๑๒๗} สมจินตนา ภักดิ์ศรีวงศ์, **มารยาทในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทตันอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๑๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**, หน้า ๒-๙๗.

ในด้านศิลปะ ศิลปะไทยมีรากฐานมาจากศิลปะทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า ภาพฝาผนังอันงดงามในพระอุโบสถของวัดวาอารามต่าง ๆ มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วราชาอาณาจักรล้านเป็นภาพเขียนเกี่ยวกับชาดกในพระพุทธศาสนา ในด้านภาษา ภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีอิทธิพลอย่างมากต่อภาษาไทย ประมาณ ๕๐-๖๐ เปอร์เซ็นต์ของคำไทย มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีจะเห็นได้ว่า คำไทยต่าง ๆ ทั้งชื่อคนและในวงวิชาการ มีคำบาลีผสมอยู่บ้างเป็นคำบาลีล้านช้าง เป็นต้น ในด้านสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมไทย มีความเกี่ยวเนื่องใกล้ชิดกับสถาปัตยกรรมพระพุทธศาสนาสถาปัตยกรรมอันสวยงามต่าง ๆ ล้วนเป็นสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ในด้านวิถีชีวิต ชาวไทยนับถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาด้วยจิตใจเลื่อมใสอย่างยิ่ง การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมไทย ในด้านประเพณี ประเพณีต่าง ๆ ของไทย ตั้งอยู่บนพื้นฐานประเพณีซึ่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเช่น ประเพณีรับบัว จังหวัดสมุทรปราการ ประเพณีชักพระในภาคใต้ ประเพณีบวชลูกแก้วในภาคเหนือ และประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น^{๑๒๙} เพราะเหตุที่คนไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นที่พึงพอใจ “จึงทำให้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจของคนไทยแทบจะแยกความเป็นคนไทยจากพระพุทธศาสนาไม่ได้”^{๑๓๐} และคนไทยได้นำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ ทำให้เป็นคนมีคุณธรรมและจริยธรรม การที่คนไทยได้ปฏิบัติเช่นนี้สืบต่อกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมไทย บรรพบุรุษชาวไทยจึงได้แนะนำสั่งสอนบุตรหลานให้ประพฤติปฏิบัติตามวัฒนธรรมแบบไทย ๆ ดังนั้น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ของคนไทยที่มีจุดกำเนิดจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อความมั่นคงและความคงอยู่ของชาติเป็นอย่างมาก ถ้าวัฒนธรรมของชาติตาย ชาติก็ตาย แต่ถ้าชาติตาย วัฒนธรรมของชาติบางอย่าง เช่น ภาษา วรรณคดีและศิลปกรรม อาจไม่ตายตามก็ได้ เราจะต้องบำรุงส่งเสริม ปรับปรุงและแก้ไขวัฒนธรรมที่มีอยู่ ประสานเข้ากับยุคสมัยและสภาพของเหตุการณ์ปัจจุบัน และถ้าไม่รู้จักผลักดันวัฒนธรรมของชาติอื่นที่เห็นว่าเป็นภัย และดึงส่วนที่ดีมาประสาน ในที่สุดวัฒนธรรมไทยก็จะหมดไป^{๑๓๑} ในเมื่อวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของคนไทยมานับพันปี ดังนั้น “คนไทยทั้งหลายพึงมีความรัก ความศรัทธา ความภาคภูมิใจและห่วงแหนต่อวัฒนธรรมไทยด้วยการปฏิบัติสืบทอดวัฒนธรรมมิให้สูญหายไป อีกทั้งร่วมมือกันส่งเสริมให้วัฒนธรรมไทยมีคุณค่าใช้สอยยิ่งขึ้นอย่างสอดคล้องกับสมัยตลอดไป”^{๑๓๒}

^{๑๒๙} ธรรมรักชิต, **พระพุทธศาสนา : ศาสนาแห่งปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาส์น (๑๙๙๗) จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖๐-๒๖๓.

^{๑๓๐} จำนงค์ ทองประเสริฐ, **พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

^{๑๓๑} จำนงค์ ทองประเสริฐ, **พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย**, หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๓๒} ผศ.สุพิศวง ธรรมพินทา, **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ดี.ดี. บุ๊คส์โตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๓.

ประเทศไทยเป็นเมืองที่คนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แม้จะได้รับอิทธิพลของพราหมณ์ มีการเคารพเทพเจ้าต่าง ๆ ก็ยังนับถือพระพุทธเจ้าเป็นที่สักการะสูงสุดนั่นเอง เทพเจ้าทั้งหลายของพราหมณ์ล้วนเป็นองค์ประกอบ เพราะเทพเจ้าทั้งหลายยังผูกพันอยู่ในกิเลสต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเช่นเดียวกับมนุษย์ แต่การที่มนุษย์สวดอ้อนวอนถึงเทพเจ้าเพราะเทพเจ้าอยู่ในฐานะสูงกว่ามนุษย์ และเป็นเพราะเทพเจ้าได้ประกอบกุศลกรรมมากกว่ามนุษย์ แต่ในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ทุกคนต้องกระทำเพื่อความหลุดพ้นของตนเอง ดังนั้นการที่คนไทยมีแนวความคิดที่โน้มไปทางความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท และมีความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติ ก็เนื่องจากอิทธิพลที่พระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นความเชื่อที่ถูกหล่อหลอมกับจิตใจของชาวไทยเป็นเวลายาวนาน

พระพุทธศาสนาจึงนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อด้านจิตใจ และทางด้านศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญงอกงามของอารยชนในสมัยนั้นๆ ซึ่งศิลปวัฒนธรรมของแต่ละยุคสมัยก็มีความโดดเด่นแตกต่างกัน พระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องจริง ที่สามารถรู้ได้เห็นได้ด้วย ปัญญาของมนุษย์ และสอนเพื่อให้คนเข้าถึงความจริง แล้วนำเอาความจริงมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต อันเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นด้วยเหตุผลภายในตัวเอง ในลักษณะที่ว่ากันอยู่ทั่วไปว่า "ทำเหตุเช่นไร ก็ได้ผลเช่นนั้น" ไม่ต้องนั่งรอให้มีอำนาจ ลี้กลีบใด ๆ มาบันดาลให้เสียก่อนจึงจะได้ประโยชน์ และประโยชน์นี้ก็มีหลายระดับเลือกเอาได้ตามความต้องการ ใครอยากได้ประโยชน์ชาตินี้ ก็ปฏิบัติตามคำสอนสำหรับอำนาจประโยชน์ในชาตินี้ ใครอยากได้ประโยชน์ชาติหน้า พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนชี้ทางไว้ให้เดินไปตามทางนั้นแล้ว หรือใครอยากได้ประโยชน์สุดยอด คือสิ้นกิเลส สิ้นทุกข์ พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนที่แสดงไว้พร้อมสรรพ ทั้งในส่วนทฤษฎีและวิธีปฏิบัติ จึงรวมความได้ว่า คนไทยแนบสนิทกับพระพุทธศาสนามาตลอดเวลานานแสนนาน ก็ด้วยคุณภาพ ๒ ประการนี้เป็นสำคัญ คือพระพุทธศาสนาเหมาะสมแก่คนไทย และ ให้ประโยชน์ครบครันตามที่คนไทยต้องการ^{๑๓๓} การสร้างสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา คือ พระพุทธรูป

สัญลักษณ์ คือ สิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อสื่อความถึงสิ่งอื่นนอกจากตัวมันเอง อาจเป็นได้ทั้งวัตถุ คำพูด การกระทำ และความคิด รวมถึงรูปแบบทางภาษาซึ่งมีความหมายแฝงอย่างใดอย่างหนึ่ง มนุษย์ใช้สัญลักษณ์ครอบคลุมหลายมิติ เช่น โหราศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี ปรัชญา และศาสนา เป็นต้น สัญลักษณ์หนึ่งๆ จะประกอบด้วยส่วนประกอบสำคัญ ๒ ประการ คือ รูปสัญลักษณ์ คือสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อถ่ายทอดความหมาย และความหมายสัญลักษณ์ คือมโนภาพที่ถูกถ่ายทอดออกมาผ่านรูปสัญลักษณ์ ซึ่งอาจมีความหมายเดียว หรือหลายความหมายก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการยอมรับ และความเข้าใจร่วมกัน

ปัจจุบันมนุษย์ใช้รูปสัญลักษณ์ในการสื่อสารหลายอย่าง แต่สรุปแล้ว มี ๕ ประเภท ได้แก่ รูปเหมือน (Icon) รูปบ่งชี้ (Index) รูปเครื่องหมาย (sign) รหัส (code) และรูปสัญลักษณ์ (symbol)

มนุษย์ปฏิสัมพันธ์กันบนพื้นฐานของสัญลักษณ์ สัญลักษณ์จึงไม่ใช่สัญชาตญาณ หากแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อสื่อสารกันในกลุ่ม มนุษย์ใช้สัญลักษณ์ และตีความหมายสัญลักษณ์ร่วมกันสามารถสื่อสารกัน ทำให้ชีวิตในสังคมสามารถดำเนินไปได้

^{๑๓๓} พันเอกบุญสม เจริญใจ, พระพุทธคุณ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๖.

ดังนั้นพระพุทธรูปถือเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนามีคุณค่าทางจิตใจต่อพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นับถือพระพุทธศาสนาถือว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นรัตนอันประเสริฐที่มีคุณค่ากว่าเพชรนิลจินดาแก้วแหวนเงินทองใด ๆ (เว้นแต่ผู้ที่เพียงกล่าวอ้างว่าตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่ศรัทธาไม่คงที่เท่านั้น) เพราะวัตถุ เช่น เพชรนิลจินดาจะให้ความสุขได้เฉพาะในปัจจุบันชาติและสามารถทำให้เจ้าของปลื้มใจได้ชั่วขณะเท่านั้น โจรลักเอาไปได้ แต่รัตนคือ พระพุทธรัตน พระธรรมรัตน และพระสังฆรัตน เป็นสิ่งประเสริฐที่สามารถทำให้ผู้ที่เคารพนับถือและปฏิบัติตามประสพสันติสุขทั้งในปัจจุบันชาติและในอนาคตชาติ ถึงไม่สามารถทำให้หมดกิเลส พ้นทุกข์ได้ในปัจจุบันชาติ แต่ก็สามารถให้เป็นวาสนาบารมีเพื่อพ้นจากทุกข์ได้ในภายหน้า

สำหรับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นเครื่องหมายสื่อแทนพระพุทธศาสนา หากผู้ใดนำเอาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่งมาแสวงหาผลประโยชน์ หรือคล้ายกับไม่ให้ความเคารพยำเกรง ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ก็จะเกิดความสังเวชสลดใจ และเกิดความโกรธแค้นชิงชัง ดังนั้น การนำเอาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนามาใช้ จะต้องเกี่ยวข้องกับด้านดี หรือด้านบวกเท่านั้น

พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอินเดียยุคต้น แม้จะได้ต้นแบบมาจากแบบสำหรับสร้างเทวรูปของชาวกรีกแต่เมื่อสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว ชาวพุทธทุกคนรู้ว่าเป็นพระพุทธรูป เป็นของชาวพุทธ ไม่ใช่เทวรูปของชาวกรีก แบบที่ใช้ในการสร้างพระพุทธรูปจะเป็นของชนชาติใด นับถือศาสนาไหนก็แล้วแต่ เมื่อสร้างพระพุทธรูปตามแบบนั้นเสร็จแล้ว ทุกคนเห็นก็รู้ว่าเป็นพระพุทธรูป ในประเทศไทยทุกภูมิภาค มีพระพุทธรูปปรากฏให้เห็นชัดเจนอยู่แล้ว เพราะเมืองไทยเป็นเมืองพุทธโดยแท้ แต่ในต่างประเทศ ผู้คนหน้าตาแตกต่างจากคนไทย เห็นเพียงรูปภายนอกดูไม่ออกว่านับถือศาสนาอะไร แต่พอเห็นพระพุทธรูปก็บอกได้ทันทีว่าเป็นชาวพุทธ แม้คนที่ไม่ได้ศรัทธาอย่างจริงจัง แต่มีพระพุทธรูปอยู่ด้วย ก็พอคาดเดาได้ว่ามีใจโอนเอียงเป็นชาวพุทธอยู่ด้วย พระพุทธรูปจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง พระเครื่องจึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษารายละเอียดต่อไปนี้

๔.๕.๑ พระเครื่องเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมาย^{๑๓๔} ศิลปกรรม ไว้ดังนี้ศิลปกรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ เช่น พระอาทิตย์ตกดินที่มีความสวยงามมากไม่นับเป็นศิลปกรรม แต่จิตรกรรมหรือภาพเขียนทิวทัศน์พระอาทิตย์นับเป็นศิลปกรรมและศิลปกรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นให้มีความสวยงาม สิ่งมนุษย์สร้างที่ไม่สวยงาม เช่นกองขยะ ป้ายโฆษณา ฯลฯ ไม่นับเป็นศิลปกรรม การสร้างสรรค์โดยมนุษย์เพื่อความงามหรือสุนทรียภาพที่ถือเป็นศิลปกรรมแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑. ศิลปกรรมประเภทจิตรศิลป์ หมายถึงศิลปกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความปิติชื่นชมในตัวชิ้นงาน เช่น งานจิตรกรรม ประติมากรรม กวีนิพนธ์และงานดุริยางศิลป์

^{๑๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๔.

๒. ศิลปกรรมประเภทประโยชน์ศิลป์ หมายถึงศิลปกรรมที่มีประโยชน์ใช้สอยด้วยชิ้นงานจักสาน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องแก้ว เครื่องเรือนและสิ่งใช้สอยต่างๆ ที่มีการบรรจงสร้างขึ้นโดยประณีตทั้งที่สร้างด้วยมือ (ศิลปหัตถกรรม) เป็นงานประเภททัศนศิลป์ เป็นความหมายที่ใช้กันมาในช่วงศตวรรษก่อน ซึ่งมักหมายถึงงานประเภท จิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ ส่วนศิลปะที่เป็นการแสดงจะจัดแยกไว้ต่างหาก เช่น การแสดงนาฏศิลป์ ดุริยางค์ศิลป์ ไม่นิยมรวมไว้ในงานแสดงศิลปกรรม ในงานศิลปะนั้น^{๑๓๕} อีกนัยหนึ่งงานศิลปะที่เกี่ยวกับงานแกะสลัก งานปั้นทั่วไปเช่นรูปคน รูป สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นงานประติมากรรมที่ทำให้ทุกคนที่มองเห็นเกิดความปิติในงานทุกครั้งที่มีโอกาสเข้ามาชมศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์และทรงคุณค่าเพื่อเป็นแรงบันดาลใจในการสืบสานผลงานในศิลปกรรมแขนงต่างๆ โดยให้ความหมายของงานศิลปกรรม

๑) **ประติมากรรม** หมายถึง รูปปั้นที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยเฉพาะงาน^{๑๓๖} เช่น รูปปั้นเป็นต้น^{๑๓๗} แต่ประติมากรรม หมายถึงศิลปะสาขาหนึ่งในจำพวกจิตรศิลป์เกี่ยวกับการแกะสลักไม้ หินอ่อนโลหะ เป็นต้น ให้เป็นรูปหรือลวดลายต่างๆประติมากรรมที่ปรากฏในประเทศไทยมีทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้รับมาจากดินแดนเขมร จะเห็นได้จากการสร้างปราสาทหินต่างๆ ซึ่งเป็นความเชื่อ เช่น ปราสาทหินเป็นต้น จึงเป็นเทพชั้นรองและมีความสำคัญน้อยลง แต่ถึงอย่างนั้นก็มีการนิยมแกะสลักไว้ใน ศาสนสถานให้เห็นโดยทั่วไป

ปฏิมากรรม ที่เป็นการแกะสลักไม้ หินอ่อน หรือการหล่อโลหะ ซึ่งทำเป็นรูปจำลองหรือรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าซึ่งหมายถึงพระพุทธรูปนั้น ในสังคมไทยเรียกว่า “พุทธปฏิมา” หรือ “พุทธปฏิมากร” โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงใช้คำว่า “ปฏิมากรรม” แทน คำว่า “ประติมากรรม” เพื่อให้สอดคล้องกับความหมายในสังคมไทย^{๑๓๘}

ในปัจจุบันการศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกี่ยวกับปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” นั้นถือว่าเป็นพุทธเจดีย์ประเภทหนึ่ง เรียกว่า “อุเทสิกะเจดีย์” ในจำนวนพุทธเจดีย์ ทั้ง ๔ ประเภทได้แก่ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกะเจดีย์ ในสังคมชาวพุทธแนวความคิดของการสร้างปฏิมากรรม สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้าสำหรับการระลึกถึงพระพุทธรองค์ตามความหมายของคำว่า “เจดีย์” ที่หมายถึงสิ่งควรค่าแก่การระลึก ดังเช่นที่มีปรากฏในตำนานพระแก่นจันทน์ซึ่งเป็นตำนานสืบเนื่องมาแต่ประเทศอินเดีย กล่าวถึงการสร้างปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” เพื่อเป็นตัวแทน

^{๑๓๕} วิบูลย์ สีสวรรณ, **ประติมากรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๓.

^{๑๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑๖.

^{๑๓๗} จีรพันธ์ สมประสงค์, **ประวัติศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. , ม.ป.ป.), หน้า ๘.

^{๑๓๘} บุญยกร วชิระเกียรติชัย, “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระอัฐมหารสที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘.

ของพระพุทธเจ้าสำหรับการระลึกพระพุทธรูปในขณะที่เสด็จขึ้นบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพุทธมารดา^{๑๓๙}

ในขั้นต้นงานพุทธศิลป์ประเภทที่เป็นงานปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” ของประเทศอินเดียพบในลักษณะที่เป็นการประดับตกแต่งตามศาสนสถานต่างๆ โดยการสร้างภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือชาดก ในความหมายหนึ่งเพื่อที่จะต้องการแสดงให้เห็นถึงตัวตน หรือการมีอยู่ของพระพุทธเจ้า แต่ไม่นิยมที่จะสร้างเป็นปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” ขึ้นมา โดยอาจจะเป็นเรื่องของความไม่เหมาะสมที่จะไปจำลองรูปเหมือนพระพุทธเจ้าหากทำได้ไม่เหมือนจริง หรืออาจจะเป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เน้นย้ำให้ยึดติดใน “รูป” หรือ “ตัวตน” ซึ่งรวมถึง “รูป” ของพระพุทธเจ้าด้วย โดยที่ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าให้ถือเอา “ธรรม” ที่พระองค์ทรงตรัสรู้เป็นศาสดา ทำให้คตินิยมในขั้นต้นจึงมักสร้างเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ให้สัมพันธ์กับเรื่องราวหรือความหมายที่เป็นสาระในพุทธประวัติตอนนั้นๆ เช่น ตอนประสูติก็นิยมสลักเป็นรูปพระนางสิริมหามายาโน้มกึ่งสาละ มีดอกบัวผุดขึ้นมาจากพื้น สะท้อนให้เห็นถึงตำแหน่งของพระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่บนดอกบัว หรือตอนตรัสรู้ ก็สลักเป็นพระแท่นหรือวัชรอาสน์ใต้ต้นโพธิ์สะท้อนให้เห็นถึงพระพุทธเจ้าทรงประทับใต้ต้นโพธิ์ขณะตรัสรู้ หรือตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรรมก็สลักเป็นรูปนายฉันทะงูม้าม่า กัณทกะ หรือตอนแสดงปฐมเทศนาที่สลักเป็นรูปธรรมจักรมีกวางหมอบ หรือหากต้องการแสดงถึงการประทับของพระพุทธเจ้า ในภาพสลักก็แสดงเป็นรูปพระแท่นวัชรอาสน์ มีเก้าอึ้งรองรับพระบาท มีสัญลักษณ์ของศรีวิชัยบนอาสนะหรือปรากฏเป็นรอยพระพุทธรูป เป็นต้น

ปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” ในช่วงแรกเชื่อได้ว่าเป็นการสร้างขึ้นตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก^{๑๔๐} โดยน่าจะถูกนำมาใช้กล่าวอ้างถึงลักษณะของพระพุทธเจ้าอย่างมากที่สุด เนื่องจากเนื้อหาในคัมภีร์นั้นได้อธิบายถึงลักษณะของมหาบุรุษที่จะได้เป็น “พระมหาจักรพรรดิ” หรือไม่ก็ “พระพุทธเจ้า” เท่านั้น ซึ่งเรียกว่า “มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ” รวมถึงลักษณะเล็กน้อยอื่นๆ ที่เรียกว่า “อนุพยัญชนะ” อีก ๘๐ ประการ และ “ฉัพพรรณรังสี” ซึ่งมักได้รับการกล่าวถึงไปพร้อมๆ กันกับมหาบุรุษลักษณะและอนุพยัญชนะ^{๑๔๑} ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการสร้างปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” จึงต้องแสดงออกถึงลักษณะของพระพุทธเจ้าตามที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้บรรยายเอาไว้ อย่างไรก็ตามพุทธลักษณะที่ถูกสะท้อนออกมาผ่านปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” นั้น สามารถแสดงออกได้เพียงบางลักษณะที่เป็นลักษณะทางกายภาพโดยคำนึงถึงความเหมาะสมด้วย ตัวอย่างเช่น ฝ่าพระบาทมีลายจักร สันพระบาทยาวสมส่วน ขณะยืนมิได้ค้อมพระวรกายลง ทรงเอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบได้ถึงพระขานมีพระอุณาโลม(ขน) เกิดขึ้นระหว่างพระขนง เป็นต้น นอกจากนี้ ลักษณะบางอย่างก็เป็นเรื่องนามธรรมมากเกินไปที่จะถ่ายทอดออกมาได้ เช่น ปลายเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารได้อย่างดีพระสุรเสียงเหมือนเสียงพรหมและนการเวก^{๑๔๒}

^{๑๓๙} สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, **ตำนานพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๖๗-๖๘.

^{๑๔๐} ดุราละเยียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๕๙-๑๖๓.

^{๑๔๑} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พระพุทธรูปปฏิมาสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓.

^{๑๔๒} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พระพุทธรูปปฏิมาสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๔๐.

นอกจากกฎเกณฑ์ของลักษณะของมหาบุรุษ อนุพยัญชนะ และฉัพพรรณรังสี ที่จะมีส่วนต่อการแสดงออกทางปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” แล้ว ส่วนสำคัญอีกประการหนึ่ง คือรูปแบบเฉพาะของสายช่างที่สร้างงานปฏิมากรรมที่มีอยู่ในพื้นที่นั้นๆ จนปรากฏเป็นลักษณะเฉพาะตามสายสกุลช่างและเกิดเป็นการจัดแบ่งหมวดหมู่ของรูปแบบแบบศิลปะตามที่นักประวัติศาสตร์ศิลป์ได้ทำการศึกษาค้นคว้าได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น ศิลปะคันธาระ ศิลปะมถุรา ศิลปะอมารวดี เป็นต้น จึงเป็นข้อสรุปถึงการสร้างสรรค์ปฏิมากรรมที่มีจุดมุ่งหมายที่ต้องการจะสื่อถึงความเป็น “พระ(โคตมพุทธเจ้า)สูง๑๘ ศอก” ไม่ว่าจะปรากฏอยู่ใน “อิริยาบถ”ใด หรือ “ปาง” ใด ย่อมเป็นการสร้างตามคติความเชื่อ “พระเครื่อง” หรือเรียกว่า “พระพุทธรูป” ได้ทั้งสิ้น

๒) สถาปัตยกรรม หมายถึง ศิลปะและวิทยาเกี่ยวกับงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปะลักษณะ หรืองานออกแบบงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปะลักษณะ^{๑๔๓} สถาปัตยกรรมที่ยังเหลือให้เราได้เห็นกันอยู่ในปัจจุบันนั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในหลายยุคหลายสมัยในประวัติศาสตร์และคนไทยในอดีตก็มิได้นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเพียงลัทธิเดียว มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในลัทธิอื่นๆ ด้วย เช่น ลัทธิมหายาน และมนตรยาน รวมทั้งยังมีศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย^{๑๔๔} ฉะนั้นสถาปัตยกรรมจึงปะปนกันไปทั้งความเชื่อตามคติในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท และนิกายอื่นๆ รวมถึงศาสนาพราหมณ์ด้วย แต่ถึงอย่างไรก็ตามท่านผู้รู้หลายท่านเชื่อว่า งานสถาปัตยกรรมไทยได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่^{๑๔๕} ถึงแม้มีศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องบ้างแต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา ที่มีศิลปกรรมปรากฏเป็นองค์ประกอบสถานที่สำคัญเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้สถาปัตยกรรมไทย จึงมีความหมายว่า ศิลปะและวิทยาเกี่ยวกับงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปะลักษณะไทย ในการศึกษาอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างในงานสถาปัตยกรรมไทยนั้น สามารถแบ่งออกได้อย่างกว้าง ๓ ประเภทได้แก่ บ้าน วัด และวังตามที่มา ความหมาย และประโยชน์ใช้สอย ในส่วนสถาปัตยกรรมไทยที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามักจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับศาสนสถาน หรือวัดเป็นหลัก โดยมีพัฒนาการสืบเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันตามสายวิวัฒนาการทางด้านสังคม ศิลปะ และบริบทของพื้นที่ ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานทางสถาปัตยกรรมสามารถสืบค้นได้ตั้งแต่สมัยทวารวดี พ.ศ. ๑๑-๑๖ เป็นต้นมา สืบเนื่องมาตามยุคสมัยต่างๆจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาแล้ว การเผยแพร่พระพุทธศาสนามายังดินแดนสุวรรณภูมิมีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

ในส่วนสถาปัตยกรรมไทยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา หรือ พุทธสถาปัตยกรรมไทยประเภทวัดนั้น แต่เดิมสืบเนื่องถึงครั้งพุทธกาล มีการใช้คำว่า “อาราม” และ “วิหาร” ดังที่ปรากฏเช่น “เชตวันาราม” “เวฬุณาราม” หรือ “บุพผาราม” เป็นต้น ทั้งนี้ยังมีคำที่ให้ความหมายว่าวัดอยู่อีกชื่อ

^{๑๔๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑๗.

^{๑๔๔} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ, ลักษณะไทย เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๐.

^{๑๔๕} มหาวิทยาลัยนเรศวร, วรรณกรรมไทยใน มัชวาท, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทมติเนี่ยเจอจำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๓

หนึ่ง คือ “อวาส” แต่ไม่เป็นที่นิยมใช้^{๑๔๖} นับแต่สมัยหลังพุทธกาลเมื่อคณะสงฆ์ได้ปกครองกันเองโดยถือเอาพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เป็นศาสดาแทนพระองค์ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่คณะสงฆ์ปกครองกันเองย่อมมีความเห็นที่แตกแยกดังเช่นที่ปรากฏเป็นเหตุให้เกิดการสังคายนาพระไตรปิฎกอยู่บ่อยครั้ง และมูลเหตุที่ทำให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่ถือว่าเป็น จุดเริ่มต้นแห่งการแตกแยกของสงฆ์ออก โดยแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่^{๑๔๗}

๑. ฝ่ายเถรวาท กล่าวคือ ถือตามพระเถระพุทธสาวกที่ได้ทำการปฐมสังคายนาโดยรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าไว้อย่างเคร่งครัด

๒. ฝ่ายอจารียวาท กล่าวคือ ถือลัทธิอาจารย์ในชั้นหลัง ได้แก่พระสงฆ์พวกวัชชีบุตรที่แก้ไขพระธรรมวินัย เรื่องวินัจฉัยวัตถุ ๑๐

ต่อมาแต่ละฝ่ายก็ได้แตกออกเป็นหลายนิกาย จนคณะสงฆ์ได้แตกแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ๆ คือ^{๑๔๘}

๑. นิกายฝ่ายเหนือ ถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต ซึ่งภายหลังถือเป็นคติ “มหายาน”

๒. นิกายฝ่ายใต้ ถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกภาษามคร ซึ่งภายหลังถือเป็นคติ “หินยาน”

ทั้งนี้ในส่วนของประเทศไทยนั้นเชื่อได้ว่ารับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ภายหลังจากที่มีการประชุม “ตติยสังคายนา” พระธรรมวินัย ที่กรุงปาฏลีบุตร และได้ส่งสมณทูต คือ พระโสณะเถระ กับพระอุตระเถระ ไปยังดินแดนสุวรรณภูมิ ตามหลักฐานทางโบราณคดี และโบราณวัตถุที่ปรากฏในประเทศ^{๑๔๙} อย่างไรก็ตามการอ้างหลักฐานดังกล่าวมีได้บ่งบอกให้เห็นว่าดินแดนในประเทศไทยนั้นนับถือเพียงพุทธศาสนาฝ่าย “หินยาน” เพียงอย่างเดียว เนื่องจากหลักฐานทางเอกสาร โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ ได้บ่งบอกชัดเจนว่า ประเทศไทยได้มีการนับถือพระพุทธศาสนาฝ่าย “มหายาน” รวมถึงศาสนาอื่น เช่นศาสนาพราหมณ์ และ ความเชื่อท้องถิ่นในชั้นหลังด้วยในส่วนประเภทของวัดที่แบ่งตามแนวทางปฏิบัติ หรือ “ธวัช” ในความหมายของกิจที่พึงกระทำนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่^{๑๕๐}

๑. ฝ่ายวิปัสสนาธุระ คือฝ่ายที่ยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิม นั่นคือปลื้มความรื่นเริงจากโลกออกสู่ป่า อยู่ถ้ำ เพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทางวิปัสสนาธุระ ในการพัฒนาจิตสู่พระนิพพาน

^{๑๔๖} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๙-๑๐.

^{๑๔๗} สมเด็จพระญาณสังวรราชนูปถัมภ์, ตำนานพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔-๘๕.

^{๑๔๙} บุญยกร วชิระเกียรติชัย, “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระอัฐารสที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๗.

^{๑๕๐} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

๒. ฝ่ายคันถธุระ คือฝ่ายที่นิยมการอยู่ชิตติดวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษาในทางคัมภีร์ เพื่อให้รู้ถึง พระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่างๆ โดยการแยกออกเป็น ๒ ลักษณะนี้มาแบ่งชัดเจนเป็น ๒ ฝ่ายในประเทศลังกาโดยจะเรียกฝ่ายที่อยู่ป่าว่า “พระอรัญวาสี” และเรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า “พระคามวาสี”

วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในวัด และประเภทอาคารตามหน้าที่และประโยชน์ใช้สอยตามพื้นที่ต่างๆ โดยแบ่งออกเป็น เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ โดยมีรายละเอียดดังนี้^{๑๕๑}

๑. เขตพุทธาวาส ได้แก่ เจดีย์ ปรางค์ มณฑป อุโบสถ วิหาร เจดีย์ ระเบียง ศาลา หอระฆัง เป็นต้น

๒. เขตสังฆาวาส ได้แก่ กุฏิ หอฉัน กัปปิยกุฏิ วัจจกุฏิ ห้องสรงน้ำ ชันดาฆร หอไตรศาลาการเปรียญ ศาลาบาตร ศาลาโรงธรรม ศาลาทำน้ำ เป็นต้น

๓. เขตธรณีสงฆ์ ได้แก่ เมรุ เป็นต้น

สถาปัตยกรรมไทยที่มีความสัมพันธ์กับพระเครื่อง(พระพุทธรูป) ทั้งนี้การศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะสถาปัตยกรรมที่ผ่านมา ได้เรียกอาคารทางพุทธสถาปัตยกรรมไทยที่ประดิษฐานปฏิมากรรม “พระพุทธรูป” ตามขอบเขตที่ทำการศึกษาไว้ ๒ ประเภท ได้แก่ “วิหารพระพุทธรูป” และ “มณฑป พระพุทธรูป” โดยอาคารทั้ง ๒ ประเภท มี ดังนี้

๑. วิหาร วิหาร ตามความหมายในพจนานุกรม หมายถึง น. วัด หรือที่อยู่ของพระสงฆ์ แต่ในปัจจุบันเมื่อกล่าวถึงวิหารในเชิงพุทธสถาปัตยกรรมไทยแล้ว ถือเป็นอาคารประเภทหนึ่งที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนารวมกันระหว่างพระภิกษุกับฆราวาส เช่นงานถวายผ้าพระกฐินงานทอดผ้าป่า งานทำบุญพิธีต่างๆ ฯลฯ^{๑๕๒} คำว่าวิหารในสมัยพุทธกาลได้ปรากฏว่าเป็นหนึ่งในเสนาสนะที่ทรงอนุญาตให้จำพรรษาในช่วงระยะเวลาเข้าพรรษา^{๑๕๓} โดยทรงมีพุทธบัญญัติกำหนดเสนาสนะที่ทรงอนุญาตให้อยู่อาศัยได้ ๕ ประเภท ได้แก่ วิหารโร อทมโยโค ปาสาโท หมมียคูหา^{๑๕๔} โดยคำว่า วิหารโร หรือ วิหาร หมายถึง ที่อยู่อาศัยหรือที่พัก ได้แก่เรือนประเภทกระท่อมมีหลังคาคลุมอย่างที่เรียกว่า กุฏิหรือกุฎี^{๑๕๕} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คำว่าวิหาร แต่เดิมมีความหมายว่าเป็นที่อยู่ อย่างที่เรียกและเข้าใจในปัจจุบันว่ากุฏิ นั่นเอง ซึ่งความเป็นจริงแล้ว กุฏิ ก็คือกุฎี ที่หมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุในสมัยพุทธกาล ดังเช่นพระคันธกุฎี ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุที่พระวิหารและกุฎีมีความหมายเหมือนกันนี้เอง จึงพบว่าในสมัยสุโขทัยก็ปรากฏคำที่เรียกในลักษณะคำคู่กัน ดังเช่นใน

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗-๓๕.

^{๑๕๒} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๗.

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

^{๑๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ จาริกธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๒-๓๒๔.

^{๑๕๕} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๘.

จารึกปามะม่วง หลักที่ ๔ ด้านที่ ๒ ว่า “...รับสั่งให้นายช่าง ปลุกกุฏิวิหารระหว่างปามะม่วงอันมีในทิศ
ประจิม...”^{๑๕๖} รูปแบบและประเภทของวิหารที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยเฉพาะในยุคสมัยรัตนโกสินทร์นี้มี
ปรากฏรวมถึง ๘ ประเภท^{๑๕๗} ได้แก่ ๑. วิหาร ๒. วิหารหลวง ๓. วิหารทิศ ๔. วิหารราย ๕. วิหารน้อย
๖. วิหารกลบ ๗. วิหารคด ๘. วิหารยอด^{๑๕๘} ในส่วนของอาคารประดิษฐาน “พระพุทธรูป” ประเภท
“วิหาร” หรือ วิหาร “พระพุทธรูป” นั้น ปรากฏชัดถึงชื่อเรียกอาคารประเภทนี้ในจารึกพ่อขุน
รามคำแหง ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๓๑-๓๓ ว่า “...ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันถึ่มนใหญ่ สูงงามแก่กม มี
พระอัฐฐารศอันถึ่ม ลูกยืน...” คำว่า “พิหาร” ในจารึก หมายถึง “วิหาร” ในปัจจุบันนั่นเอง^{๑๕๙}
กล่าวคือเป็นสถานที่ที่พระภิกษุกับฆราวาสประกอบพิธีทางศาสนาาร่วมกัน และใช้ในการแสดงธรรม
หลังออกพรรษา^{๑๖๐} พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริถึง
การใช้งานในพระวิหารด้านทิศตะวันออก หรือวิหาร “พระพุทธรูป” ไว้ในลักษณะเดียวกันโดยปรากฏ
เนื้อความดังนี้ “...พระวิหารใหญ่ทิศตะวันออก เป็นที่ธรรมสวณะสักการะ ที่ถวายนมัสการพระ
มหาธาตุ และเป็นที่ชุมนุมพระสงฆ์...”^{๑๖๑}

๒) มณฑป มณฑป ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า น. เรือนยอด
ขนาดใหญ่มีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือเป็นรูปตัดมุม หรือย่อไม้แปด ย่อไม้สิบสอง ยอดหลังคาเป็นทรง
จอมแห โดยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หรือพระไตรปิฎก หรือรอยพระพุทธรูป^{๑๖๒} เช่น
มณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูป จ.สระบุรี หอพระไตรปิฎก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
กรุงเทพมหานคร เป็นต้น^{๑๖๓} และมีชื่อเรียกอีกคำในสมัยอยุธยาว่า “มรฎป” ดังปรากฏในพระราช
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ว่า “...ศักราช ๙๖๕ ปีเถาะศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ให้ชักพระมงคลบพิตรอยู่ฝ่ายตะวันตกมาไว้ฝ่ายตะวันออก แล้วให้ต่อพระมรฎปไปในปีนั้น...”^{๑๖๔}
ในทางสถาปัตยกรรมไทยแล้วอาคารที่เป็นเรือนยอดหรือมีเครื่องยอดนั้นถือเป็นอาคารที่มีฐานานุกัตต์

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙-๙๙.

^{๑๕๘} เนตรนภิศ นาควัชร และคณะ, **วัดในกรุงเทพมหานคร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๒.

^{๑๕๙} บุญยกร วชิระเกียรติชัย, “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระอัฐฐารศที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^{๑๖๑} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เมืองพิษณุโลก
และพระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราช**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.อ. พูล เสาว์ภายน,
(พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, ๒๕๐๔), หน้า ๔๓.

^{๑๖๒} สมคิด จิระทัศนกุล, **วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕.

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๖๔} พระราชพงศาวดาร, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม ๒**,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓๓.

สูงสุด ไม่ว่าจะเป็นอาคารทางศาสนา หรืออาคารที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์^{๑๖๕} แต่ทั้งนี้ ตามรากศัพท์เดิมของวัฒนธรรมอินเดียในภาษาบาลีนั้น “มณฑป” หมายถึง โรงเรือนซึ่งปลูกใช้เพียงชั่วคราว เช่นปะรำพิธี ไม่จำเป็นจะต้องมียอด^{๑๖๖}

ทั้งนี้ในสมัยสุโขทัยเองไม่มีเอกสารใดที่ระบุแน่ชัดถึงรูปแบบและลักษณะของมณฑปรวมถึงสถาปัตยกรรมที่ปรากฏเป็นโบราณสถานนั้นก็ไม่สามารถระบุได้ว่ามีอาคารใดที่ถูกเรียกว่ามณฑปมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรือไม่ แต่ทั้งนี้ได้ปรากฏถึงคำว่า “มณฑป” ว่ามีอยู่ในสมัยสุโขทัย ในจารึกวัดอโศการาม โดยปรากฏอยู่ในด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๕ โดยจารึกเป็นอักษรขอม ภาษาบาลีความว่า “...เมณ มาปิโต วิหาร (จ มณฑป) ปญจ เจตีย โหติปาหป...”^{๑๖๗} ถอดความเป็นภาษาไทยว่า (...ซึ่งทรงสร้างพร้อมกับ (นว) กรรม (สิ่งก่อสร้าง) ทั้งปวงคือวิหาร มณฑป เจตีย ปลูกต้นศรีมหาโพธิ ...)“^{๑๖๘} สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดชื่อเรียกอาคารประเภทมณฑปที่ใช้ประดิษฐาน “พระพุทธรูป” ว่ามณฑป “พระพุทธรูป” โดยกลุ่ม มณฑป “พระพุทธรูป” ที่ได้ทำการศึกษาในครั้งนี้มีอยู่ ๒ ลักษณะคือ (๑) มณฑป “พระพุทธรูป” ที่สร้างตามคติความเชื่อ “พระคันธกุฎี” ของพระพุทธเจ้า^{๑๖๙} กล่าวคือ อาคารประเภทมณฑปที่พบในสมัยสุโขทัยนี้มีอาคารประเภทหนึ่งที่สร้างไว้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดค่อนข้างโตที่เรียกกันว่า “ปฏิมาขมระ”^{๑๗๐} ซึ่งได้รับอิทธิพลจากลังกาทำให้อาคารดูคับแคบมาก ซึ่งความจริงแล้วแนวความคิดในการออกแบบเช่นนี้ ก็เพราะไม่ได้มุ่งหวังจะให้ เป็นพระมณฑปใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจพิธีแต่อย่างใด หากแต่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเสมือนหนึ่งการจำลอง “พระคันธกุฎี” อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๗๑} ทั้งนี้ชื่อเรียกลักษณะอาคารประเภทนี้ ไม่สามารถระบุได้ว่าถูกเรียกว่า “มณฑป” ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเลยหรือไม่ แต่พบว่าการเรียกอาคารประเภทนี้ว่า “มณฑป” ในจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ มีปรากฏเนื้อความว่า “...ที่รักแร้ววิหาร ทิศด้านหลังพระมหาธาตุ มีมณฑปพระสาวลียบห้ายู่ทั้งสองรักแร้ว มณฑปนั้นมีแต่ผนังหลังคาพังหมดแล้ว ...”^{๑๗๒} ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงแผนผังที่รูปลักษณะค่อนข้างไปทางสี่เหลี่ยมจัตุรัสใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งคล้ายคลึงกับอาคารที่เป็นมณฑปในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าการที่ถูกเรียกว่า

^{๑๖๕} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕.

^{๑๖๖} สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนัสมเด็จ เล่มที่ ๑๘, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๙๖-๑๙๗.

^{๑๖๗} กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐๓.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๙.

^{๑๖๙} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

^{๑๗๐} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๖), หน้า ๓๙.

^{๑๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๑๗๒} สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖), หน้า ๘๔-๘๕.

“มณฑป” น่าจะเกิดจากข้อสังเกตดังกล่าว (๒) มณฑป “พระพุทธรูป” ที่รองรับปฏิมากรรม “พระสี่อิริยาบถ” ที่สร้างตามคติความเชื่อ “พระพุทธรูป” กล่าวคือ มณฑปประดิษฐานกลุ่มปฏิมากรรมสี่อิริยาบถ ได้แก่ เดิน ยืน นั่ง นอน ทั้งนี้รูปแบบอาคารประเภทดังกล่าวในเชิงรูปแบบ แผนผัง และคติความเชื่อ ถือได้ว่าปรากฏเฉพาะในพื้นที่วัฒนธรรมสุโขทัย แต่ทั้งนี้เฉพาะในส่วนของรูปแบบแผนผังดังที่มีลักษณะเป็นรูปกากบาทมีแกนกลางรับน้ำหนักส่วนเครื่องบน และปฏิมากรรม มีมาก่อนแล้ว เช่น อานันทเจดีย์ ศิลปะสมัยพุกาม แต่ทั้งนี้ถูกสร้างคนละคติความเชื่อและรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมที่มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้รูปแบบอาคารประเภทดังกล่าวไม่ปรากฏแน่ชัดถึงชื่อเรียก “มณฑป” ว่ามีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเลยหรือไม่ ตัวอย่างเช่นในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ได้ปรากฏในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสต้น ร.ศ. ๑๒๓ ขณะเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชรและทรงพระราชนิพนธ์ถึง “วัดพระยืน” ซึ่งหมายถึง “วัดพระสี่อิริยาบถ จ.กำแพงเพชรในปัจจุบัน” ก็ไม่ได้เรียกว่า “มณฑป” แต่อย่างไร โดยปรากฏเนื้อความว่า “...ขึ้นกลางเห็นจะเป็นวิหารยอดจตุรมุข แต่สูงใหญ่เหลือเกิน...”^{๑๗๓} หรือในพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง ใน พระบาท-สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยัง “วัดพระสี่อิริยาบถ” เช่นเดียวกัน โดยระบุชื่อวัดว่า “วัดพระสี่อิริยาบถ” ดังที่ปรากฏชื่อเรียกนี้ถึงปัจจุบัน แต่ยังคงเรียกอาคาร “วิหารยอดจตุรมุข” เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ว่า “วิหารสี่คูหา” ดังปรากฏเนื้อความว่า “...ส่วนที่วัดพระสี่อิริยาบถนั้น มีชิ้นสำคัญอยู่ คือวิหารสี่คูหา...”^{๑๗๔} หรือ “มณฑปพระสี่อิริยาบถ” ที่วัดเชตุพน เมืองเก่าสุโขทัย ในพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยัง วัดเชตุพนและเรียก “มณฑปพระสี่อิริยาบถ” ในปัจจุบันว่า “วิหารจตุรมุข” เช่นเดียวกับที่กำแพงเพชร ซ้ำยังระบุอีกว่าพระพุทธรูปทั้งสี่อิริยาบถ ในส่วนอิริยาบถนอนนั้นไม่น่าจะมีเนื่องจากผนังช่วงดังกล่าวแคบ น่าจะเป็นพระนั่งขนาดเดียวกันแต่คนละปาง^{๑๗๕} ในช่วงระยะต่อมาจึงพบว่าการเรียกว่า “มณฑป” และ “มณฑปพระสี่อิริยาบถ” ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ในการสมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัยโดยมะลิ โคกสันเทียะ ได้ระบุไว้ว่า “...มีมณฑปอีกแบบหนึ่งที่นิยมสร้างกันมากทั้งในสุโขทัยศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร คือ มณฑปพระสี่อิริยาบถ...”^{๑๗๖}

จากการศึกษาแสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่คลี่คลายในเชิงความหมายของ “พระสี่อิริยาบถ” อยู่ในอาคารที่ถูกเรียกว่า “มณฑป” การวิเคราะห์ในเชิงแผนผังควรเรียกว่า “วิหารจตุรมุข” ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงมากกว่า จากแผนผังที่มีแกนกลางรับพระพุทธรูปที่หันออกทั้งสี่ทิศ ด้านหน้าของปฏิมากรรมปรากฏพื้นที่ใช้สอยที่เปรียบได้กับวิหารประจำทิศทั้งสี่ซึ่งจากการศึกษาพบว่าอาคารดังกล่าวนั้นปรากฏอยู่ในเขตอรัญญิก ประกอบกับมีวิหารที่แยกส่วนชัดเจนอยู่ด้านหน้าของแผนผังอาณาบริเวณวัด ทำให้เห็นได้ว่าอาคารดังกล่าวมิได้มีการใช้งานแทนวิหาร แต่ปรากฏอยู่ใน

^{๑๗๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, จดหมายเหตุเรื่องประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๙), หน้า ๑๐๙.

^{๑๗๔} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๒๒.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๑๗๖} มะลิ โคกสันเทียะ, คำบรรยายสมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๒๘๖.

ตำแหน่งที่เป็นเจดีย์หรือศูนย์กลางของวัดตามแผนผังของวัดสมัยสุโขทัย และในการศึกษาพบว่า พระพุทธรูปทั้งสี่อิริยาบถนั้นหมายถึงอิริยาบถทั้งสี่ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในหลักปฏิบัติของ พระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องมหาสติปัฏฐาน ๔ ในหัวข้อกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การศึกษาในครั้งนี้จึง สรุปลงความเป็นไปได้ที่ว่าอาคารดังกล่าวถือเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงขอบเขตหรือตำแหน่งพื้นที่เขต อรัญญิกของพระสายวิปัสสนาธุระในช่วงเวลาหนึ่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาคารประดิษฐานปฏิมากรรม ในอิริยาบถ “เดิน” “นอน” และ “ยืน” รวมถึงอาคารประดิษฐานปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นั่ง” หาก พิจารณาจากแผนผังและการใช้งานแล้ว ควรจะเรียกอาคารประเภทนี้ว่า “วิหาร”

๓) จิตรกรรม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า จิตรกรรมไว้ ดังนี้ ศิลปะการวาดเขียน ศิลปะการวาดภาพ^{๑๗๗} จิตรกรรม พจนานุกรมศัพท์ศิลปะได้ให้นิยามไว้ว่า จิตรกรรมหมายถึงภาพที่แต่ละบุคคลสร้างขึ้น ด้วยประสบการณ์ทางสุนทรียภาพและความชำนาญ โดยใช้สีชนิดต่างๆ เช่นสีน้ำสีน้ำมัน สีฝุ่น เป็นสื่อกลางในการแสดงออกถึงเจตนาในการสร้างสรรค์ การ สร้างงานจิตรกรรม จะสร้างงานบนพื้นราบเป็นส่วนใหญ่^{๑๗๘}

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงดำรงงานออกแบบและ ทรงสร้างขึ้นด้วยฝีมือพระหัตถ์ของพระองค์เอกทุกองค์ ศิลปกรรมของไทยไม่ว่าจะเป็นไปในด้าน ประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประเภทอื่นๆ ช่างไทยที่มีฝีมือได้รับแรงบันดาลใจมาจาก แนวคิดทางพระพุทธศาสนา มีพระรูปลักษณะทางด้านศิลป์สวยงาม^{๑๗๙}

จากพระราชดำรัส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ “งานช่างฝีมือศิลปะไทยเป็นมรดกทาง วัฒนธรรมที่สำคัญของชาติ เพราะศิลปะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสภาพทางสังคมเศรษฐกิจและวิถี ชีวิตของคนในชาติ ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน จนเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ ในปัจจุบันงาน ศิลปกรรมไทยกำลังตกอยู่ในภาวะอันตราย อาจเพราะสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญ ทางด้านอุตสาหกรรมของประเทศ ศิลปกรรมหลายประเภทเริ่มผลิตด้วยเครื่องจักรแทนงานฝีมือ ทำให้ช่างศิลปกรรมไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการฝึกฝนและพัฒนาอย่างต่อเนื่องผลงานจึงไม่ ละเอียดอ่อนงดงามเช่นกาลก่อน”

กรมศิลปากร ให้ความหมายไว้ในหนังสือสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปีกล่าวว่า จิตรกรรมเป็นสาขาหนึ่งของวิจิตรศิลป์ มีลักษณะการแสดงออกเฉพาะตัวแตกต่างจากวิจิตรศิลป์ สาขาอื่นๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม และดนตรี จิตรกรรม คือการแสดง ความนึกคิดและอารมณ์สะท้อนใจด้วยการสร้างสรรค์คุณค่าทางสุนทรียภาพออกมาเป็นภาษาของการเห็น

^{๑๗๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นาน มีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๑.

^{๑๗๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : เพื่อนพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓๔.

^{๑๗๙} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, พระทรงเป็นปราชญ์พระพุทธศาสนา, การถวาย ปริญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซนจูรี่จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

(Visual Language) ที่เป็น ๒ มิติ เป็นการสื่อสารความหมายด้วยเส้น น้ำหนัก อ่อนแก่ของแสงเงา สี และลักษณะพื้นผิวลงบนวัสดุที่มีผิวแบนราบ^{๑๘๐}

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต) อธิบายว่า เจดีย์ที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาพระพุทธเจ้า จัดเป็นโบราณสถาน ที่อายุเก่าแก่ที่สุดที่เราสามารถพบเห็นในปัจจุบัน ฉะนั้นจึงมีวัตถุเครื่องระลึกถึงที่เรียกกันว่า เจดีย์ พระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์ พระสถูป พระปรางค์^{๑๘๑} เรื่องเจดีย์พอจะสรุปได้ว่า มีสถาปัตยกรรม เพื่อบรรจุอัฐิ เป็นคำที่มาจากสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า การก่อสร้างที่มีความคงทนถาวร สิ่งแวดล้อมและผังเมืองเป็นต้น^{๑๘๒} บรรดาสถาปัตยกรรมเหล่านั้นนี้ วัดเป็นต้นกำเนิดของศิลปวัตถุที่เรียกว่าพุทธศิลปวัตถุเพราะเกิดจากความรู้สึกนึกคิดและศรัทธาเลื่อมใสของผู้สร้างเกิดแรงใจได้อุทิศศิลปะสถาปัตยกรรมและยังได้รับเอาเขามาผสมผสานในงานสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา

ธนิต อยู่โพธิ์ หลักฐานในอดีตของชาติที่จารึกไว้เป็นภาพเขียนจิตรกรรม^{๑๘๓} ที่สร้างขึ้นเพื่อประดับในที่สูง ที่พื้นเพดานปราสาท ฝาผนังพระอุโบสถ วิหารหรือศาสนสถานให้เกิดความวิจิตรงดงาม ก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส และมีจิตน้อมรับไปในทางบุญกุศลดังนั้น พุทธศิลปวัตถุมีจุดเริ่มต้นมาจากความต้องการที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ การปฏิบัติบูชาให้ปรากฏออกมาในรูป พุทธศิลปวัตถุที่ทรงคุณค่า แฝงไว้ด้วยหลักคติธรรมหรือพุทธปรัชญา ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือวิหารเรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้นเรือนโถง และถ้ำ^{๑๘๔} ถ้าจิตรกรรมใดไม่ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึก ปิติยินดีอิ่มเอิบใจหรือสะท้อนใจแล้วจิตรกรรมนั้นก็ไม่มีคุณค่า ไม่สามารถเรียกว่าเป็นศิลปกรรม หรืออีกทางหนึ่ง หากจิตรกรรมนั้นมีคุณค่า แต่ผู้ชมนั้นเป็นผู้ที่ขาดอินทรีย์สัมผัส ก็ไม่สามารถเกิดความประจักษ์แห่งศิลปกรรมนั้นได้^{๑๘๕} ดังนั้น จะดูจิตรกรรมให้เข้าใจได้ อย่างไรนั้นต้องทำความเข้าใจในส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ประกอบเป็นโครงสร้าง^{๑๘๖} ซึ่งมีตัวผู้สร้างงานจิตรกรรมกระบวนการถ่ายทอดสร้างสรรค์ผลงานหรือจิตรกรรม การที่ผู้ดูคนใดคนหนึ่ง เมื่อได้สัมผัสกับจิตรกรรมแล้ว อยากจะทำความเข้าใจก็ต้องถามตัวเองเสียก่อนว่าจุดประสงค์ต้องการเข้าใจอะไรต้องทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างสรรค์หรือต้องการทราบว่าเป็นผลงานนั้นมีรูปแบบอะไร หรือ

^{๑๘๐} กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๖ ศิลปกรรมกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^{๑๘๑} สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ตำนานเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๑๑๗.

^{๑๘๒} พระมหาวิชาญ เลี้ยวแสง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว : ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

^{๑๘๓} ธนิต อยู่โพธิ์, สามหลวงจีนมีชื่อจารึกไปอินเดีย, (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนศิริพร จำกัด, ๒๕๑๒), หน้า ๕.

^{๑๘๔} วิ.จู. (บาลี) ๗/๒๐/๕๕., วิ.จู. (ไทย) ๓/๒๕๔/๘๕.

^{๑๘๕} วรณิภา ฦ สงขลา, การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

^{๑๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓ - ๖.

ต้องการรู้ว่าตนเองได้อะไรมากจากการดูบ้างหรือต้องการทำความเข้าใจกับสาเหตุที่ผู้สร้างมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไรที่สร้างสรรค์ผลงานชิ้นนั้นๆ ขึ้นมา^{๑๘๗}

นิตา หงส์วิวัฒน์ กล่าวไว้ว่า ความงดงามแห่งสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมไทย ที่รับเอาโบราณเป็นศาสนสถานไม่ว่าจะเป็น สถูป เจดีย์ โบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ ล้วนมีความงดงามทางสถาปัตยกรรม และควรรู้จักอย่างลึกซึ้ง^{๑๘๘}

สงวน รอดบุญ ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ ไว้ว่า พุทธศิลป์คือ ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรม ในลัทธิมหายานและเถรวาท^{๑๘๙}

สมพร อยู่โพธิ์ กล่าวว่า งานพุทธศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน อาจมีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออกที่พิเศษแบบ ชนชาติไทย ศิลปกรรม วัดความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นเวลาช้านานไม่ว่าจะมาจากภาพเขียนประติมากรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรมซึ่งศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือสร้างขึ้นในปริณิณทลของวัดเนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฎิมา เกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่างๆ เช่นทฤษฎีสากลในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่งเพราะศิลปินหรือช่างจะแสดงเจตจำนงเป็นการนรมิต ศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา^{๑๙๐}

สมพร ไชยภูมิธรรม กล่าวว่า บุคคลที่มีตัวตนและมีชีวิตอยู่จริง จิตรกรรม^{๑๙๑} แปลว่าการกระทำอย่างวิจิตรหรืองานอันงดงามเป็นงานแขนงหนึ่งของศิลปะสาขาวิจิตรศิลป์ที่บริสุทธิ์งดงามเกิดขึ้นมาจากความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่ต้องใช้จินตนาการฝีมือทักษะ ความประณีต ความศรัทธาและสมาธิที่แน่วแน่ที่สื่อออกมาเป็นงานภาพเขียนที่แสดงเรื่องราวทางวรรณกรรมต่างๆในทางพระพุทธศาสนา อาจมีเรื่องราวเกี่ยวกับ ครุฑ นาค นอกจากนี้งานจิตรกรรมยังให้ประโยชน์และคุณค่าในการศึกษาทางวิชาการต่างๆ เพราะช่างศิลป์ในทุกสมัยโบราณเขียนจากแรงดลบันดาลใจ ใช้จินตนาการและสภาพแวดล้อมของสังคมในสมัยนั้นๆ มาประกอบ ทำให้ได้ทราบถึงประวัติศาสตร์ชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ของชาติเรื่องราวในพระพุทธศาสนา จึงกล่าวได้อย่างเต็มภาคภูมิว่า จิตรกรรมฝาผนังเป็น

โกสุม สายใจ สรุปความหมายไว้ว่า จิตรกรรม หมายถึง การวาดภาพ การเขียนภาพ ซึ่งเกิดขึ้นจากนำเอาวัสดุต่างๆ เช่นดินสอ สี ปากกาและวัสดุอื่นๆ มาขูดขีด ลากเขียน ระบาย สลัก ป้าย ทา ฯลฯ ให้เกิดเป็นรูปร่าง รูปทรง บนระนาบรองรับเป็นเรื่องราวตามความคิดของศิลปินที่ต้องการแสดงออก ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องจริงที่พบเห็นได้หรือเรื่องราวจากจินตนาการ อันเป็นการสร้างสิ่งที่มอง

^{๑๘๗} ประเสริฐ ศีลรัตน์, **จิตรกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^{๑๘๘} นิตา หงส์วิวัฒน์, **สมุดภาพวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^{๑๘๙} สงวน รอดบุญ, **ศิลปกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๐.

^{๑๙๐} สมพร อยู่โพธิ์, **พุทธรูปปางต่างๆ**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๑-๒.

^{๑๙๑} สมพร ไชยภูมิธรรม, **ปางพระพุทธรูป**, (กรุงเทพมหานคร : ต้นธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

ไม่เห็น ให้มองเห็นได้^{๑๙๒} ก่อให้เกิดงานพุทธศิลป์ เพราะมนุษย์เราชอบรูปธรรมที่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๕ มากกว่านามธรรม^{๑๙๓} ส่วนในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบความหมายไว้ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคว่า “... จิตรกรผู้ทำจิตรกรรมนั้น เมื่อมีน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียวหรือสีแดงอ่อน ช่างย้อมหรือจิตรกรพึงเขียนรูปภาพสตรีหรือรูปภาพบุรุษให้ได้สัดส่วนครบถ้วนลงบนแผ่นกระดานที่ขัดดีและผาผืนหรือแผ่นผ้า...”^{๑๙๔}

แต่ความหมายของคำว่า "จิตรกรรม" ตามแนวทางพุทธศาสนากลับให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นส่วนสำคัญที่สุด ส่วนกระบวนการสร้างงานจิตรกรรมและตัวผลงานนั้นมีความสำคัญรองลงมา ดังความในคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นไหม จิตที่ชื่อว่า จรณะ (จิตรกรรม) ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จรณจิต (จิตรกรรม) แม้นั้นแล จิตนั้นนั่นแหละคิดแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนั้นเอง ยังวิจิตรกว่า จรณจิต (จิตรกรรม) แม้นั้นแล”^{๑๙๕} ในการเขียนจิตรกรรมนั้น จิตของจิตรกรก็ย่อมต้องนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ นานัปการที่ตนจะเขียน เช่น เรื่องสวรรค์ นรก ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเขียนภาพนั้น จิตของจิตรกรก็ได้ท่องเที่ยวและนึกคิดไปตามเนื้อเรื่องที่ตนได้วาดเหล่านั้นด้วย ฉะนั้นจิตรกรรมจึงเป็นภาพที่ได้บันทึกถึงการท่องเที่ยวไปของจิตที่เป็นไปตามการนึกคิดของจิตรกร ในอรรถกถาพระไตรปิฎกได้ขยายความไว้ว่า “บทว่า จรณ นาม จิตต ได้แก่ วิจรณจิต (ภาพเขียน), พรหมณผู้เป็นเจ้าลัทธิชื่อว่า สังฆา มีอยู่ พวกเขาให้สร้างแผ่นผ้าแล้ว ให้ช่างเขียนภาพแสดงสมบัติและวิบัตินานัปการ โดยเป็นสวรรค์ เป็นนรกลงในแผ่นภาพนั้น แสดง (ถึงผลของกรรม) ว่า ทำกรรมนี้แล้ว จะได้รับผลนี้ ทำกรรมนี้แล้ว จะได้รับผลนี้ ถือเอาจิตรกรรมนั้นเที่ยวไป”^{๑๙๖} และในคัมภีร์อรรถกถาธรรมสังคณี ได้กล่าวเน้นและขยายความถึงกระบวนการการทำงานของจิตในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมไว้ว่าจริงอยู่ ชื่อว่า วิจิตรอื่นยิ่งกว่าจิตรกรรมไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายแม้ในความวิจิตรนั้น ก็เป็นความวิจิตร คือความงดงามยิ่งนัก พวกจิตรกรเมื่อกระทำจิตรกรรมนั้นก็เกิดสัญญาอันวิจิตรว่า รูปมีอย่างต่างๆ เราควรทำอย่างนี้ในที่นี้ดังนี้ การทำอันวิจิตร อันสำเร็จแล้วด้วยกิจมีการเขียน การระบายสี การทำสีให้เรื่องรองและการสลักสีเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัญญาอันวิจิตร รูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในความวิจิตรกล่าวคือ ลวดลายย่อมสำเร็จแต่จิตรกรรมนั้น การเกิดขึ้นแห่งศิลปะอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกอย่างนี้ ศิลปะทั้งหมดนั้น อันจิตเท่านั้นคิดว่า รูปนี้จะมีข้างบนของรูปนี้ รูปนี้จะมีข้างล่างของรูปนี้ รูปนี้จะมีที่ข้างทั้ง ๒ ของรูปนี้แล้ว จึงกระทำจิตรกรรมนั้นอันข้างล่างให้วิจิตรแล้ว^{๑๙๗}

^{๑๙๒} โกสุม สายใจ, **จิตรกรรมพื้นฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสารพันธ์ศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๑๙๓} แสง จันทร์งาม, **ศาสนศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๓.

^{๑๙๔} ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๔.

^{๑๙๕} ส. นิ. อ. (ไทย) ๒๗/๒๕๙/๓๒๖.

^{๑๙๖} ส. นิ. อ. (ไทย) ๒๗/๒๕๙/๓๒๗-๓๒๘.

^{๑๙๗} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๑๖๑/๒๑๓-๒๑๔.

ดังนั้น ตามความหมายดังกล่าวผลงานจิตรกรรมจึงถือได้ว่าเป็นการนำความเป็นจริงเชิงนามธรรมอันเป็นภาวะที่อยู่ภายในจิตออกมาแสดงหรือถ่ายทอดให้เป็นรูปธรรม คือเป็นรูปที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสในระดับปรากฏการณ์โดยผ่านผลงานจิตรกรรม โดยรูปของจิตรกรรมก็มีความสอดคล้องกับความเป็นจริงเชิงนามธรรม อันเป็นภาวะที่อยู่ภายในจิตด้วย ในฐานะที่จิตรกรรมปรากฏแก่นมนุษย์ให้รับรู้ได้ในภาวะของความเป็นรูปประเภทหนึ่ง โดยที่จิตรกรรมไทยล้วนเป็นงานจิตรกรรมหรือรูปเขียนอันเนื่องในพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น ซึ่งมีความชัดเจนว่า มีเป้าหมายที่อยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนาเป็นหลัก^{๑๙๘}

ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่า “จิตรกรรม” หมายถึง การวาดภาพหรือระบายสีด้วยลวดลายอันเกิดจากสัญญาอันวิจิตรของจิตรกร มีการกระทำกิจกรรมด้วยการเขียน การระบายสี การทำสีให้เรืองรอง และการสลักเป็นต้น ลงบนพื้นผิวที่ราบเรียบหรือแผ่นกระดาษ แผ่นผ้า ฝาผนังด้วยความวิจิตรแห่งจิตของจิตรกรอันเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา เช่นเรื่องพุทธประวัติ ชาดก ไตรภูมิ ปรีชาธรรมเป็นต้น ที่จิตรกรสร้างสรรค์ขึ้นจากความคิด ความบันดาลใจและจินตนาการจนเกิดเป็นมโนภาพและด้วยพลังแห่งสมาธิ ฝีมือ ความชำนาญ ความประณีตและแรงศรัทธา ถ่ายทอดออกมาจากมโนทัศน์ให้ปรากฏเป็นภาพเขียน คือการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ให้ผู้รับรู้หรือผู้ชมได้รู้สึกโดยทางอินทรีย์สัมผัสในระดับปรากฏการณ์ นอกจากเป็นการประดับตกแต่งแล้ว ยังเป็นการเล่าเรื่องและแสดงธรรมบางประการไปด้วย สะท้อนให้เห็นความเป็นไปทางประวัติศาสตร์ โบราณ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนแต่ละยุคแต่ละสมัยและทำให้เกิดประจักษ์แห่งศิลปะนั้นด้วย พุทธศิลป์ที่เป็นรูปธรรมจึงเกิดขึ้น

พุทธศิลป์ที่เป็นรูปธรรมจึงเกิดขึ้น พุทธศิลป์ เป็นการนำศัพท์สองคำเข้ามาสมาสกัน คือคำว่า “พุทธ” กับคำว่า “ศิลป์” อีกคำหนึ่ง รวมเรียกเป็น พุทธศิลป์ มีความหมายตามนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ว่า ศิลปกรรมที่เกิดจากอิทธิพลคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นศิลปวัตถุทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ที่สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์ใช้สอยในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะภาพพุทธประวัติที่จำหลักลึกรูปนูนต่ำ เป็นประติมากรรมบนแผ่นหิน ในยุคก่อนมีการสร้างพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย ราว พ.ศ. ๓๐๐-๖๐๐ “พุทธศิลป์” หมายถึง สิ่งที่ศิลปินสร้างสรรค์ขึ้นเป็นศิลปะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา วัตถุที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ทางทัศนศิลป์ที่ประกอบด้วยศิลปะลักษณะทางพระพุทธศาสนา^{๑๙๙} “พุทธศิลป์” หมายถึง “ศิลปะของชาวพุทธในการที่ช่วยกันปลดเปลื้องความทุกข์ในทางจิตใจหรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นเรื่องทางวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่องโบสถ์ เจดีย์และพระพุทธรูปสวยๆ...” พุทธศิลป์วัตถุ หมายถึง สถาปัตยกรรมที่เป็นพุทธศาสนสถาน เช่น โบสถ์ วิหารเจดีย์ ประติมากรรม เช่นรูปปั้น หิน

^{๑๙๘} พระมหาคชินทร์ สุ่มงคโล (อินทร์มนตรี), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓.

^{๑๙๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๗๙๕, ๑๑๐๑.

แกะสลัก^{๒๐๐} พุทธศิลปะ หมายความว่า ศิลปะทุกชนิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา^{๒๐๑} และพุทธศิลป์ หมายความว่า งานศิลปะที่สร้างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายทางพุทธศาสนา เพื่อสมมติให้เป็นเสมือนหนึ่งเป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๐๒} ต้นกำเนิด แรกเริ่มของพุทธศิลป์ เกิดจากที่พระพุทธองค์ได้มีรับสั่งกับพระอานนท์ก่อนดับขันธปรินิพพาน สรุปความว่า “บุคคลผู้ควรสร้างสถูปถวาย มี ๔ คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า (๓) พระสาวกของพระตถาคต (๔) พระเจ้าจักรพรรดิ”^{๒๐๓} สถูปสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุมาแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อพระพุทธองค์ประสูติใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ทูลถามถึงวิธีปฏิบัติต่อ พระสรีระ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า พวกเราพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ จะสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจะยกระเบียบดอกไม้ ของหอม จะอภิวาท ทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น และการกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน^{๒๐๔}

ในระยะแรกสิ่งก่อสร้างและศิลปวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาหรือพุทธศิลป์นั้นจะก่อสร้างด้วยวัสดุอย่างง่าย ๆ เช่น ไม้ ดินฯ เป็นส่วนใหญ่ หรือแม้แต่องค์พระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุก็คงจะเป็นมูลดิน จึงไม่มั่นคงถาวรสืบมา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลสมัยพระเจ้าอชาตศัตรูจนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ปรากฏพุทธศิลป์เป็นอันมาก ที่ชัดเจนได้แก่พระมหาสถูปสาญจี และเสาหินสลักการประสูติกับอักษรจารึกที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนาและที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ในยุคนี้นี้ไม่ปรากฏว่ามีพุทธศิลป์ ที่สร้างรูปเคารพแทนองค์พระพุทธเจ้าที่เป็นรูปมนุษย์ คงทำเป็นสัญลักษณ์แทนทั้งสิ้น

การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นเพราะวัฒนธรรมของพวกกรีก ข้อนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป และทำให้มีข้อสันนิษฐานต่อไปอีกว่า แบบหรือพิมพ์(Model) สำหรับสร้างเทวรูปของกรีกเป็นต้นแบบในการสร้างพระพุทธรูป แต่ต้องไม่ลืมว่า พระพุทธรูปเกิดขึ้นจากความต้องการของพุทธศาสนิกชน ช่วงที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นชนชาติใดก็ตาม แต่คนที่กราบไหว้บูชาย่อมเป็นชาวพุทธแน่นอน เพราะฉะนั้นเมื่อจะให้ช่างทำพระพุทธรูป ย่อมต้องบอกลักษณะที่ตัวเองประสงค์จะให้ เป็น "ลักษณะของพระพุทธรูปต้องเป็นอย่างนี้ ต้องเป็นอย่างนี้ ส่วนนี้ยาว ส่วนนี้สั้น ส่วนนี้กลม ..." การบอกลักษณะของพระพุทธรูปที่ตัวเองประสงค์จะให้ เป็นนั้น ย่อมต้องอาศัยตำราเทียบเคียง กล่าวคือข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางด้านพระรูปกายของพระพุทธเจ้า

คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงลักษณะทางด้านพระรูปกายของพระพุทธเจ้า ลักษณะนี้เรียกว่า "มหาบุรุษลักษณะ" มี ๓๒ ประการ ดังนี้^{๒๐๕}

^{๒๐๐} เสนาะ เทียนทอง, “ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ : ศึกษาเฉพาะกรณีของพระครูอุภัยภาดาทร (หลวงพ่อดม) วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

^{๒๐๑} มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, **พุทธศิลป์ล้ำเลิศควรเชิดชู**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐), หน้า ๒.

^{๒๐๒} พระมหาเกษม พยุง (หสจิตโต), “พระพุทธศาสนาในเมืองกำแพงเพชรโบราณ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗๕.

^{๒๐๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๒๐๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๕๓.

^{๒๐๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖-๒๐., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐-๑๖๓.

- (๑) มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน
- (๒) ลายพื่นพระบาทเป็นจักร
- (๓) มีสันพระบาทยาว
- (๔) มีนิ้วยาวเรียว
- (๕) ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
- (๖) ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย
- (๗) มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ ข้อมพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท กลับกลอกได้คล่อง เมื่อทรงดำเนินผิดกว่าสามัญชน

- (๘) พระขงฆ์(แข้ง)เรียวดุจแข้งเนื้อทราย
- (๙) เมื่อยืนตรง พระหัตถ์ทั้งสองลูบจับถึงพระขานุ
- (๑๐) มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก
- (๑๑) มีฉวีวรรณดุจสีทอง
- (๑๒) พระฉวีละเอียด ธุลีละอองไม่ติดพระกาย
- (๑๓) มีเส้นพระโลมาเฉพาะชุมละเส้น ๆ
- (๑๔) เส้นพระโลมาดำสนิทเวียนเป็นทักษิณาวฏ(เวียนขวา)
- (๑๕) พระกายตั้งตรงดุจท้าวมหาพรหม
- (๑๖) มีพระมิ่งสะอุมเต็มในที่ ๗ แห่ง คือ พระบาททั้ง ๒, หลังพระบาททั้ง ๒, พระอังสาทั้ง ๒,

ลำพระศอ ๑

- (๑๗) มีส่วนพระสรีรกายบริบูรณ์ ดุจกิ่งท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์
- (๑๘) พระปฤษฎางค์ราบเต็มเสมอกัน
- (๑๙) ส่วนพระกายเป็นปริมณฑล ดุจปริมณฑลแห่งตันไทร
- (๒๐) ลำพระศอกกลมงามเสมอตลอด
- (๒๑) มีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารอันดี
- (๒๒) มีพระหนุดุจคางราชสีห์
- (๒๓) มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (ข้างละ ๒๐ ซี่)
- (๒๔) พระทนต์เรียบเสมอกัน
- (๒๕) พระทนต์เรียบสนิทมิได้ห่าง
- (๒๖) เชี่ยวพระทนต์ทั้ง ๔ ขาวงามบริสุทธิ์
- (๒๗) พระชิวหาอ่อนและยาว
- (๒๘) พระสุรเสียงดุจท้าวมหาพรหม
- (๒๙) พระเนตรดำสนิท
- (๓๐) ดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด
- (๓๑) มีอุณาโลมระหว่างพระขนงเวียนขวาเป็นทักษิณาวฏ
- (๓๒) มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

นอกจากมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการแล้ว ยังมีลักษณะย่อยทางด้านพระรูปกายเรียกว่า "อนุพยัญชนะ ๘๐" ซึ่งละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก^{๒๐๖} เช่น มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเหลืองงาม พระนขา (เล็บ) ทั้ง ๒๐ มีสีแดง งอนงามซ้อนขึ้น ดวงพระพักตร์(หน้า)มีสีฐานยาวสวย ลายพระหัตถ์มีรอยลึก รอยตรงยาว ไม่ค้อมคด เป็นต้น ไม่ว่าจะเป็นมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ หรืออนุพยัญชนะ ๘๐ ถือเป็นต้นแบบที่ช่างถือเป็นแบบในการสร้างพระพุทธรูปทั้งสิ้น สมเด็จพระพรยาจารย์ราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า ลักษณะพระพุทธรูปโบราณที่ช่างโยนก(กรีก) คิดทำขึ้นในคันธารราฐ สังเกตเห็นได้ว่าอนุโลมตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะหลายข้อ เป็นต้นคือชื่อว่า อุนณา โลมา ภูมิคนตเร ทำพระอุณาโลมไว้ที่หว่างพระขนงอย่าง ๑ บางที่จะเอาความในบท อุนณหิสโส อันแปลว่า พระเศียรเหมือนทรงอุนณหิส (เครื่องทรงที่พระเศียร) มาคิดอนุโลมทำให้พระเศียรพระพุทธรูปมีพระเกตุมาลาอีกอย่าง ๑

การสร้างพระพุทธรูปในสมัยคุปตะก็อาศัย "มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ" เป็นต้นแบบเช่นกัน ดังที่สมเด็จพระพรยาจารย์ราชานุภาพกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า^{๒๐๗}

ฝรั่งกับแขกนิยมความงดงามต่างกัน พวกชาวมัชฌิมประเทศจึงมาคิดแก้ลักษณะพระพุทธรูปให้ผิดกับแบบของพวกโยนก (กรีก) หลายอย่าง เป็นต้นว่า ดวงพระพักตร์ซึ่งทำเป็นอย่างหน้าเทวรูปฝรั่งนั้น ก็แก้ไขมาให้งามตามลักษณะชาวมัชฌิมประเทศ พระเกศาซึ่งช่างโยนกทำเช่นเส้นผมคนสามัญ ก็คิดแก้ไขทำให้เส้นพระเกศาวงเป็นทักษิณาวรรต ตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะชื่อว่า อุทกคฺโคโลโม(มีพระเกศาางอนขึ้น)

เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า อิทธิพลของกรีกลดลง พระพุทธรูปที่ทำขึ้นในสมัยหลังมีลักษณะแตกต่างจากเทวรูปของกรีกมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีลักษณะตามที่ช่างแต่ละยุคจินตนาการขึ้นด้วยตัวเองบ้าง จินตนาการขึ้นตามที่ผู้อื่นบอกบ้าง อย่างไรก็ตาม ลักษณะของพระพุทธรูปในยุคหลัง จะมีลักษณะซึ่งแสดงอิทธิพล ๒ อย่างปรากฏอยู่ในองค์พระคือ

(๑) มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

(๒) สภาพแวดล้อมของบ้านเมืองในขณะที่สร้างพระพุทธรูปนั้น เช่น บุคคลที่มีชื่อเสียง วีรบุรุษ หรือปูชนียบุคคล หรือแม้แต่ช่างผู้ทำพระพุทธรูปเอง

บุคคลที่มีชื่อเสียง วีรบุรุษ หรือปูชนียบุคคลเกิดขึ้นในยุคใด ย่อมจะเป็นภาพประทับใจของคนทั่วไปในยุคนั้น เวลาจะสิ่งต่าง ๆ เช่น ถนนหนทาง ตึก อาคารสถานที่ ย่อมประสงค์ที่จะนำชื่อบุคคลที่มีชื่อเสียง วีรบุรุษ หรือปูชนียบุคคลนั้น ๆ มาเป็นชื่อสถานที่ที่สร้างขึ้น ในการสร้างพระพุทธรูปก็เช่นกัน ช่างทำพระพุทธรูปในขณะที่คิดทำพระพุทธรูป ย่อมจะมีภาพประทับใจอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในใจก่อนแล้ว บางครั้งช่างเองก็ไม่ได้รู้ว่าได้นำเอาภาพประทับใจนั้นออกมาเป็นแบบในการสร้างพระพุทธรูป หรือบางครั้ง คนที่มีชื่อเสียงสั่งให้ช่างทำพระพุทธรูป ช่างประสงค์จะเอาใจคนที่ให้ว่าจ้าง หรือศรัทธาคนที่ว่าจ้างอยู่ก่อนแล้ว เมื่อทำพระพุทธรูปก็ทำละม้ายคลึงคลึงกับคนที่ว่าจ้างตน

^{๒๐๖} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มจรตลปภาสินี นาม มลินทปณฺห ฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๒๐๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๗๐.

สรุป พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ หรือเมเน็นเดอร์ที่ ๑ ชาวกรีก ที่มาครอบครองแคว้นคันธาราฐ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเอง พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า แบบคันธาราฐ โดยถ่ายแบบอย่าง เทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้าง พระพุทธรูปแบบคันธาราฐจึงมีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ – ๑๒ มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็กๆ (พระเครื่อง) บรรจุไว้ในพุทธเจดีย์ เมื่อเกิดการสร้างพระพุทธรูปที่เป็นรูปบุคคลแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อสักการบูชาแล้ว จึงเกิดมีผู้ปรารถนาบุญกุศลด้วยการสร้างพระพิมพ์ขึ้นมาโดยใช้วัสดุต่างๆและสามารถทำได้เป็นจำนวนมากๆ สร้างขึ้นเพื่อเป็นของที่ระลึก ฦ สังฆนิยสถาน สำหรับแจกหรือจำหน่ายผู้ที่ไปสักการบูชา การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรก สร้างจากมหาบุรุษลักษณะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นพุทธานุสติให้บุคคลที่เห็นแล้วระลึกถึงพระคุณขององค์พระศาสดา ส่วนการสร้างพระพิมพ์เป็นจำนวนมาก มีจุดประสงค์เพื่อที่จะสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาเมื่อหมดอายุพระพุทธศาสนา พุทธมามกะที่ได้พบเห็นพระพุทธรูปแล้วจะทำให้เกิดความเลื่อมใสกลับมานับถือพระพุทธศาสนาอีก^{๒๐๘} ข้อสรุปในส่วนของงานศิลปกรรม ซึ่งประกอบไปด้วยงานจิตรกรรม และงานประติมากรรมนับตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา กระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์พบว่า มักถูกนำมาเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะงานจิตรกรรมที่อยู่ในศาสนสถานต่างๆ ทั่วประเทศ มักสื่อถึงเรื่องราวต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พุทธประวัติ ชาดก ไตรภูมิ จักรวาลวิทยาพระพุทธศาสนา และคตินิยมต่างๆ ที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา ในส่วนของงานประติมากรรม ก็พบว่า นอกจากจะสื่อสัญลักษณ์ถึงพระพุทธศาสนาแล้ว ยังพบว่า มีการใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนามาสนองความต้องการทั้งในส่วนของสังคม และปัจเจกชนในลักษณะต่างๆ เช่น การใช้พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ประจำวันเกิด ประจำพระชนมวาร การใช้พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญคู่บ้านคู่เมือง เป็นสัญลักษณ์ของการประสิทธิประสาทพร ให้โชคลาภ รวมถึงการจัดปิดเป่าภัย อันตรายต่างๆ

๔.๕.๒ พระเครื่องเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนวัฒนธรรมด้านประเพณี

ในสังคมไทยมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้ถูกนำมาปฏิบัติจนสามารถหยั่งลงในจิตใจของคนไทยทำให้คนไทยมีคุณธรรมและจริยธรรม มีจิตใจที่โอบอ้อมอารี การปฏิบัติอย่างนี้จนกลายมาเป็นวัฒนธรรมที่ดงามของคนไทยอย่างหนึ่ง เพราะวัฒนธรรมหมายถึงสิ่งที่ป็นวิถีชีวิตของสังคมคนส่วนรวมของสังคมจะคิดอย่างไร รู้สึกอย่างไร มีความเชื่ออย่างไร ก็แสดงออกมาให้ปรากฏเห็นเป็นรูปภาษา ประเพณี การละเล่น การศาสนา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าประเพณีก็เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นส่วนใหญ่ทั้งหมดที่เป็นวัฒนธรรม คนในสังคมจะประกอบอาชีพอะไร มีความเชื่อเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนาอย่างไร ก็ล้วนแต่เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมทั้งสิ้น ประเพณีที่ได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นความประเพณีของสังคมที่กระทำซ้ำๆ อยู่บ่อยๆ จนเกิดความเคยชิน ดังที่พระยาอนุมานราชธน ได้กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรม ประเพณี ก็มีป่อเกิดจากความคิดเห็น ความรู้สึกและความเชื่อของคนส่วนรวม

^{๒๐๘} ยอช เซเดส์. **ตำนานพระพิมพ์**, (พระนคร : รัชดารมภ์การพิมพ์, ๒๕๐๘.), หน้า ๖.

คือประชาชนซึ่งสะสมพอกพูนและสืบทอดร่วมกันมานานหลายชั่วอายุคน จนเกิดเป็นความเคยชิน เรียก คำเฉพาะทางวิชาการว่า “นิสัยสังคม” หรือเรียกเป็นคำธรรมดาว่า “ประเพณี” และประเพณีที่ได้รับ อิทธิพลมาจากการบูชาในพระพุทธศาสนาที่ยึดถือปฏิบัติกันเป็นประจำเช่น ประเพณีการเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา หรือประเพณีการทำบุญสงกรานต์ น้ำพระบรมสารีริกธาตุ งานประเพณีการไหว้พระธาตุ เป็นต้นประเพณีต่างๆเหล่านี้ล้วนจัดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าหรือบุคคลสำคัญที่คนส่วนมากเคารพ บูชา ทั้งสิ้น

ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในความเชื่อทางศาสนาย่อมเกี่ยวข้องกับหลักธรรมหรือ ขนบธรรมเนียมของศาสนานั้นๆอย่างแยกไม่ออก ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับความเชื่อหรือประเพณีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ทว่าพุทธศาสนา ในช่วงเวลาที่ต่างกัน หรือเจริญขึ้นในดินแดนที่ต่างกัน ย่อมมีความแตกต่างกันในรายละเอียดหลายประการ ด้วยเหตุนี้พุทธศิลป์ในระยะเวลาดังกล่าวหรือพื้นที่ต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นจากความเชื่อตลอดจน ขนบธรรมเนียมที่ไม่เหมือนกันไปทั้งหมด

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการเคารพ บูชา มีอิทธิพลต่อประเพณี และวัฒนธรรม อย่างยิ่ง ตลอดจนมีผลทางด้านจิตใจของประชาชน เพราะถ้าไม่มีการบูชา สักการะเคารพ นับถือ ทางด้านพระพุทธศาสนาแล้วประชาชน ก็แทบจะไมรู้จักว่า ประเพณี วัฒนธรรมคืออะไร โดยเฉพาะ วัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่บรรพบุรุษได้ยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานล้วน มีอิทธิพลมาจากการบูชา สักการะทางด้านพระพุทธศาสนาทั้งนั้นหรือการบูชา สักการะเครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ทางด้านศาสนาเช่นพระสารีริกธาตุ พระพุทธรูป เป็นต้นทำให้มีการสร้างขึ้นมากสำหรับ กราบไหว้บูชา จนกลายมาเป็นประเพณีที่จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนบูชาเคารพ นับถือ และปฏิบัติสืบ ต่อไป

พระเครื่องมีความเป็นมาและวิวัฒนาการอันยาวนาน ก่อนจะมาเป็นพระเครื่องนั้นได้เกิดพระ พิมพ์ขึ้นมาก่อนซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของพระเครื่อง ซึ่งเริ่มมีขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับ ขันธปรินิพพานไม่นานนัก พระเครื่องเป็นของเก่าแก่ที่ได้มีผู้ทำขึ้นตั้งแต่ตอนต้นพุทธศาสนา^{๒๐๙} ต้น กำเนิดอยู่ที่ประเทศอินเดีย^{๒๑๐} การแผ่ขยายอิทธิพลทางพุทธศาสนาไปสู่ภูมิภาคต่างๆทำให้พระพิมพ์ ซึ่งเป็นประติมากรรมเนื่องในคติทางพุทธศาสนาได้แพร่กระจายไปยังดินแดนต่างๆ พร้อมกับคำสอน ความเชื่อทางพุทธศาสนา พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุ รวมถึงวัตถุเนื่องในพุทธศาสนา^{๒๑๑}

คำว่า “พระเครื่องหรือพระพุทธรูป” มีความหมายว่า รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์ พระพุทธเจ้า^{๒๑๒} พระเครื่อง จึงเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป และก็เป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป

^{๒๐๙} ยอร์ช เซเดส์, *ตำนานพระพิมพ์*, (พระนคร:ม.ป.ท., ๒๕๑๓), หน้า ๑.

^{๒๑๐} หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย”, *วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒ – ๑๕.

^{๒๑๑} ธิตา สารยา, *ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย* (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘๙-๔๙๕.

^{๒๑๒} ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, *พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๖.

ที่จำลองสืบต่อๆ กันมา ดังเห็นได้จากการที่พระพุทธรูปจำนวนมากมีพุทธลักษณะที่คล้ายกัน โดยมูลเหตุที่ทำให้คล้ายกันนั้น มิได้มาจากการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย แต่ทว่ามาจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่จะจำลองพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมุ่งสืบทอดพุทธลักษณะของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นต้นแบบไว้ให้ได้มากที่สุด ดังเช่นการจำลองพระพุทธรูปแก่นจันทน์และในชั้นต้นพุทธศาสนิกชนในอินเดียได้สร้างศาสนสถานและรูปสัญลักษณ์ขึ้นแทนพระองค์เพื่อสักการบูชา เช่น รูปธรรมจักร รูปต้นโพธิ์ หรือรอยพระพุทธรูป เป็นต้นด้วยในยุคแรก ๆ นั้นคติของชาวอินเดียยังไม่นิยมสร้างรูปเคารพเป็นรูปบุคคล ประกอบกับพระพุทธรูปซึ่งทรงแสดงไว้แก่เหล่าสาวก เมื่อก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพานที่ว่าพระธรรมจะเป็นสิ่งแทนพระองค์ต่อไป จึงยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในระยะเริ่มแรกพุทธกาล แม้จะมีตำนานเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปซึ่งเรียกว่าพระแก่นจันทน์ ซึ่งกล่าวว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งกรุงโกศลราชได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่งด้วยไม้แก่นจันทน์แดง^{๒๑๓} สาเหตุของการสร้างพระพุทธรูปว่า เมื่อครั้งพระเจ้าปเสนทิ กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตวันมหาวิหาร แต่พระพุทธองค์มิได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเกิดความสลดพระทัย จึงตรัสว่า “โลกนี้เว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ชื่อว่าว่างเปล่า ไม่มีที่พำนัก ไม่มีที่พึ่งพิง” ต่อมาในวันรุ่งขึ้นพระเจ้าปเสนทิโกศลไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จกลับมาแล้ว และทูลว่า

เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่เสด็จไปที่อื่น ข้าพระองค์เมื่อไม่เห็นพระรูปพระองค์ย่อมเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง มีทุกข์ ก็เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วสัตว์โลกนี้ จะพึงมีความสุขแต่ที่ไหนหาได้... เพราะฉะนั้นขอพระองค์ทรงอนุญาตเพื่อทำ พระรูปอันประเสริฐของพระองค์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชา สักการะของนรชน และเทวดาแก่ข้าพระองค์นั้นเถียวเมื่อได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชาแล้ว พระองค์จึงตรัสว่า

บุคคลใดบุคคลหนึ่งถึงพร้อมด้วยศรัทธา ทำรูปของเราเล็กก็ตาม ใหญ่ก็ตามด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง มีดินเหนียวเป็นต้น ตามกำลังฯ... ย่อมเสวยสุขอันไพบูรณ์ได้ เป็นผู้ชื่อว่ามิเคยขาดภาพมาก^{๒๑๔}

เมื่อพระเจ้าปเสนทิได้ทรงรับอนุญาตแล้ว จึงโปรดให้ช่างสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์และประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นไว้บนอาสนะภายในมณฑป พระพุทธรูปแก่นจันทน์^{๒๑๕} องค์นั้น เป็นแบบอย่างการสร้างรูปเคารพเหมือนพระองค์ในครั้งหลังต่อไปได้ แต่ว่าเป็นเพียงตำนานที่ยังไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันได้อย่างชัดเจน ถ้าไม่นับพระแก่นจันทน์ก็สันนิษฐานกันว่า พระพุทธรูปนั้นเริ่มสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ตั้งแต่สมัยคันธารราช ซึ่งเป็นแคว้นที่อยู่ทางตอนเหนือของอินเดียโบราณ(ปัจจุบันอยู่ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของปากีสถานและตะวันออกของอัฟกานิสถาน) ผู้ริเริ่มสร้างไม่ใช่ชาวอินเดียแต่เป็นพวกโยนก (กรีก) สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าเมนันเดอร์หรือพระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีกแห่งแคว้นคันธาระ หรือคันธารราช

^{๒๑๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*, (ธนบุรี :โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๔๒.

^{๒๑๔} กรมศิลปากร, *เขียนใหม่ปณณสาตก*, (กรุงเทพมหานคร :ม.ป.ท., ๒๕๔๑), หน้า ๕๐๗.

^{๒๑๕} สุทธิ, *พุทธปฏิมา*, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชนำพระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแผ่ในคันธารราช พวกโยนกยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา พระเจ้ามีลทินที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก แสดงองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่เดิมนั้นพระพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด เพราะในสมัยอินเดียนั้นมีข้อห้ามในการทำรูปเคารพ แต่เข่นับถือศาสนาเทวนิยมและจำหลักรูปเคารพของเทพเจ้ากลุ่มโอลิมปัสมาก่อน เช่น รูปอพอลโลและซีอุส เมื่อเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ก็เลยจำหลักศิลารูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นเคารพบูชาเป็นครั้งแรก ซึ่งเราจะพบว่า การสร้าง พระพุทธรูปแต่ละปาง นั้นส่วนใหญ่สร้างตามพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นปฏิมากรรมพุทธประวัติตั้งแต่พระองค์ประสูติ จนถึงนิพพานเลยมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เพื่อระลึกถึงและ เป็นสัญลักษณ์ให้เราได้มีพุทธานุสสติ คือระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงมี พระคุณอันล้ำเลิศเพื่อประโยชน์สุขต่อมนุษยชาติและสัตว์โลกทั้งปวงจึงมีการสร้าง พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นมา การที่คนในยุคหลัง ๆ ต่อมาสร้างพระพุทธรูปเคารพรำลึกถึงพระพุทธเจ้าตามศรัทธาและเพื่อเป็นพุทธานุสสตินั้น ก่อให้เกิดรูปปฏิมากรรมทั้งดงามตามคติความนิยมของกลุ่มชนแต่ละหมู่เหล่า ซึ่งมีลักษณะทางศิลปกรรมและสิ่งประกอบ แตกต่างกันไปตามท้องถิ่นและยุคสมัยประกอบกับในประเทศอินเดียเอง พระพุทธศาสนาก็เกิดอยู่คู่เคียงกับศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งนิยมสร้างรูปเคารพเป็นเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ มีกิริยาท่าทางต่าง ๆ หลากหลาย ซึ่งชาวพุทธต้องการสร้างสรรค์รูปเคารพในพระพุทธศาสนาให้มาก และ แพร่หลายตามอย่างเทวรูปฮินดูบ้าง แต่ติดขัดด้วยพระพุทธรองค์มิได้ทรงมีสัตว์หรือยานพาหนะใด ๆ มิได้ทรงถืออาวุธแบบใด ๆ มิได้ทรงเครื่องดนตรีชนิดใด ๆ แต่ด้วยอิทธิพลของประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาอื่น ๆ นี้เองที่ทำให้พระเถระและพุทธศาสนิกชนในระยะต่อ มาก็ได้พยายามศึกษาและรจนาพระพุทธประวัติตอนต่าง ๆ ให้มีความละเอียดขึ้น สร้างสรรค์รูปแบบเพื่อให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปในกิริยาอาการต่าง ๆ มากขึ้นมีการคัดเลือกพุทธประวัติ พุทธตำนาน นิทานต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างเรื่องราวที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้น อันเป็นมูลเหตุให้เกิดพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นในแต่ละเขตประเทศที่พุทธศาสนาแพร่ไปถึงและดำรงสืบมา ซึ่งไม่อาจจะบ่งได้ว่าพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีทั้งหมดเท่าใด ทั้งนี้เป็นไปตามความนิยมและความคิดของแต่ละชาติแต่ละวัฒนธรรมส่วนในประเทศไทย การสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ นั้น มีอยู่ครบถ้วนทุกยุคทุกสมัยซึ่งศิลปะเป็นลักษณะที่คล้ายคลึงและได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากอินเดียและลังกา รวมทั้งจากศิลปะของประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงผสมผสานกับลักษณะและความนิยมในท้องถิ่นเดิม เกิดพระพุทธรูปทุกอิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน หลายปางออกไป

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการค้นคว้ารวบรวมพุทธประวัติและคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ให้มากขึ้น ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาและคัดเลือกถวายได้ถึง ๔๐ ปางและหลังจากนั้นต่อมาก็ยังมีผู้ที่สนใจในทางศาสนาและทางช่าง ได้จัดสร้างพระพุทธรูปและค้นคว้าพุทธประวัติเพิ่มเติมเพื่อสร้างพระพุทธรูปแบบใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายต่อหลายปางดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งการสร้างพระพิมพ์อีกนับร้อยแบบ ด้วยวัสดุหลากหลายต่าง ๆ กัน อาจกล่าวได้ว่าประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีพระพุทธรูปและพระพิมพ์จำนวนมากที่สุด และเป็นชนชาติที่มีความสนใจในการศึกษาพุทธศิลปะประเภทพระพุทธรูปมากที่สุดในโลก

ดังที่ธนาภิต ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ ไว้ว่า พระพุทธรูปปางต่างๆ มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าตามนัยแห่งพุทธประวัติ ตั้งแต่แรกประสูติบรรพชา ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเพื่อแสวงหาหนทางตรัสรู้จนพบทางสายกลาง เป็นเหตุให้ทรงได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงธรรมเทศนา ส่งเหล่าภิกษุสงฆ์พุทธสาวกออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในพุทธกิจ ๕ ประการที่ทรงปฏิบัติ ตลอด ๔๕ พรรษา คือเสด็จออกบิณฑบาต แสดงธรรมสั่งสอนประชาชน ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ตอบปัญหาธรรมแก่เทวดา และตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลกที่ควรแก่การบรรลุธรรมในระดับต่างๆ แล้วเสด็จไปโปรด เช่น เหล่าปัญจวัคคีย์ พระเจ้าพิมพิสาร แห่งแคว้นโกศลพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ชฎิล ๓ พี่น้องแห่งสกุลกัสสปะและจอมโจรองคคัลลิต เป็นต้นล้วนเกิดจากพระมหากุณาธิคุณที่มีต่อมวลมนุษย์และสรรพสัตว์อย่างหาที่สุดมิได้ทั้งสิ้น จึงมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้นเพื่อการเคารพสักการะ รำลึกถึงพระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณและพระมหากุณาธิคุณ^{๒๑๖} และรุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปฏิมาสยาม ว่า พุทธปฏิมา คือ รูปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงพระธรรมคำสอน รวมทั้งไว้กราบไหว้บูชา และเป็นประธานในพิธีกรรมต่าง ๆ พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปมีลักษณะเฉกเช่นเดียวกันกับที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมี และเป็นที่พึ่งให้ปวงสัตว์เข้าสู่นิพพานได้ความคิดเช่นนี้สะท้อนออกมาให้เห็นได้ในคัมภีร์ เรื่องเล่าและประเพณีต่าง ๆ^{๒๑๗} พระพุทธรูปสื่อความหมายถึงองค์พระศาสดา แต่เดิมใช้สัญลักษณ์อื่น เช่น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ รอยพระพุทธรบาท พุทธอาสน์ เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีคตินิยมการรูปเหมือน จึงเกิดพระพุทธรูปขึ้น จากนั้นก็มีพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามยุคสมัย กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้ คติความเชื่อของบุคคล สังคม ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคติความเชื่อ และการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปแตกต่างกันออกไป เช่น พระพุทธรูปนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพระพุทธเจ้า เป็นอนุสติแล้ว สังคมไทยยังใช้พระพุทธรูปในสนองตอบความประสงค์ต่าง ๆ ในชีวิต เช่น โชคลาภ ความร่มเย็นเป็นสุข ความปลอดภัย ความเจริญรุ่งเรือง เป็นต้น

จึงเกิดประเพณีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมา มีแนวคิดความเชื่อและมุมมองต่อพระเครื่องในฐานะของปูชนียวัตถุผสมผสานอยู่ด้วยคือ มองพระเครื่องในฐานะวัตถุอันควรแก่การเคารพบูชา มองพระเครื่องเป็นดังอนุสติ เป็นสัญลักษณ์ไว้ให้ระลึกถึงได้เคารพบูชากราบไหว้ซึ่งพระรัตนตรัย อันเป็นที่พึ่งสูงสุดของผู้นับถือพระพุทธศาสนาทุกคน^{๒๑๘} ความนิยมในการทำบุญของคนไทยสนับสนุนแนวคิดการสร้างถาวรวัตถุหรือเสนาสนะให้แก่วัด รายงานการวิจัยเปิดเผยว่า คนไทยนิยมการใส่บาตรพระสงฆ์มากที่สุดร้อยละ ๒๖ รองลงมาเป็นการถวายเงินและสิ่งของเครื่องใช้แก่พระสงฆ์ร้อยละ ๑๒ การทำบุญอื่นๆ ที่ได้รับความนิยม มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนาได้แก่ การไปไหว้พระ (พระพุทธรูป) ตามวัดต่างร้อยละ ๑๑ การ ทอดกฐินผ้าป่า(ส่วนหนึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อ

^{๒๑๖} ธนาภิต, **ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ**, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

^{๒๑๗} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พระพุทธรูปปฏิมาสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

^{๒๑๘} รอบทิศ ไวยสุศรี, “การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๑.

บำรุงถาวรวัตถุของวัด (รวมถึงพระพุทธรูปด้วย) ร้อยละ ๑๑ การบริจาคทรัพย์สร้างถาวรวัตถุในวัด (รวมถึงพระพุทธรูป) ร้อยละ ๑๑ และอื่นๆ^{๒๑๙}

พระพุทธรูปจัดเป็นแม่เหล็กสำคัญในการดึงดูดพุทธศาสนิกชนเข้ามาวัด โดยเฉพาะวัดที่มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์จะมีประชาชนไปทำบุญมากต่อเนื่องตลอดทั้งปี ทั้งงานประเพณีต่างๆและการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการไปวัด หรือไปไหว้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ไหว้พระพุทธรูป ๙ วัดเพื่อเป็นสิริมงคล ด้วยการสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นนโยบายที่ประชาสัมพันธ์วัด และยังได้ผู้ศรัทธาที่เคยมาร่วมบุญกลับมาบำรุงวัด ดูแลสักการะพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่อง การสร้างศาสนวัตถุที่เป็นพระพุทธรูปจึงมีผลดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คนไทยจำนวนมากยังมีความเชื่อในเรื่องการสร้างถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการทำบุญที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปอยู่ในสัดส่วนที่สูงด้วยเหตุนี้ พระสงฆ์จึงนิยมจัดงานบุญเกี่ยวกับพระพุทธรูปด้วยอาศัยความศรัทธาที่พุทธศาสนิกชนมีต่อพระพุทธเจ้าและความเชื่อในอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปเพื่อดึงดูดพุทธศาสนิกชนเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปในปัจจุบัน พอสรุปได้ ดังนี้

๑) การสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดใหญ่ ประเทศไทยมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก ที่เป็นพระประธานในวัดต่างๆ และพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่อยู่กลางแจ้ง มีความสวยงามด้วยพุทธศิลป์ และเป็นจุดสนใจในการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว (สมเด็จเจ้าอยู่หัว) เป็นพระสงฆ์ที่มีประชาชนให้ความเคารพศรัทธามากและรวมทั้งพระมหากษัตริย์ด้วยความเมตตาที่สมเด็จเจ้าอยู่หัวมีต่อประชาชน ทำให้ท่านสร้างพระเครื่องไว้เพื่อให้แก่ญาติโยมที่เป็นศิษย์ และท่านเป็นผู้นำงานบุญสร้างพระพุทธรูปใหญ่เป็นการจุดประกายการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จเจ้าอยู่หัวสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ไว้ที่วัดสือ ต่าบลไก่อ้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมาสร้างพระพุทธรูปหลวงพ่อดำ วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง นอกจากนี้ยังมีปูชนียสถานที่เจ้าประคุณสมเด็จเจ้าได้สร้างไว้ในที่ต่างๆอีก ซึ่งทุกอย่างที่ท่านสร้างจะมีขนาดใหญ่โตสมกับชื่อของพระคุณท่าน ปูชนียวัตถุครั้งสุดท้ายที่สำคัญของท่าน คือ องค์หลวงพ่อดำ ที่วัดอินทรวาร แต่ท่านทำการก่อสร้างได้สูงเพียงแค่พระนาภี (สะดือ) ก็มีเหตุให้ไม่สำเร็จเพราะท่านดับขันธไปก่อน พระเครื่องและพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่ท่านสร้างไว้เป็นพุทธานุสรณ์ มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เลื่องลือ

ในปัจจุบันมีกระแสสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะเดินทางไปที่ไหนจะเห็นวัดต่างๆ สร้างพระพุทธรูปใหญ่ไว้ให้เห็น จากข้อมูลของ บริษัท ช.ประติมากรรมอินทศาสตร์ จำกัด โดยนายชำนาญ ประติมากรรม ผู้เป็นเจ้าของบริษัท ซึ่งเป็นบริษัทที่รับจัดสร้างพระพุทธรูป รูปเหมือนพระเกจิอาจารย์ดัง และวัตถุมงคล เปิดเผยว่า โครงการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ของบริษัท มีดังนี้

๑. พระพุทธรูปมหามินทรศากยะมุนีศรีวิเศษชัยชาญ" ถือว่าเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยใหญ่ที่สุดในโลก ประดิษฐานอยู่ที่วัดม่วง ต.ห้วยสะพาน อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง มีหน้าตักกว้างถึง ๖๗

^{๒๑๙} ปรียาลักษณ์ โทณะวณิก, “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการสร้างพระพุทธรูปและกุศลใบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา พระครูภาวนาจิตสุนทร (สมจิต จิตตสวโร)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙.

เมตร และสูงถึง ๙๒ เมตร หรือสูงเท่าตึกประมาณ ๓๕ ชั้น สร้างนานถึง ๒๕ ปีเต็มเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์อุปถัมภ์พุทธศาสนา

๒. พระพุทธรูปนวล้านตื้อเชียงแสนสี่แผ่นดิน เกลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ขนาดหน้าตักกว้าง ๙.๙๙ เมตร สูง ๑๕ เมตร ประดิษฐานอยู่บนเรือกุศลธรรมรูปแบบล้านนาโบราณ ขนาดกว้าง ๒๘ เมตร ยาว ๗๒ เมตร ณ สามเหลี่ยมทองคำ จ.เชียงราย

๓. พระพุทธรูปขนาดหน้าตักกว้าง ๙ เมตร ๙๙ เซนติเมตร ประดิษฐาน ณ ประเทศอินเดีย

๔. พระเชียงแสนก่อด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หน้าตัก ๔๕ เมตร สูง ๗๐ เมตรของวัดเขาวงพระจันทร์ ตั้งอยู่ ต.ห้วยโป่ง อ.โคกสำโรง จ.ลพบุรี ซึ่งตั้งอยู่บนเขาวงพระจันทร์ที่ได้ชื่อว่าเป็นเขาที่สูงที่สุดของ จ.ลพบุรี รวมทั้งเป็นภูเขาส่งเสียงให้ผู้คนรู้จักเมืองลพบุรีมาช้านานแล้ว

๕. สมเด็จพระพุฒาจารย์โต พรหมรังสี (สมเด็จโต) ขนาดสูง ๒๘ เมตรประดิษฐาน ณ วัดโบสถ์ อ.สามโคก จ.ปทุมธานี

๖. เจ้าแม่กวนอิม ภาคพันมือ เนื้อทองเหลืองพ่นสีทอง ขนาดกว้าง ๑๐๙ นิ้ว สูง ๖ เมตร น้ำหนัก ๘ ตัน ประดิษฐาน ณ วัดม่วง จ.อ่างทอง

๗. หลวงพ่อทวด พระนามาภิไธย สก ขนาดความกว้างหน้าตัก ๑๐ เมตร ความสูงประมาณ ๑๑ เมตร น้ำหนักโดยประมาณ ๔๐ ตัน (รมดำ) พร้อมแท่นประดิษฐาน ณ วัดห้วยมงคล ต.ทับใต้ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์^{๒๒๐}

๒) การสร้างพระพุทธรูปต้นแบบในปางพิเศษ เช่น หลวงพ่อสดสร้างพระพุทธรูปต้นแบบปางธรรมกายเพราะท่านสำเร็จวิชาธรรมกาย ต่อมา พระราชภาวนาวิสุทธิ (พระธัมมชโย) วัดพระธรรมกาย สร้างพระปางธรรมกายต้นแบบบรรจุไว้ที่ธรรมกายเจดีย์ เช่นเดียวกัน

พระราชพรหมญาณ(หลวงพ่อกุญชร) สร้างพระพุทธรูปปางปฐมเป็นพระพุทธรูปองค์แรกเป็นต้นแบบพระพุทธรูปที่สวยงามมาก ท่านกล่าวว่า อาณิสสในการสร้างพระองค์ปฐมมีมากเพราะเป็นพระพุทธรูปที่ตรัสรู้ก่อนพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวง

๓) สร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก พระราชพรหมญาณหลวงพ่อกุญชร วัดจันทาราม สร้างพระพุทธรูปจำนวนมากให้วัดจันทาราม จังหวัดอุทัยธานีเพื่อให้ญาติโยมชำระหนี้สงฆ์ สร้างสมเด็จองค์ปฐม สร้างรูปปั้นหลวงพ่อกุญชร ๔ พระองค์ จากซ้าย พระสมณโคดม หลวงปู่ใหญ่ หลวงปู่ปาน หลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า

พระราชภาวนาวิสุทธิ (พระธัมมชโย) วัดพระธรรมกาย สร้างมหาธรรมกายเจดีย์เพื่อประดิษฐาน พระพุทธรูปองค์พระธรรมกายประจำตัว ปางขัดสมาธิจำนวนมากถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ องค์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาสันติสุขภายในใจของแต่ละบุคคลและเพื่อสันติภาพโลก

การปฏิบัติสมาธิภาวนาสามารถสร้างครอบครัวให้มีความสุข ทำสังคมให้เปี่ยมสุข และมีการปฏิบัติต่อกันด้วยจิตเมตตาปรารถนาดี สันติสุขภายในจะผสานความแตกต่างและแตกแยก และสร้างปณิธานแห่งสันติภาพโลกร่วมกัน

หลวงปู่โง่น โสรโย วัดพระพุทธบาทเขารวก สร้างพระพุทธรูปวิโมกข์ ๕๐,๐๐๐ องค์เพื่อเป็นพุทธทานให้แก่โรงเรียนและสถานที่ราชการ^{๒๒๑}

^{๒๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐ - ๕๑.

พระครูภาวนาจิตสุนทรวิธานวัตรฐาญญิกาวาส สร้างพระพุทธรูป จำนวนมาก ได้แก่พระพุทธรเจ้าองค์ดำ พระพุทธรเมตตา พระพุทธรูปในสังเวชนียสถาน ๔ และพระพุทธรูปปางนาคปรก เพื่อเป็นพุทธทานให้แก่วัดต่างๆทั้งในประเทศและต่างประเทศ

๔) สร้างเพื่อประกาศปณิธานส่วนตน พระสงฆ์หลายรูปสร้างพระพุทธรูปใหญ่เพื่อขจัดภัยพิบัติ เช่น หลวงพ่อเอราวัณมีโครงการสร้างพระแก้วมรกตเพื่อป้องกันภัยพิบัติ พระครูปลัดธรรมธาดา เจ้าอาวาสวัดโนนสำราญ จังหวัดบุรีรัมย์ มีโครงการ สร้างพระใหญ่ที่บุรีรัมย์เพื่อแผ่ส่วนบุญให้แก่ดวงวิญญาณในถิ่นนั้น

๕) สร้างเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมสร้างด้วยแรงกายแรงใจ พระสงฆ์กลุ่มหนึ่งออกเดินสายสร้างพระพุทธรูปทันใจด้วยปูนปั้นแบบสร้างเสร็จในวันเดียว เพื่อให้ประชาชนร่วมใจกันขออนุเคราะห์ ปูน นำมาผสมเทเข้าหล่อพระเป็นการสร้างบุญแบบทันใจและส่งเสริมความสามัคคีในหมู่คณะ

พระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องจริง ที่สามารถรู้ได้เห็นได้ด้วย ปัญญาของมนุษย์ และสอนเพื่อให้คนเข้าถึงความจริง แล้วนำเอาความจริงมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต อันเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นด้วยเหตุผลภายในตัวเอง ในลักษณะที่ว่ากันอยู่ทั่วไปว่า "ทำเหตุเช่นไร ก็ได้ผลเช่นนั้น" ไม่ต้องนั่งรอให้มีอำนาจ ลี้กลบไต่ ใดๆ มาบันดาลให้เสียก่อนจึงจะได้ประโยชน์ และประโยชน์นี้ก็มีหลายระดับ เลือกเอาได้ตามความต้องการ ใครอยากได้ประโยชน์ชาตินี้ ก็ปฏิบัติตามคำสอนสำหรับอำนาจประโยชน์ในชาตินี้ ใครอยากได้ประโยชน์ชาติหน้า พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนชี้ทางไว้ให้เดินไปตามทางนั้นแล้ว หรือใครอยากได้ประโยชน์สุดยอด คือสัพพัญญู สันติสุข พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนที่แสดงไว้พร้อมสรรพทั้งในส่วนทฤษฎีและวิธีปฏิบัติ จึงรวมความได้ว่า คนไทยแนบสนิทกับพระพุทธศาสนาตลอดเวลาแสนนาน ก็ด้วยคุณภาพ ๒ ประการนี้ที่สำคัญ คือพระพุทธศาสนาเหมาะสมแก่คนไทย และให้ประโยชน์ครบครันตามที่คนไทยต้องการ^{๒๒๒} พระพุทธเจ้าทรงมีพระบารมีมาก มีญาณรู้อันประเสริฐ มีอานุภาพมาก ชาวพุทธจึงควรมีจิตนอบน้อมต่อพระพุทธองค์เสมอเพราะพระบารมีของพระองค์จะช่วยชำระจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ว่าจะคิดอะไรหรือจะทำอะไร จะเกิดปัญญาญาณได้รับกระแสญาณรู้ในใจ จิตที่ละเอียดประณีตงดงามจะเกิดปัญญาที่จะทำความร่มเย็นเป็นสุขให้กับตนเองและผู้อื่น เวลาทุกนาที่มีคุณค่า อย่าประมาทในการทำความดี ละความชั่วและทำจิตให้ผ่องใสตามรอยพระบาทของพระพุทธองค์ พุทธศาสนิกชนไทยส่วนมากยังมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปและยังเชื่อว่า การสักการบูชาพระพุทธรูปมีผลในการคุ้มครองตนเองให้แคล้วคลาดจากอันตราย ทั้งเป็นเครื่องต้านภัยพิบัติ ก่อให้เกิดความสุขความเจริญหรือนำมาซึ่งสิ่งที่ปรารถนาได้ ทั้งนี้เพราะพระพุทธรูปเป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพุทธานุภาพมาก จึงเชื่อว่าพระพุทธานุภาพหรือ อานุภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถบันดาลสิ่งที่ไม่น่าเป็นไปได้ให้เป็นไปได้ จึงได้ถวายพุทธนามชื่อพระพุทธรูป ที่ตนสร้างขึ้นตามความเหมาะสมแต่ละพื้นที่

พุทธนาม คือพระนามแทนพระพุทธเจ้า ในการสร้างพระพุทธรูปมีการตั้งพระนามจะเป็นพระนามที่แสดงถึงพระพุทธรูปคุณของพระพุทธเจ้าเป็นการเผยแผ่พระบารมีของพระพุทธองค์การตั้งพระ

^{๒๒๑} หลวงปู่โง่น โสรโย, **ชะลอความแก่**, (นครสวรรค์: นิวเสรินครคอมพิวกราฟฟิค, ม.ป.ป.), หน้า ๑๑๑.

^{๒๒๒} พันเอกบุญสม เจริญใจ, **พระพุทธคุณ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๖.

นามพระพุทธรูป มีบทพุทธมนต์คาถาที่มีความหมายในการสรรเสริญพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าอยู่
มากมายหลายความหมายที่อาจนำมาประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสม

๑) พุทธนาม “ตถาคต” พระพุทธรูปเจ้าทรงเรียกหรือตรัสถึงพระองค์เอง ด้วยพระนามว่า
ตถาคต^{๒๒๓} แปลได้ความหมายได้ถึง ๗ ประการ คือ

(๑) พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือ เสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก
เป็นต้น เหมือนอย่างพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็อย่างนั้น

(๒) พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น คือ ทรงทำลายอวิชชา สละปวงกิเลส เสด็จไปเหมือนอย่าง
พระพุทธรูปเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็อย่างนั้น

(๓) พระผู้เสด็จมาถึง ตถลักษณะ คือ ทรงมีพระญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่ง
ทั้งหลายหรือของธรรมทุกอย่าง

(๔) พระผู้ตรัสรู้ธรรมตามที่มันเป็น คือ ตรัสรู้ริยสัจ ๔ หรือปฏิจจสมุปบาทอันเป็นธรรมที่
จริงแท้แน่นอน

(๕) พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น คือ ทรงรู้เท่าทันสรรพอารมณ์ที่ปรากฏแก่หมู่สัตว์ทั้งเทพและ
มนุษย์ ซึ่งสัตว์โลกตลอดถึงเทพถึงพรหมได้ประสบและพากันแสวงหา ทรงเข้าใจสภาพที่แท้จริง

(๖) พระผู้ตรัสอย่างนั้น (หรือมีพระวาจาที่แท้จริง) คือ พระดำรัสทั้งปวงนับแต่ตรัสรู้จนเสด็จ
ดับขันธปรินิพพาน ล้วนเป็นสิ่งแท้จริงถูกต้อง ไม่เป็นอย่างอื่น

(๗) พระผู้ทำอย่างนั้น คือ ตรัสอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใด ตรัสอย่างนั้น^{๒๒๔}

๒) พุทธนามจากพุทธรูป ๒๑

พระครูธรรมธรสุมนต์ นันทิโก และสันติ พันเถกิงอมรกล่าวถึงพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้า
เพื่อเผยแผ่ความเป็นมาของโลกโดยรวบรวมจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาสรุได้ดังนี้

๑) ธีโร ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์เหนือนักปราชญ์ทั้งหลาย พระพุทธรูปเจ้ามีพระปัญญายอดเยี่ยม เป็นผู้ตรัส
รู้โดยชอบ แล้วทรงประกาศ เปิดเผยพระธรรมต่อหมู่สัตว์ด้วยพระกรุณา **๒) วิคตโมโห** ผู้ทรง
ปราศจากโมหะ พระพุทธรูปเจ้าทรงประหารกิเลสและโมหะด้วยพระอหัตตมคคญาณอันเลิศ ซึ่งเป็นโล
กุตตระ ทรงกำจัดเสียซึ่งอวิชชา ทรงบำเพ็ญบารมีมาเพื่อความรู้ในการกำจัดกิเลส **๓) ปภินนชิโล**
ผู้ทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องตรึงใจ เหมือนตะปูหรือเสาเขื่อนได้กิเลสที่เป็นเครื่องยึดตรึงจิตไม่ให้ก้าว
ไปสู่กุศลธรรม คือ เจโตศีลธรรม ๕ ประการ คือ ความสงสัยเคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อในพระศาสดา
๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ ในสิกขา ๑ และเป็นผู้โกรธเคืองไม่พอใจ มีจิตอันโทสะ **๔) วิชิตวิ
ชโย** ผู้เอาชนะมาร ๕ ประเภท คือ (๑) ขันธมาร กองอันเป็นทุกข์ คือ รูป (ร่าง) เวทนา(การเสวย
อารมณ์ความรู้สึกสุข ทุกข์ เหนียว) สัญญา(การกำหนดได้หมายรู้หรือจำในอารมณ์) สังขาร(การปรุงแต่ง
จิตกุศล อกุศล อพยาภฤต วิญญาณ(การรู้แจ้งอารมณ์) (๒) กิเลสสมาธิ สภาพที่ทำให้จิตให้เศร้าหมอง
(๓) อภิสังขารมาร สภาพที่ปรุงแต่งอย่างยั้งผู้มีปกติ (๔) เทวปุตตมาร ผู้เล่นอารมณ์อันเป็นทิพย์ที่คอย

^{๒๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๙๘-๙๙.

^{๒๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๙๘-๙๙.

ขัดขวางการทำความคิดของผู้อื่น (๕) มัจจุมาร ความตายอันห้ามความคิดอันเป็นกุศล ๕) **อนิโฆ** ผู้ไม่มีทุกข์ ๖) **สุสมจิตโต** ผู้มีจิตเสมอด้วยดีปราศจากอคติ ๔ คือ (๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ (๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบ (๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง (๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัวหรือเกรงใจ ๗) **วุทธสึโล** ผู้มีมารยาทอันเจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเยื้องกายดุจไกรสรราชสีห์ ทรงเยื้องกายดุจโคสุภราช ทรงเยื้องกายดุจคชสารกฤษณราช ทรงเยื้องกายดุจการไปแห่งพญาหงส์ทอง อาการคณนงมือ คณนงเท้า คณนงกาย มิได้มีแก่พระพุทธรองค์เลย พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมีอาการคณนงทางวาจา พระสุรเสียงของพระองค์ก็ปานดังเสียงของพรหม พระวาจาของพระองค์จึงเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของผู้ปรารถนาจะได้ยินพระสุรเสียง และเมื่อได้ฟังแล้วก็ย่อมได้ปัญญา พระสุรเสียงของพระองค์ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ (๑) วิสฺฐาโร แจ่มใส ไม่แทบเครือ (๒) วิญญูญโย ชัดเจน ไม่คลุมเครือ (๓) มุญฺหุ ไพเราะ อ่อนหวาน (๔) สวณียะ เสนาะโสต ชวนฟัง (๕) พินทุ กลมกล่อม หดย้อย (๖) อวิสารี ไม่แตก ไม่พรา (๗) คัมภีโร ชึ้งใจ (๘) นินนาที มีกังวาน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระวาจางาม พระวาจาของพระองค์ทรงถึงความเป็นสัมมาวาจาอย่างยอดเยี่ยม เพราะพระวาจาใดที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่มีประโยชน์ จะเป็นที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจของใครหรือไม่ก็ตาม พระองค์จะไม่ตรัส แต่วาจาใดที่จริงที่แท้และมีประโยชน์ จะเป็นที่ชอบใจของใครหรือไม่ก็ตาม พระองค์ก็จะทรงทราบกาลที่จะตรัสพระวาจานั้น วาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสแล้วจึงมีผู้ฟังมาก ทำให้ได้รับประโยชน์ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ประโยชน์ในชาติปัจจุบัน (มนุษย์สมบัติ) (๒) ประโยชน์ในชาติต่อไป (สวรรค์สมบัติ) (๓) ประโยชน์อย่างสูงสุด (นิพพานสมบัติ) อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒ อย่าง หรือทั้ง ๓ อย่าง ๘) **สารูปญญ** ผู้มีพระปัญญา พระองค์ได้อบรมสั่งสอนความเป็นผู้มีปัญญามาถึง ๔ อสงไขยกัณฐกัมม มหาภิปปิ พระองค์เป็นที่ตั้งแห่งปัญญาญาณทั้งปวง ๙) **เวสมนตโร** ผู้ข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอได้ คือ ไม่ทรงมีความไม่เสมอใดๆในพระทัยของพระองค์ ๑๐) **วิมโล** ผู้ปราศจากมลทิน มลทินคือ เหตุที่ทำให้เศร้าหมอง โดยเฉพาะอวิชชาเป็นมลทินอย่างยิ่ง บดบังคุณธรรมอันงดงาม เป็นไฟที่เผาไหม้สัตว์ในอบาย อกุศลเป็นมลทิน มี ๙ ประการ ๑. โกรธ ๒. มกฺข (ลบหลู่คุณท่าน) ๓. อสฺสา (ความริษยา) ๔. มจฺฉริย (ความตระหนี่) ๕. มายา (เจ้าเล่ห์) ๖. สาถฺยโย โอ้อวด ๗. มุสา (พูดปด) ๘. ปาปิฉณา (ปรารถนาลามก) ๙. มิจฺฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ๑๑) **อกถึ** ผู้ไม่มีความสงสัย ไม่ทรงหวั่นไหวในโลกธรรม ด้วยอรหันตมคฺฌาณทรงตรัสรู้พระ อนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๒) **ตุลิลो** ผู้มีพระทัยดี ทรงมีพระกรุณาในการสั่งสอนให้สัตว์พ้นจากทุกข์พระองค์ได้ปฏิบัติกิจทุกวันตลอดเวลา ๔๕ ปีและยังฝากมรดกธรรมไว้แทนพระองค์เมื่อได้ทรงเสด็จปรินิพพานไปแล้ว ๑๓) **วณฺตโลกามิส** ผู้คายอาโมสได้แล้ว อาโมสคือเครื่องล่อใจ ได้แก่ โลกามิส (ทำให้ติดในโลก) กิเลสามิส (ทำให้ติดในกิเลส) วัฏฏามิส (ทำให้ติดในวัฏวนแห่งทุกข์) ๑๔) **มุทิต** ผู้ทรงบันเทิง พระองค์ทรงมีมุทิตาหรือความยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่ได้ดีมีสุข ไม่ทรงมีความอิจฉาริษยาใดๆ ๑๕) **กตสมโณ** ผู้มีสมณธรรมอันสำเร็จแล้ว พระองค์ทรงมีธรรมในความเป็นสมณะคือ ไตรสิกขา ๑๖) **มนุโฆ** ผู้เกิดเป็นมนุษย์ พระองค์ทรงมีลักษณะมหาบุรุษ อันเกิดจากการสั่งสมบารมีมานาน จึงเป็นมนุษย์ที่แสนบริสุทธิ์ที่สุด ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าท่านนั้น ๑๗) **อนติมสรีโร** ผู้มีพระสรีระเป็นที่สุด พระองค์ทรงไม่อาลัยในกายเพราะ ทรงเห็นโทษของความไม่เที่ยงจึงไม่มีการถือเอาการปฏิสนธิอีกต่อไป ๑๘) **นรสส** ผู้ทรงเป็นบุรุษที่ยอด เป็นนรสีหะ คือ ยอดชายใจสิงห์ แก้วกล้าใจหาญ นรเทพ เป็นมนุษย์ทิพย์ที่งดงามเหนือกว่าเทพเทวา นรนาถ เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก นรนายกทรงเป็นผู้นำสัตว์ออกจากอบายไปสู่สวรรค์ ไปสู่พรหมโลก จนไปสู่นิพพานอัน

เป็นแดนปราศจากทุกข์ทั้งปวง นรวิระ เป็นผู้ชนะพญามารด้วยพระกรุณา นรวระ เป็นผู้ประเสริฐเลิศล้ำยิ่ง นรเสฏฐะเป็นพุทธะเพื่อเปิดโลกให้แจ่มกระจ่าง มีปัญญาเห็นโลกตามความเป็นจริงและไปสู่พระนิพพานอันเป็นแดนพ้นโลก ๑๙) **อโนปโม** ผู้ไม่มีผู้เปรียบได้ พระองค์ทรงสร้างบารมีอย่างไม่มีผู้ใดเปรียบทรงสละทั้งทรัพย์ เลือดเนื้อ บุตร ภรรยาและชีวิตเพื่อพระโพธิญาณ ๒๐) **วิโร** ผู้ปราศจากธุลี พระองค์ทรงปราศจากธุลีแห่งกิเลส คือ ราคะ โทสะและโมหะ ๒๑) **อัสสโย** ผู้ทรงสิ้นความสงสัย พระองค์ทรงปราศจากความสงสัยซึ่งเป็นเครื่องกั้นความดี(วิกิฉานนิรณ) เครื่องผูกมัดไม่ให้ออกไปจากวัฏฏะทุกข์ (วิกิฉานนุสัย) เครื่องตรึงจิตให้เศร้าหมอง (วิกิฉานกิเลส) เครื่องตรึงจิตไม่ให้เคลื่อนไปสู่กุศลธรรม (วิกิฉานเจโตศีลธรรม)^{๒๒๕}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พุทธนามของพระพุทธเจ้าน่าเลื่อมใส ศรัทธาเพราะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติอันประเสริฐทุกประการ ทรงประกอบด้วยองค์คุณทั้งปวง ทรงมีพระกรุณาเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก พระองค์ย่อมควรแก่การอภิวาทการสวดดี การไหว้ การสรรเสริญ การนมัสการ และการบูชาทุกอย่าง การมีพุทธานุสติจึงส่งผลดีแก่ผู้ปฏิบัติอย่างไม่ต้องสงสัย การตั้งนามของพระพุทธรูปที่ไพเราะมีความหมายดีทำให้เกิดความซาบซึ้งในพระพุทธคุณและเป็นการระลึกถึงได้ว่า หมายถึงพระพุทธรูปองค์ใด ที่วัดใด จังหวัดใด พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนั้นจึงไม่ได้เป็นเพียงเครื่องเตือนใจให้พุทธศาสนิกชนได้รำลึกนึกถึงพระพุทธองค์เท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมืออันสำคัญในการที่จะทำให้มีผู้เลื่อมใสและหันมานับถือพระพุทธศาสนาอีกด้วย^{๒๒๖}

ส่วนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระเครื่องหรือพระพุทธรูปส่วนใหญ่พระสงฆ์จะมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรม พระสงฆ์ไทย ที่ประกอบพุทธศาสนพิธีมักจะทำในพระอุโบสถหรือศาลาที่มีพระพุทธรูปประดิษฐาน ถ้าไปนอกสถานที่ก็มักมีการตั้งโต๊ะหมู่บูชา พระสงฆ์ไทยมีการเจริญพระพุทธมนต์ต่อหน้าพระพุทธรูปเป็นประเพณี ทั้งในกิจวัตรประจำวันในการทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็นงานพิธีทั้งพิธีมงคลและอวมงคล และการเริ่มปฏิบัติกรรมฐาน งานพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชพิธีจัดงานประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูปประจำท้องถิ่นที่จัดเป็นงานประจำปีบ้าง หรือมีประเพณีความเชื่ออื่นๆ เช่น ประเพณีลากพระหรือชักพระเป็นการทำบุญในวันออกพรรษาในภาคใต้ ซึ่งปฏิบัติตามความเชื่อว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพระมารดา เมื่อครบพรรษาจึงเสด็จกลับมายังโลกมนุษย์ พุทธศาสนิกชนไปรับเสด็จ แล้วอัญเชิญพระพุทธเจ้าประทับบนบุษบกแล้วแห่แหน เป็นการแสดงออกถึงความพร้อมเพรียง สามัคคีพร้อมใจกันในการทำบุญทำทาน ประเพณีนี้ปฏิบัติตามความเชื่อว่า มีอาณิสสส์จะทำให้ฝนตกตามฤดูกาล จึงสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมเกษตร ผู้ที่ได้ลากพระทุกปีก็จะได้บุญมาก ส่งผลให้พบความสำเร็จในชีวิต ดังนั้นเมื่อ พระลากผ่านหน้าบ้านของใคร คนที่อยู่ในบ้านจะออกมาช่วยลากพระ และคนบ้านอื่นจะมารับทอลากพระต่ออย่างไม่ขาดสาย ช่วงเวลาวันลากพระ จะทำกันในวันออกพรรษา คือวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ โดยตกลงนัดหมายลากพระไปยังจุดศูนย์รวม ในวันรุ่งขึ้น แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ จึงลากพระกลับวัด ประเพณีนี้ทำให้เกิดแรง

^{๒๒๕} พระครูธรรมธรสมนต์ นันทิโก และ สันติ พันเถกิงอมร, การสร้างบารมีของพระพุทธเจ้า (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สามมิติเพรส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๓-๑๔๔

^{๒๒๖} กรมศิลปากร, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิอาเซีย, ๒๕๐๕), หน้า ๒๙.

บันดาลใจ แต่งบทร้อยกรองสำหรับขับร้อง ในขณะที่ช่วยกันลากพระ ซึ่งมักจะเป็นบทกลอนสั้น ๆ ตลก ขบขันและโต้ตอบกัน ได้ฝึกทั้งปัญญาและปฏิภาณไหวพริบ ประเพณีอุ้มพระดำน้ำ เป็นประเพณีที่มีในจังหวัดเพชรบูรณ์เพียงแห่งเดียวในประเทศไทย เกิดจากความเชื่อเกี่ยวกับอภินิหารของพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองคือ พระพุทธมหาธรรมราชา ตำนานมีว่า คนหาปลาสองสามีภรรยาทอดแหได้ที่วังเกาะระสาร ในบริเวณลุ่มน้ำป่าสักในเขตตัวเมืองเพชรบูรณ์ จึงนำไปไว้ที่วัดไตรภูมิ เมื่อถึงเทศกาลสารทพระพุทธรูปองค์นี้จะหายไป และชาวบ้านจะพบมาเล่นน้ำที่บริเวณที่ค้นพบเดิม ดังนั้นในเทศกาลทำบุญสารทหลังจากทำบุญเสร็จแล้ว จะมีพิธีอัญเชิญพระพุทธมหาธรรมราชาลงริ้วขบวนเรือไปสร่งน้ำที่วังเกาะระสาร แต่ปัจจุบันนำมาทำพิธีที่ท่าหน้าของวัดโบสถ์ชนะมารในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ พิธีกรรมนี้มีการตั้งศาลเพียงตาเพื่ออัญเชิญพระพุทธมหาธรรมราชามาประดิษฐานแล้ว ทำพิธีสวดคาถา โดยพราหมณ์ผู้ทำพิธีนุ่งขาวห่มขาวแล้วอัญเชิญขึ้นบนบุษบกให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาและมียานฉลองสมโภช ในตอนเช้าหลังทำบุญสารทโดยมีขบวนเรือแห่ นำไปโดยผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่อถึงบริเวณวัดโบสถ์ชนะมาร เจ้าเมืองพร้อมข้าราชการบริพารจะอุ้มพระพุทธรูปลงดำน้ำ โดยหันหน้าองค์พระไปทิศเหนือ ๓ ครั้ง ทิศใต้ ๓ ครั้ง ชาวบ้านจะโปรยข้าวตอก ดอกไม้และข้าวต้มกลับเมื่อดำน้ำเสร็จชาวบ้านจะดักน้ำรดศีรษะและรดกันเองเพื่อเป็นสิริมงคล ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าทำพิธีอุ้มพระดำน้ำแล้วจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ประเพณีสงกรานต์ สรงน้ำพระ ประเพณีสงกรานต์ ตามวัดต่างๆ จะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญ ออกมาให้พุทธศาสนิกชนสรงน้ำ สักการะ ขอพรพระพุทธรูปที่มีผู้เลื่อมใสมากที่สุด คือพระพุทธรูปสี่องค์ ซึ่งมี ๓ องค์ ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ และนครศรีธรรมราชที่พระแก้วบุษราคัมวัดศรีอุบลรัตนาราม บางวัดจัดพิธีอัญเชิญพระ ขึ้นบุษบกคานหาม แห่ไปรอบ ประเพณีสักการะ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ๗-๙ วัด จะเน้นการไหว้พระพุทธรูปที่เป็นจุดเด่นของวัดต่างๆ เช่น วัดสำคัญในภาคเหนือ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร สักการะพระแก้วมรกต วัดนี้ตั้งอยู่ใจกลางเมืองเชียงใหม่ ประดิษฐานเจดีย์ใหญ่ที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่ วัดเจดีย์หลวงนี้ยังมี เสาอินทขิล หรือ เสาหลักเมือง สร้างขึ้นเมื่อครั้งพ่อขุนเม็งรายมหาราชสร้างเมืองเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๓๙ ประดิษฐานอยู่ในวิหารจัตุรมุขทรงไทยหลังเล็กๆ เสาอินทขิลนี้สร้างด้วยไม้ซุงต้นใหญ่ ฝังอยู่ใต้ดิน วัดเชียงมั่น สักการะ พระเสด็จคณิน หรือพระแก้วขาว วัดนี้มีสถาปัตยกรรมสำคัญ ได้แก่ เจดีย์สี่เหลี่ยมผสมทรงกลม ฐานช้างล้อม พระอุโบสถ และหอไตร และที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยม และมีช้างล้อมที่ฐานหมายความว่าคำจุนพระพุทธรูปศาสนาไว้ วัดสวนดอกหรือวัดพญาเกือนา สักการะพระเจ้าแก้วตื้อ ซึ่งพญาเมืองแก้วโปรดให้หล่อขึ้น เป็นพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ ศิลปะล้านนาผสมกับศิลปะสุโขทัย วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร สักการะพุทธสิหิงค์ ซึ่งเชื่อกันว่า ผู้ที่เกิดปีมะโรงกราบไหว้แล้วจะมีอายุมั่นขวัญยืน เจริญรุ่งเรือง พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร วัดพันเตา สักการะพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ณ วัดพันเตา สร้างโดยพระเจ้าอินทวิชยา-นันท เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ ฯลฯ^{๒๒๗}

^{๒๒๗} ปรียาลักษณ์ โทณะวณิก, “ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการสร้างพระพุทธรูปและกุศลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา พระครูภาวนาจิตสุนทร (สมจิตร์ จิตตสวโร)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๗ – ๑๖๘.

สังคมไทยมีความผูกพันกับพระพุทธรูป พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ของชุมชน เป็นองค์ประธานในการประกอบศาสนพิธี เป็นศูนย์รวมใจกันในงานบุญประเพณี ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ สร้างความสามัคคีปรองดองรักกัน พิธีกรรมทางศาสนาต้องวางแผน จัดให้ดี ให้ขลัง ให้ศักดิ์สิทธิ์ ให้มีความหมาย เป็นระเบียบจะก่อศรัทธาสืบเนื่องไปพระพุทธรูปมีส่วนส่งเสริมวัฒนธรรม ศีลธรรม ประเพณีที่งดงามของชุมชน ดังนั้นความสามัคคีปรองดองในสังคม ในเทศกาลวันสำคัญต่างๆ มีความพร้อมเพรียงกันไปทำบุญประเพณี ประเพณีไปไหว้ทำบุญไหว้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ การทำบุญไหว้พระพุทธรูป ๙ วัด เวลาหล่อพระมีการชักชวนญาติสนิทมิตรสหาย ไปร่วมบุญในพิธีพุทธาภิเษก มีการนำครูบาอาจารย์มาเทศนาสั่งสอน พิธีไหว้พระสวดมนต์ถือศีล พิธีสมโภชองค์พระ พิธีปฏิบัติสมาธิภาวนา การฟังเทศน์ ฟังธรรม สามารถดึงดูดคนให้เกิดศรัทธา ความเข้าใจ คนที่ไม่เข้าใจก็จะเข้าใจคนที่เขายังไม่เข้าถึงก็ได้ เข้าใจ แต่ถ้าเข้าถึงแล้ว มีปัญญาแล้ว พระพุทธรูปนั้นจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ แต่ก็ไม่ได้ใครเพราะคนอื่นยังไม่มี แล้วแต่ระดับสติปัญญาของแต่ละคน การสร้างพระพุทธรูปปางที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเพื่อช่วยเผยแผ่ธรรมที่ตรงกับสังคมนั้นแต่ไม่ควรสร้างปางที่เกินเลยหลักธรรมในพระไตรปิฎก เพราะจะผิดเพี้ยนไปได้ เช่น การสร้างพระพุทธรูปปางห้ามญาติเพื่อเตือนสติชุมชนที่แตกความสามัคคีการเผยแผ่อันสงส์จากการสร้างพระพุทธรูปเน้นความเชื่อเรื่องภพภูมิต่างๆส่งผลให้คนไทยละชั่วกลัวบาป เช่น การบวงสรวงอัญเชิญเทวดาจากภูมิที่เป็นสวรรค์ชั้นต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปได้กราบในภพนี้ ภพอื่น ๆ อาจเกิดมากราบไหว้พระพุทธรูปที่สร้างเอง เป็นต้นการเผยแผ่ความเป็นพุทธมามกะของพระมหากษัตริย์ไทยที่เป็นศูนย์รวมของประชาชนพระมหากษัตริย์ไทยทรงมีความรักในพระพุทธศาสนา ปฏิบัติธรรมของผู้นำ คือ ทศพิธราชธรรมเป็นที่รักของประชาชนและเอื้ออาทรประชาชน พิธีกรรมสร้างพระพุทธรูปจึงอนุรักษ์แนวคิดศาสนาและพระมหากษัตริย์เป็นหนึ่งเดียวกัน

สังคมไทยรักพระพุทธรูปที่บรรพบุรุษบูชากันมาและที่เราสร้าง เมื่อเรารักพระพุทธรูปก็ไปไหว้ไปทำบุญ เวลาขอพรได้ ก็ไปหาไปทำบุญ มีความผูกพัน พระพุทธรูปมีส่วนเป็นขวัญ เป็นกำลังใจ มีผลทางจิตวิทยาแก่คนในสังคมไทย คนที่อยู่ในภาวะวิกฤติ ก็ฟื้นฟูจิตใจได้ มี พระพุทธรูปเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทำให้ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไรจะเกิดก็เกิด จิตไม่หวั่นไหว ยอมรับความทุกข์ อยู่กับทุกข์ได้ เอาชนะได้ ไม่เสียกำลังใจ เกิดแล้วสู้ใหม่ได้ แต่ไม่ใช่ไปเอาจิตจรดจ่อ กราบไหว้อ้อนวอน ไม่เป็นวัตถุประสงคนั้น ทั้งนี้ องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาต้องเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่เช่นนั้นก็ไม่ไปได้ไกลความศรัทธาในการสร้างพระพุทธรูปเป็นบุญก่อให้เกิดปิติ มีอานิสงส์ สามารถเกาบุญหลุดพ้นอบายภูมิได้ งานวิจัยบ่งบอกได้ว่า คนที่มีโอกาสสร้างจะเข้าใจได้ ว่า ทำให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ละชั่วกลัวบาป เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีรักและบำรุงพระพุทธศาสนามากขึ้น จนถึงขั้นมีปัญญาที่จะนำไปสู่การหลุดพ้น แนวคิดการมีส่วนร่วมในการสร้างพระพุทธรูปของชาวพุทธเป็นสิ่งที่ควรทำไม่มีข้อโต้แย้ง ผู้ใดมีศรัทธาสร้างพระพุทธรูปก็ไม่ควรห้ามบุญแต่ควรอนุโมทนาบุญด้วย แต่การสร้างพระพุทธรูปยังมีแนวคิดที่แตกต่างกันมีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เงื่อนไขที่ไม่เห็นด้วย คือ พระพุทธรูปมีมากแล้วและยังไม่มียุทธศาสตร์จัดการอย่างเหมาะสม ประเทศไทยไม่ได้ขาดพระพุทธรูป แต่ยังขาดในเรื่องอื่นๆอีกมากมาย แต่ถ้ามีความจำเป็นหรือมีกุศโลบายที่แยบคายเป็นประโยชน์ก็สร้างได้ การสร้างพระพุทธรูปมีเหตุเหนือธรรมชาติปรากฏไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะเป็นพลังจิตบริสุทธิ์ของความศรัทธา ทั้งนี้ ไม่ใช่ชวนเชิญให้ติดอธิปาฏิหาริย์

แต่ควรน้อมมาในเรื่องความจริงที่เคยเกิดขึ้นในพระพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าและคำสั่งสอนของพระองค์ จะเกิดศรัทธามากขึ้น เชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีพุทธวิสัยเหนือสามัญจริง มีเทศนาปาฏิหาริย์และมีฤทธิ์จริง เพื่อให้เข้าใจว่าในสมัยนั้น การฝึกฝนทางจิตศาสตร์รุ่งเรืองมาก พลังจิตสามารถนำมาใช้ได้ แม้ในปัจจุบันก็ทดลองพิสูจน์ได้ ไม่ใช่ความเท็จ จะได้มีความเชื่อศรัทธามากขึ้น แต่ก็ต้องเชื่อแบบมีปัญญา และตระหนักว่า พระองค์ให้รู้แต่ไม่ให้ติด ให้ทิ้ง แต่ถ้าไม่เชื่อก็พิสูจน์เอง พิสูจน์ด้วยปัญญาอย่าหลงอาจารย์คัมภีร์ตามหลักกาลามาสูตร ๑๐ผู้ที่สร้างพระพุทธรูปบางท่านมาสร้างพระพุทธรูปเพราะได้รับสื่อสัมผัสพิเศษ หรือมีนิมิตมาขอให้สร้าง หรือมีบุญที่จะได้สร้าง หรือได้อธิษฐานจิตไว้ก่อนการสร้างพระพุทธรูปในสมัยปัจจุบัน ใช้ปัจจัยทรัพย์สร้างขึ้น สะดวกกว่าในอดีต สิ่งที่ต้องมาเติมพลังศรัทธาคือพิธีกรรม ศาสนพิธี การสวดมนต์ การปฏิบัติธรรม การสร้างบุญ ให้ทาน เพื่อแผ่บุญที่บริสุทธิ์ไปอย่างกว้างขวาง พิธีกรรมต่างๆใช้ปัจจัยทรัพย์มาก พระสงฆ์จึงต้องมีบารมี และมีกัลยาณมิตรและผู้ศรัทธามากจึงสร้างได้ผู้สร้างพระพุทธรูปอย่างสมบูรณ์แบบ

สรุปสัญลักษณ์พระเครื่องเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัยวัฒนธรรมด้านประเพณี พบว่าคนไทยนับถือพระพุทธรูปแทนพระพุทธรูป พระพุทธรูปช่วยให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่สังคมไทย พระพุทธรูป เลี้ยงวัด เลี้ยงพระ เลี้ยงโยม พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ มีบุริสลักษณะงามพร้อม คนเห็นก็เลื่อมใส คนเห็นก็ศรัทธา จุดประกายภายในให้เจิดจ้า บางคนไม่เคยเลื่อมใส แต่พอมากราบไหว้แล้วใจสบาย กลับไปก็ดีขึ้นก็เกิดศรัทธาพากันบริจาคให้วัดมากมาย ประเพณีของสังคมไทย มีการสร้างสัญลักษณ์ต่างๆ ขึ้นมาใหม่เพื่อสื่อความหมายถึงพระพุทธศาสนาในหลายมิติ เช่น ดอกเข้าพรรษา เป็นดอกไม้ชนิดหนึ่ง มีสีเหลือง และมักจะบานในช่วงเข้าพรรษา ชาวพุทธจึงใช้ดอกไม้ชนิดนี้เป็นสื่อในการบูชาวันเข้าพรรษา การใช้วัตถุต่างๆ อย่างละ ๑,๐๐๐ เพื่อบูชาพระคาถาพันในประเพณีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น กล่าวโดยสรุป ประเพณีไทย มีสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ ทั้งในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประเพณี หรือทั้งหมดของประเพณี แม้ประเพณีท้องถิ่นเดิมซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่มาภายหลัง ก็มีการนำสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนประกอบสำคัญของประเพณี สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อประเพณีไทย และประเพณีท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

๔.๕.๓ พระเครื่องเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนวัฒนธรรมด้านอนุสติ

เนื่องจากมนุษย์นั้นมีหลายประเภท หลายทิวทัศน์ความเห็น หลายจริตนิสัย หลายระดับของสติปัญญา เหมือนดอกบัวที่มีหลายเหล่า ดังนั้นคงเป็นไปได้ยากที่จะสามารถเผยแผ่พระธรรมคำสอนให้เข้าไปสู่จิตใจของทุกคนด้วยการเทศนาสอนหลักธรรมะล้วนๆเพียงอย่างเดียว แม้แต่ในสมัยพุทธกาลเอง พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระองค์ด้วยการเทศนาธรรมอย่างเดียว แต่ทรงต้องใช้อุบายสารพัดวิธีที่จะค่อยๆโน้มน้าวให้คนเหล่านั้นหันมาสนใจ ค่อยๆสอดแทรกธรรมะใส่เข้าไปทีละน้อยๆ ตามแต่จริตนิสัยสติปัญญาของแต่ละคนจะรับได้ จนเขาเหล่านั้นสามารถเข้าใจธรรมะได้โดยแจ่มแจ้งในที่สุด

พระเครื่องสร้างขึ้นในฐานะเป็นรูปเคารพบูชา แทนพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะแสดงพุทธประวัติ ซึ่งการสร้างพระเครื่องนั้น จะสร้างได้คราวละมากๆ และคติความเชื่อในด้านจิตใจ คือ บูชาพระเครื่องในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นเครื่องรางของขลัง เชื่อว่ามีผลทางใจ นอกจากความเชื่อว่าการพกพาพระเครื่องจะสามารถคุ้มครองป้องกันอันตรายได้แล้วอีกความเชื่อหนึ่งที่ผู้พกพาพระเครื่องหวังพึ่งในความ

ศักตีสติธิในพระเครื่องต่างๆเหล่านั้นเป็นอันมากก็คือ ความเชื่อที่ว่าพระเครื่องเหล่านั้นเมื่อพกพาติดตัวไปแล้ว จะส่งผลทางใจแก่ผู้อื่น เช่น ทำให้เกิดเป็นเมตตามหานิยม ไปที่ไหนมีแต่คนรักใคร่ช่วยเหลือแพนรัก เจ้านายชอบเจ้าหนี้ปราณี เป็นต้น หรือทำให้เกิดเป็นมหาอำนาจ ไปที่ไหนมีแต่คนเกรงใจเกรงกลัว ไม่กล้าต่อว่าด่าทอ หรือทำอันตราย ลูกน้องเชื่อฟัง เจ้านายเกรงใจ เป็นต้น หรือทำให้เกิดเป็นมีนงจัจฉิง ศัตรูคู่อาฆาตเจอหน้าแล้วตะลึงนึ่งอึ้ง ไม่สามารถทำอันตรายได้ (คล้ายกับวิชาแต่งคน) เป็นต้น โดยความเชื่อในลักษณะนี้นั้น มักจะหวังผลความศักตีสติธิเน้นไปในทางเมตตามหานิยมกันเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นคนไทยที่มีแนวคิดความเชื่อต่อพระเครื่องในฐานะเครื่องรางของขลังนั้น จึงไม่ใช่ทุกคนที่มองความสำคัญของพระเครื่องในเรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์เป็นหลักเพียงอย่างเดียว จนหลงงมงายในความศักตีสติธิ จนลวงเลยขอบเขตแนวคิดความเชื่อในพระพุทธรูปศาสนา ขอเพียงให้มีประสบการณ์ทางอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆเป็นใช้ได้ แต่มีคนอีกจำนวนไม่น้อยที่แม้ว่าจะมีแนวคิดความเชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์ของพระเครื่อง แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังมองพระเครื่องในฐานะปูชนียวัตถุทางพระพุทธศาสนา ที่เอาไว้ใช้เป็นเครื่องระลึกนึกถึง ไว้เป็นสัญลักษณ์ในการแสดงความเคารพบูชาต่อพระรัตนตรัยด้วย ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อว่าความศักตีสติธิหรือปาฏิหาริย์ของพระเครื่องนั้น เกิดขึ้นได้ด้วยอานุภาพ ๕ อย่าง คือ

๑) ความเชื่อในพุทธานุภาพ ความเชื่อมั่นใจพระพุทธรูปที่ทรงบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสอาสวะทั้งปวง และทรงประกอบด้วยพระพุทธรูป ๓ ประการ คือ พระบริสุทธิ์คุณ พระมหากรุณาธิคุณ และพระปัญญาธิคุณ

๒) ความเชื่อในธรรมานุภาพ พลังอานุภาพของพระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏอยู่ตามบทสวดต่าง ๆ เช่น เมตตาสสูตร รัตนสูตร อย่างที่เรียกชื่อว่า สวดพระปริตร ที่อาจจะขจัดปัดเป่าภัยอันตรายทั้งปวงได้ ซึ่งใช้ในพิธีพุทธาภิเษก ว่ามีผลทำให้สิ่งของที่สร้างขึ้นโดยผ่านการปลุกเสกแล้วนั้น มีผลเป็นความศักตีสติธิจริง ข้อนี้จะเห็นได้ว่าแม้ไม่มีวัตถุมงคลยึดเหนี่ยว เมื่อตกอยู่ในภัยอันตราย ผู้คนก็สวดมนต์ภาวนาป้องกันภัยอยู่แล้ว^{๒๒๘}

๓) ความเชื่อในสังฆานุภาพ อานุภาพแห่งพระอริยสงฆ์ และพระสงฆ์สัมมาปฏิบัติทั้งหลายจนสามารถจะแผ่พลังจิตให้มาอยู่ในสิ่งที่ต้องการได้

๔) ความเชื่อในปัญญาานุภาพ อานุภาพของบุญกุศลคุณงามความดี และการกระทำผลกรรมดีงามของบุคคลต่าง ๆ ซึ่งเข้ากับคำกล่าวที่ว่า คนดีมีบุญ พระคุ้มครอง

๕) ความเชื่อในเทวานุภาพ อานุภาพแห่งเทพยดา ที่ชาวพุทธต่างก็ล้วนเชื่อมั่นพระเครื่อง ต่าง ๆ จะมีเทวารักษาอยู่ด้วย^{๒๒๙}

^{๒๒๘} พระมหามนตรี วรลภ, (ป้อมสุข), “อิทธิพลของวัตถุมงคล ที่มีผลต่อสังคมไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐.

^{๒๒๙} พระมหาเชิด เจริญรัมย์, “พระเครื่องกับสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีทัศนคติของนักวิชาการพุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๔.

การฟังคำสั่งศักดิ์สิทธิ์หรือวัตถุทั้งหลาย เป็นที่ฟังนั้น พระพุทธศาสนามีทำที่ยอมรับในเรื่องสติปัญญา ของมนุษย์ว่ามีความแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากการแบ่งประเภทบุคคลผู้ที่จะฟังแนะนำสั่งสอนให้บรรลุธรรมได้และไม่ได้นั้น เป็น ๔ ประเภท คือ

- ๑) อุคฆัตติยญ ผู้อาจรู้ธรรมเพียงแค่ว่าท่านยกหัวข้อขึ้นมาแสดง (ผู้มีสติปัญญา)
- ๒) วิปจิตติยญ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น
- ๓) เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ คือ ผู้ที่พอจะชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป

๔) ปทปรมะ ผู้มีบพเป็นอย่างยิ่ง คือ ผู้อัปปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบท คือพยัญชนะหรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถหรือความหมาย^{๒๓๐}

แต่เมื่อมนุษย์มีระดับสติปัญญาและความเชื่อแตกต่างกัน การยึดถือสิ่งต่าง ๆ เป็นที่ฟังจึงมีความแตกต่างกันไป ในส่วนนี้พระพุทธศาสนาก็มิได้ปฏิเสธในสิ่งที่คนบุชานับถือกันอยู่ทั่ว ๆ ไป แต่พระพุทธศาสนาได้เสนอสิ่งที่ดีกว่าให้เขาได้พิจารณาด้วยปัญญาของตนเอง ส่วนเขาจะเชื่อหรือไม่ก็แล้วแต่สติปัญญาของเขา ดังที่พระพุทธองค์ทรงทราบความอ่อนแอของปุถุชน จึงตรัสไว้ในเขมาสมณที่ปิกคาถาว่า

มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเข ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ นั้นไม่ใช่สรณะอันเกษม นั้นไม่ใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้น จากทุกข์ ทั้งปวง ส่วนพวกที่ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะย่อมใช้ปัญญาชอบ พิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั้นเป็นสรณะอันเกษม นั้นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะอาศัยสรณะเช่นนั้นย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๒๓๑}

พุทธศาสนิกชนไทยส่วนมากยังมีความเชื่อในความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่อง และยังเชื่อว่า การสักการบูชาพระเครื่อง มีผลในการคุ้มครองตนเองให้แคล้วคลาดจากอันตราย ทั้งเป็นเครื่องต้านภัยพิบัติ ก่อให้เกิดความสุขความเจริญหรือนำมาซึ่งสิ่งที่ปรารถนาได้ ทั้งนี้เพราะพระเครื่องเป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพุทธานุภาพมาก จึงเชื่อว่าพระพุทธานุภาพ หรือ อานุภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถบันดาลสิ่งที่ไม่น่าเป็นไปได้ให้เป็นไปได้ ความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่องเป็นความศรัทธาเบื้องต้นซึ่งจะนำพาบุคคลไปสู่ความสงบสว่างในจิตและรักในพระรัตนตรัยทำให้เกิดปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธตามมา

พุทธานุสติ พระพุทธรูปทำให้เกิดพุทธานุสติ เป็นรูปเปรียบที่เหมือนพระพุทธเจ้าที่สุด ถ้าไม่มีพระพุทธรูปจะไปไหว้อะไรแทนพระพุทธเจ้า กลุ่มคนที่ยังเข้าไม่ถึงธรรมในกลุ่มปมาณิก ๔^{๒๓๒} คือ รูปปมาณิก ถือรูป คือ เมื่อได้เห็นรูปลักษณะของพระพุทธเจ้าถูกต้องตามพระมหาบุริสลักษณะที่เห็นได้ด้วยตา ก็จะระลึกได้ เพราะถ้าไม่เห็นก็จะนึกไม่ออก ทำให้เกิดภาพในใจและเกิดปิติ อิ่มใจในพระ

^{๒๓๐} อด. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๑๕๔., อด. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๕๑.

^{๒๓๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒.

^{๒๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์ แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๘.

มหา ปุริสลักษณะ นับว่า มีผล แก่กลุ่มบุคคลอื่น อาจจะมีธรรมปมาณิก คือ ธรรมเป็นใหญ่ นี่เป็น ความแตกต่างของแต่ละบุคคล เป็นเรื่องของการสั่งสมมา บางคนก็ชอบผู้ที่แต่งตัวดีมีสง่าราศี บางคนก็ ชอบผู้ที่แต่งกายหมองคล้ำ รูปมาณิก ทำให้เกิดศรัทธาได้ อีกประเภทถือประมาณในเสียง โฆษป มาณิก เสียงพูด เสียงเทศนา เสียงดังกังวาน บางทีไม่ได้เข้าใจธรรมะอะไรมากมายแต่ชื่นชอบในเสียง ก็เกิดศรัทธาได้ ดังนั้น พวก รูปมาณิก จึงให้เรียนรู้จากพระพุทธรูปก่อน ได้รู้จักพระพุทธเจ้า และ พระพุทธศาสนาในเบื้องต้นก่อน จนเกิดความศรัทธาเข้าถึงแก่นแท้แล้ว จะมีพระพุทธรูปไว้หรือไม่มีก็ได้ เพราะพระพุทธเจ้าเป็นพุทธานุสติในใจแล้ว พระพุทธรูปโน้มน้าวจิตใจพุทธบริษัททั้งหลายให้ระลึก ถึงพระพุทธเจ้า แต่เป็นเพียงภายนอกยังไม่ได้แก่นสาร ความสำคัญอยู่ที่ว่า ผู้นั้นจะต้องเข้าไปในพระ พุทธคุณ หรืออย่างน้อยก็ควรทราบพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า และการสั่งสมบารมีของพระองค์เพื่อ จะเป็นพระพุทธเจ้าควรศึกษาพระพุทธคุณ คือ พระมหากรุณาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระปัญญา คุณ รู้เหตุที่ทำให้ทรงตรัสรู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เข้าใจในบทพุทธมนต์ว่าเป็นพระพุทธพจน์ ของพระองค์และเป็นบทสรรเสริญพระพุทธรูปของพระองค์ มิฉะนั้นแล้ว การได้เห็นพระพุทธรูปก็ เป็นได้เพียงแค่สัญลักษณ์ของพุทธศาสนาเท่านั้น มิได้สื่อความหมายใด ๆ ได้ เหมือนกับที่ชาวพุทธ ส่วนมากในปัจจุบัน ได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธเพียงแค่ว่าตามทีระบูในทะเบียนบ้านเท่านั้น พระพุทธรูปเป็น นามธรรมจับต้องได้ เห็นแล้วระลึกได้ทันที ในการแสดงธรรมหรือพิธีกรรมต่างๆพระพุทธรูปต้องเป็น ประธานเพราะทำให้เกิดความประทับใจมากกว่า เกิดจินตนาการได้ดีกว่าการสาธยายธรรมเพียงอย่าง เดียว พระพุทธรูปเป็นเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า จึงควรมีไว้ทุกที่เพื่อให้จิตใจจดจ่อกับพระพุทธเจ้าทำ ให้ได้อารมณ์กรรมฐาน จิตจะไม่ไปตกอบายเลย พุทธานุสติเพื่อให้จิตเกาะติดพระพุทธรูปทำให้ได้ อารมณ์กรรมฐาน เป็นการสร้างบุญที่ทำให้ตลอดเวลา พุทธานุสติมีอันนิสงส์เป็นหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ คนเราถ้าไม่เห็นรูปของพระพุทธเจ้า ความมั่นใจ เชื่อมั่น มั่นยาก ต้องได้เห็นรูปด้วย พระพุทธรูปมีแก่น แท้คือ ภาษาธรรมไม่ใช่ภาษาคน พระพุทธรูปสื่อพลังจิตต่างกันขึ้นกับเจตนาในการกราบ คนที่มีโยนิโส นมสิการ กราบพระพุทธรูปด้วยภาษาธรรม คือ นึกถึงพระพุทธรูปได้ทุกที่จะกราบที่ใดก็ได้ และก็เห็น ธรรมของพระองค์ คือ มีสติรู้ในความเป็นพุทธะมีความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน แต่คนทั่วไปกราบ ด้วยภาษาคน คือ กราบแบบไม่มีสติ ยังหลงไหลอยู่ในกิเลสทั้งโลภะ โทสะ โมหะ จึงยังไม่เข้าถึง พระพุทธเจ้า พุทธานุภาพ พระพุทธรูปมีพุทธานุภาพต่างกันตามลักษณะหรือปางของท่าน พุทธานุ ภาพไม่ได้อยู่ที่พระพุทธรูป แต่อยู่ที่ความเชื่อมั่นศรัทธาในพระพุทธเจ้า รำลึกถึงพระปัญญาธิคุณ พระ บริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ การน้อมเอาความระลึกถึงด้วยพระพุทธรูปเข้ามาในจิต พระพุทธรูปจึงมีพุทธานุภาพพุทธานุภาพของพระพุทธรูปแตกต่างกันไปตามแต่ละสถานที่ ถ้านำไปไว้ ที่ดีที่ควร มีสง่าราศีมองเห็นได้ชัด ก็จะก่อให้เกิดศรัทธา ความศรัทธาทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็ ขึ้นกับความเข้าใจ ถ้าเข้าใจ พระพุทธรูปก็ดีหมดทุกอย่าง ต้องเคารพกราบไหว้เพราะเป็นของศักดิ์สิทธิ์ การประดิษฐานพระพุทธรูปควรตั้งไว้ในที่สูง พระพุทธรูปมีพุทธานุภาพเพราะตำนานกล่าวไว้ว่า เมื่อมี การสร้างพระพุทธรูป จะมีพิธีอัญเชิญเทวดามารักษาพระพุทธรูป วัตถุที่คนศรัทธาแม้เป็นเพียงวัตถุ ก็ ยังมีความศักดิ์สิทธิ์ การอัญเชิญเทวดามารักษาก็ยังมีความศักดิ์สิทธิ์ แต่คนที่มิจิตใจละเอียดจึงสามารถ สัมผัสความศักดิ์สิทธิ์นั้นได้ พระพุทธรูปมีพุทธานุภาพเป็นพลังแห่งความดี เมื่อผู้สร้างอธิษฐานจิตมาดี มีคนไปสักการะมาก มีคนดีไปสวดมนต์ ปฏิบัติธรรมมาก ก็จะเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ มีพลังดีมาจาก

พลังจิตศรัทธารวมกันกัน เมื่อได้ไปสักการะจะได้รับพลังดีของพระพุทธรองค์ หรือได้รับพลังดีเพิ่มขึ้น แต่ความจริงแล้ว พระพุทธรูปก็ศักดิ์สิทธิ์ทุกองค์

พระพุทธรูปเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่ทำให้เกิดพุทธานุสตรึงถึงพระพุทธรูป พระพุทธรูปเป็นนามของพระพุทธรูป คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ความเห็นส่วนใหญ่มีว่าพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของพระพุทธรูป แต่เป็นเพียงสื่อสมมุติ ไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุด แล้วแต่บุคคล คนระดับหนึ่งก็ต้องอาศัยพระพุทธรูป เป็นทางเลือกจะยึดรูปหรือนาม ถ้ายึดรูปพระพุทธรูปก็ต้องสวยงาม มีพุทธลักษณะตามพระไตรปิฎก พระพุทธรูป ก็จะสื่อจากตาสู่ใจได้เหมือนกัน คือ จากรูปธรรมสามารถเชื่อมโยงไปสู่ นามธรรมก็ได้ แต่จะเป็นธรรมะขั้นไหนแล้วแต่คนอีก ขั้นสิริมงคล ขั้นโลกียะ ขั้นขลัง ขั้นศักดิ์สิทธิ์ หรือขั้นโลกุตระ หลุดพ้นก็ได้ การเข้าถึงแก่นแท้พระพุทธรูปศาสนาอย่างแท้จริง ต้องมีองค์ประกอบอื่น มันต้องไปด้วยกัน ต้องมีครบ ไม่ครบก็ขาด คือมีพระพุทธรูป ต้องมีพระธรรม และพระสงฆ์ มีพระศาสดา ต้องมีศาสนธรรม ศาสนทายาท และมีศาสนพิธีด้วย มีพุทธานุสตรึง ต้องมี ธรรมมานุสตรึง สังฆานุสตรึง คนระดับที่เข้าใจธรรมก็ไม่ต้องอาศัยพระพุทธรูปก็ได้ ดังนั้น ธรรมะดีที่สุด เข้าถึงใจพระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า อย่ายึดรูปของพระองค์ ให้ยึดธรรมะของพระพุทธรูปองค์ดีกว่า จึงมีพระดำรัสเป็นพระคาถาว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา คือ หากไม่มีศรัทธา ไม่เคารพ ไม่เข้าใจ ไม่ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระองค์ เป็นไปไม่ได้เลยที่จะเข้าถึงพระพุทธรูปอย่างแท้จริง แม้กระนั้นการเข้าถึงธรรมอย่างเดียวก็สู้การปฏิบัติธรรมไม่ได้ การปฏิบัติธรรมก็สู้การปฏิบัติภาวนาวิปัสสนาไม่ได้ เป็นสื่อให้จิตเกาะกับพระพุทธรูปและพระพุทธรูป เวลามีชีวิตอยู่ นึกถึงแล้ว ปิติเวลาตายระลึกถึงแล้วไม่ตกอบายภูมิ แต่เมื่อเกิดปิติแล้ว ต้องหันมาสร้างพระในใจเพราะมีพระเพียงภายนอกอาจจะยังไม่สมบูรณ์พอ ที่จะตามรอยธรรมไปสู่พระนิพพานเหมือนพระพุทธรูปเจ้า

สรุป พระพุทธรูปเป็นสื่อรูปธรรมของพระพุทธรูปเจ้าได้ดีที่สุด ทำให้เกิดเป็นพุทธานุสตรึง และสามารถต่อยอดไปสู่ธรรมมานุสตรึงจนกระทั่งเกิดปัญญาไปสู่การบรรลุธรรมได้ เพียงแต่บุคคลต้องมีความศรัทธาในพระพุทธรูปอย่างแท้จริงจึงจะสัมผัสกับพลังแห่งพุทธานุภาพได้ พระพุทธรูปเป็นสื่อธรรมที่ดีที่สุดหรือไม่ขึ้นกับแต่ละบุคคล คนที่มีปัญญาแล้วอาจไม่ต้องพึ่งพาพระพุทธรูปก็ได้แต่การมีพระพุทธรูปและบูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาจะสมบูรณ์แบบ ส่งผลดีต่อจิตใจของตนเอง เป็นสิริมงคลแก่ตนและสถานที่นั้น

๔.๖ สรุป

การสื่อสารเป็นกิจกรรมหรือการกระทำที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นรวมทั้งตนเองด้วยหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารจึงอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติและเกี่ยวข้องกับคุณค่าของการกระทำซึ่งกันและกันจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยม ผู้วิจัยสรุปได้ว่าความเชื่อ เป็นความรู้สึกภายในจิตใจ ความเชื่อมั่น ความศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกันในแต่ละสังคม มีพื้นฐานจากลักษณะสภาพจิตใจ ความหวาดกลัวจากสิ่งที่เหนือธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลจากศาสนา ขณะที่ค่านิยมเป็นระเบียบแบบแผน หรือวัฒนธรรมที่กำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ดังเช่น ความเชื่อในสังคมไทยที่ผสมผสานทั้งความเชื่อไสยศาสตร์ ศาสนาพุทธและอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จึงเกิดเป็นค่านิยมในการใช้เครื่องรางของขลัง และพระเครื่อง เป็นต้น

พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ หรือเมเน็นเดอร์ที่ ๑ ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธาราฐ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเอง พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า แบบคันธาราฐ โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้าง พระพุทธรูปแบบคันธาราฐจึงมีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ – ๑๒ มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็กๆ (พระเครื่อง) บรรจุไว้ในพุทธเจดีย์ เมื่อเกิดการสร้างพระพุทธรูปที่เป็นรูปบุคคลแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อสักการบูชาแล้ว จึงเกิดมีผู้ปรารถนาบุญกุศลด้วยการสร้างพระพิมพ์ขึ้นมาโดยใช้วัสดุต่างๆ และสามารถทำได้เป็นจำนวนมากๆ สร้างขึ้นเพื่อเป็นของที่ระลึก ณ สังเวชนียสถาน สำหรับแจกหรือจำหน่ายผู้ที่ไปสักการบูชา การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกสร้างจากมหาบุรุษลักษณะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นพุทธานุสติให้บุคคลที่เห็นแล้วระลึกถึงพระคุณขององค์พระศาสดา ส่วนการสร้างพระพิมพ์เป็นจำนวนมาก มีจุดประสงค์เพื่อที่จะสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาเมื่อหมดอายุพระพุทธศาสนา พุทธมามกะที่ได้พบเห็นพระพุทธรูปแล้วจะทำให้เกิดความเลื่อมใสกลับมานับถือพระพุทธศาสนาอีก^{๒๓๓} ข้อสรุปในส่วนของงานศิลปกรรม ซึ่งประกอบไปด้วยงานจิตรกรรม และงานประติมากรรมนับตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา กระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์พบว่า มักถูกนำมาเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะงานจิตรกรรมที่อยู่ในศาสนสถานต่างๆ ทั่วประเทศ มักสื่อถึงเรื่องราวต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พุทธประวัติ ชาดก ไตรภูมิ จักรวาลวิทยาพระพุทธศาสนา และคตินิยมต่างๆ ที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา ในส่วนของงานประติมากรรม ก็พบว่า นอกจากจะสื่อสัญลักษณ์ถึงพระพุทธศาสนาแล้ว ยังพบว่า มีการใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนามาสนองความต้องการทั้งในส่วนของสังคม และปัจเจกชนในลักษณะต่างๆ เช่น การใช้พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ประจำวันเกิด ประจำพระชนมวาร การใช้พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญคู่บ้านคู่เมือง เป็นสัญลักษณ์ของการประสิทธิประสาทพร ให้โชคลาภ รวมถึงการจัดปัดเป่าภัยอันตรายต่างๆ

สัญลักษณ์พระเครื่องเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัยวัฒนธรรมด้านประเพณี พบว่า คนไทยนับถือพระพุทธรูปแทนพระพุทธรูป พระพุทธรูปช่วยให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่สังคมไทย พระพุทธรูป เลี้ยงวัด เลี้ยงพระ เลี้ยงโยม พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ มีปุริสลักษณะงามพร้อม คนเห็นก็เลื่อมใส คนเห็นก็ศรัทธา จุดประกายภายในให้เจิดจ้า บางคนไม่เคยเลื่อมใส แต่พอมากราบไหว้แล้วใจสบาย กลับไปก็ดีขึ้นก็เกิดศรัทธาพากันบริจาคให้วัดมากมาย ประเพณีของสังคมไทย มีการสร้างสัญลักษณ์ต่างๆ ขึ้นมาใหม่เพื่อสื่อความหมายถึงพระพุทธศาสนาในหลายมิติ เช่น ดอกเข้าพรรษา เป็นดอกไม้ชนิดหนึ่ง มีสีเหลือง และมักจะบานในช่วงเข้าพรรษา ชาวพุทธจึงใช้ดอกไม้ชนิดนี้เป็นสื่อในการบูชาวันเข้าพรรษา การใช้วัตถุต่างๆ อย่างละ ๑,๐๐๐ เพื่อบูชาพระคาถาพันในประเพณีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น กล่าวโดยสรุป ประเพณีไทย มีสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ ทั้งในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประเพณี หรือทั้งหมดของประเพณี แม้ประเพณีท้องถิ่นเดิมซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่มาภายหลัง ก็มีการนำสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนประกอบสำคัญของประเพณี สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อประเพณีไทย และประเพณีท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

^{๒๓๓}ยอช เซเดส์. **ตำนานพระพิมพ์**, (พระนคร : รัชดาภิเษกการพิมพ์, ๒๕๐๘.), หน้า ๖.

พระพุทธรูปเป็นสื่อรูปธรรมของพระพุทธเจ้าได้ดีที่สุด ทำให้เกิดเป็นพุทธานุสติ และสามารถ
ต่อยอดไปสู่ธรรมมานุสติจนกระทั่งเกิดปัญญาไปสู่การบรรลุธรรมได้ เพียงแต่บุคคลต้องมีความศรัทธา
ในพระพุทธรูปอย่างแท้จริงจึงจะสัมผัสกับพลังแห่งพุทธานุภาพได้ พระพุทธรูปเป็นสื่อธรรมที่ดีที่สุด
หรือไม่ขึ้นกับแต่ละบุคคล คนที่มีปัญญาแล้วอาจไม่ต้องพึ่งพาพระพุทธรูปก็ได้แต่การมีพระพุทธรูปและ
บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาก็จะสมบูรณ์แบบ ส่งผลดีต่อจิตใจของตนเอง เป็นสิริมงคลแก่ตน
และสถานที่นั้น